

KOR/RIDOR

SZLOVÁK–MAGYAR TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

SLOVENSKO–MAĎARSKÝ HISTORICKÝ ČASOPIS

Első évfolyam

2014. ■ 3. szám

KOR/RIDOR
Szlovák–Magyar Történeti Folyóirat
Slovensko–maďarský historický časopis

ISSN 2064-6410

KIADÓ:
Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete

TÁRSKIADÓK:
 Fórum Kisebbségkutató Intézet, Historický ústav Slovenskej akadémie vied,
 Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
 Történettudományi Intézet

A PROJEKTET TÁMOGATTA:
 az Emberi Erőforrások Minisztériuma



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
 Fodor Pál, Adam Hudek, Miroslav Kmeť, Kovács Anna, Miroslav Londák,
 Slavomír Michálek, Pálffy Géza, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly

SZERKESZTŐSÉG:
 Demmel József (felelős szerkesztő), Katona Csaba, Lengyel Tünde

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:
 Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 5600 Békéscsaba,
 Szabó Dezső utca 42. E-mail: korridor.koridor@gmail.com

HONLAP CÍME:
 www.kor-ridor.eu

FELELŐS KIADÓ:
 Kovács Anna, az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete igazgatója

A BORÍTÓT TERVEZTE:
 Maróti Réka

CÍMLAPKÉP:
 Michal Mudroň és Jozef Miloslav Hurban egy tagosítás alatt álló község képviselőivel
 Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia SM 78/1

Nyomdai munkák:
 CROATICA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Tibor Pichler: A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás 5
- Vörös László: „A leghazafiasabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között 25

KRITIKA

- Kovács Anna–Matus László (szerk.): Jób megpróbáltatásai. Egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói/Utrpenia Jóba. Peripetie jedného evanjelického zboru (*Miriam Viršínská*) 61
- Ivan Halász: Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí (*Hajdú Anikó*) 66
- Miroslav Michela–László Vörös a kol.: Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku (*Bajcsi Ildikó*) 71
- Andrej Tóth–Lukáš Novotný–Michal Stehlík: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu? (*Simon Attila*) 76
- Martin Hetényi: (Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945 (*Janek István*) 83

PORTRÉ

- „A megosztó nemzeti–narratív szemléletek alternatívája a régi Magyarország intézményközpontú, illetve a társadalomtörténeti változásokra összpontosító vizsgálata lenne.” Bemutatjuk Tibor Pichlert 89
- Recenzió: Tibor Pichler: Etnos a polis (*Demmel József*) 99

SUMMARY 104

SZERZŐINK 105

TANULMÁNYOK

TIBOR PICHLER

A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás¹

Dušan Kováč *A nemzeti identitás konstrukciói és a politikai kultúra változása*² című tanulmányában egy figyelmet és további kifejtést érdemlő témát vetett fel: a történelmi Magyarország (Uhorsko) politikai kultúrájának reflexióját. Bár a *politikai kultúra* fogalmát a társadalomtudományi irodalom elsősorban a nemzetállam kontextusában használja, ahogyan azt Gabriel A. Almond, Sidney C. Verba és Lucian W. Pye is teszi, Kováčnak igaza van abban, hogy termékenyen alkalmazható a sokszoros és egymással kölcsönösen konkuráló nacionalizációs folyamatoknak kitett pre-nemzeti birodalmak kontextusában is.³ Az Osztrák–Magyar Monarchia, különösen pedig a dualista Magyarország, de a történelmi Magyarország önmagában is az analitikus vizsgálódás megismerésre méltó tárgya lehet. „Uhorsko” – tehát a történelmi Magyarország – a szlovák nemzeti narratívában negatív töltetű fogalom. Ehhez hozzájárult a Csehszlovák Köztársaság hivatalos osztrákellenes, illetve a történelmi Magyarország ellen irányuló historizmusa is, amely korabeli pragmatikus szempontokból felmenthető ugyan, ám a történelmi megismerés szempontjából az ilyen megközelítés nem tekinthető produktívnak.

¹ Eredeti megjelenés: Pichler, Tibor: Uhorská politická kultúra a slovenské národovecké myslenie. In: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Ed.: Edita Ivančíková. Bratislava, 2011. 200–212.

² A Szlovák Tudományos Akadémia Kiválóság Központjai „Kollektív identitások a modern társadalmakban – Közép-európai régió – A kollektív kategóriák és identitások konstrukciós, reprodukciós és transzformációs folyamatai” című kollektív monográfiájának része. Kováč, Dušan: *Konstrukcie národnej identity a zmena politickej kultúry*. In: *Kolektívne identity v moderných spoločnostiach – región strednej Európy – Procesy konštruovania, reprodukovania a transformácie kolektívnych kategórií a identít*. Eds.: Kiliánová, Gabriela-Kowalská, Eva-Krekovičová, Eva. Bratislava, 2009.

³ Kováč, 2009. 266.

Itt nem a nosztalgia megteremtéséről van szó, hanem a „régí tények” új olvasata és tárgyilagos, kritikai elemzése révén megvalósuló feltáró vizsgálatáról. Várakozásaink szerint egy ilyen szisztematikusan lefolytatott kutatás sok érdekes ismeretet hozhat felszínre, elsősorban azon jelenségek vonatkozásában, amelyek a szlovák történelem magyarországi szakaszából eredtek és hosszú időn át jellemezték a szlovák társadalom különböző területeit. A tény, hogy Szlovákiát a történelmi Magyarország társadalmi formái és gyakorlatai kondicionálták, nem kerülte el Anton Štefánekn szociológus figyelmét, amikor az *erkölcsi magyarosodásról* és az újszlovákokról írt. Csehszlovákia cseh részén újra az „osztráktalanítás” szükségességéről írtak és beszéltek. Ezek a kifejezések arról a politikai szándékról tanúskodnak, hogy megszakítsák azt a szokások révén elsajátított és tudat alatt továbbvitt magyarországi és osztrák társadalmi és politikai kulturális „homományt”, amelyet a politikai elitek az új állam építése elé gördülő akadállynak tartottak.

A történelmi Magyarország nacionalizációs folyamatának a történelmi szociológia szemszögéből több aspektusa van. A problémát nem a nemzeti narratívák perspektívájából kívánom vizsgálni.⁴ Olyan dologról van szó, amely szerintem analitikusan leírható a semleges szociológiai megközelítés alapján. Céloom, hogy tematizáljam az ország történelmileg kondicionált átmenetét a rendek társadalmából a polgárok társadalmává, azaz a polgárosodás folyamatát, amely azért volt különleges, mert (a történelmi Magyarországon) a nemesi elitek irányították. Ezen elitek tisztában voltak a régi (rendi) rendszer fenntarthatatlanságával, és látták, mennyire fontos az ország lemaradásának megszüntetése, a dualista Magyarország fennállása idején azonban nem voltak hajlandóak elfogadni a modernizáció kihívását, amely a választójognak az ország lakosságának mind szélesebb rétegeire történő kiterjesztését jelentette. A történelmi magyarországi

⁴ A fő áramlat nemzeti narratívája gyakran hagyja figyelmen kívül a főszereplők személyes gyálázkodásba torkolló vitáit. Štefan Janšák ezért Daniel Lichard és Jozef Miloslav Hurban irodalmi nyelvről folytatott vitájának margójára találóan írta: „Irodalomtörténetünk így sok ellentétet elhallgat, megfosztva minket a tanulság levonásának lehetőségétől. Az írói dicsőség és a nemzet iránti szeretet nimbuszával felruházott személyeket állít nekünk egymás mellé, akik életük során egymás legádázabb ellenségei voltak. Megfosztja őket szenvedélyeiktől, amelyek felkavarták életüket, és így elveszi emberi mivoltuk felét. Szuperlatívuszok és gyönyörű jelzők halmozásával természetfeletti, elérhetetlen lényeket csinál belőlük.” Janšák, 1932. 57. Hurban állítólag azt mondta, hogy a szlovák felkelés a szlovák nyelv hatására történt, mert „e hangokat követve a nemzet a harcmezőre ment” (Janšák, 1932. 58.), miközben Lichard szerint a modern ideák hatásának következménye volt. Hurban propagandista volt és agitátor, aki nem egynek tartotta magát a sok közül, hanem az egész nemzet reprezentánsának. Lichard neki címezte a következő megjegyzést: „ne adja ki magát a nemzetnek, és ne mondja, hogy a mi gondolatunk nem a miénk, hanem a nemzetünké”. Janšák, 1932. 58.

politikai terminológiát alkalmazva: a „plebsz” nem kapott meghívót a „nemzetbe”. A szélesebb értelemben vett modernizáció folyamata az agrártársadalom iparivá alakulását jelentette. Az ország liberalizálásának és demokratizálásának ügye akadozott, és bizonyos értelemben felváltotta a bürokratikus hangszerelessű nacionális etatizmus – lényegében a volt nemesi nemzet tagjai építették a „nemzetállamot”. Alapvetően a régi elit próbálta „feltalálni magát” a változó időkben. A régi elit alatt a kiváltságok alakította magyarországi nemességet érttem, amely meghatározta az ország politikai profilját, lényegében egészen annak megszűnéséig, és tegyük még hozzá, hogy gyakran az uralkodó felé irányuló, egyfajta ragaszkodást is tükröző viszonyban. Vegyük még ehhez hozzá azt a megállapítást is, hogy végső soron a nemesi elit irányította a történelmi Magyarország megújulását a magyarországi-magyar etatizmus értelmében, figyelmen kívül hagyva a nemzetiségi törvényben felvázolt eötvösi magyarországi-politikai polgári modell lehetőségét.

Gyakran elhangzik, hogy az ország homogenizálásának előképül Franciaország szolgált a magyar politikusok számára. Ez az állítás azonban alapos vizsgálatot igényelne, mert a császárság bukását és a köztársaság kikiáltását követően erősen homogenizálódó Franciaország a polgári republikanizmus szimbólumrendszerét használta, ahogyan a francia forradalom is a római republikanizmus klasszikus mintáit igyekezett másolni.

Annak ellenére, hogy a történelmi Magyarország megszűnt és dacára annak a megállapításnak, hogy hatalmon lévő politikai elitje képtelen volt megoldani a nyelvileg és nemzetiségileg sokszínű ország hosszasan elhúzódó problémáit (bár a kezdet – az 1868. évi nemzetiségi törvény a történelmi Magyarország dualista formájának megalapításakor⁵ – pozitív volt) az ország politikai kultúrájának témájával azért is érdemes foglalkozni, mert a magyarországi politikai stílus, a kormányzás, a befolyás- és hatalomgyakorlás formája bőséges anyagot kínál az elméleti reflexió számára. Azt akarom ezzel mondani, hogy egy adott állam megszűnése vagy egy kormányzási forma sikertelensége nem csökkenti, sőt talán inkább éppen növeli a relevanciáját kutatási témaként. A politikai kultúra koncepciójának alkalmazása tehát lehetővé teszi, hogy kiszabaduljunk az etno-nemzeti narratívák szorításából, és segít felfedezni, hogy a történelmi Magyarország politikai kultúrájából mi él vagy élt tovább az „utód” politikai

⁵ A kiegyezés révén a történelmi Magyarország a Monarchián belül végérvényesen saját kormányzáshoz jutott, a végrehajtó hatalom a parlament befolyásának rovására erősödött meg, amelynek jelentősége a 19. század harmincas éveitől kezdett nőni. Péter, 2000. 240. Ez összefügg az állam szerepének erősítésével, miközben a hatalmon lévő politikai elit arra törekedett, hogy a történelmi Magyarországot nemzetállammá alakítsa – ez a folyamat Tisza Kálmán kormányának hatalomra kerülésével jut teljes lendülethez.

kultúrákban. Rögzítenünk kell tehát, hogy a magyarországi politikai cselekvés, politikai képzelőtehetség és viselkedésminták bizonyos típusai hosszú távon fennmaradtak a történelmi Magyarország utáni társadalmakban, formálták azokat, nyomot hagytak rajtuk, és posztfeudális szociális stílusok megjelenési formáinak is nevezhetjük őket.

Paul Lichterman és Daniel Cefaï szerint a politikai kultúrák „szimbólum- és jelentéskészletek vagy cselekvési stílusok, amelyek a politikai igények megfogalmazását, illetve az egyének és közösségek véleményformálását szervezik. A kultúra alatt a nyilvánosan megosztott szimbólumok, jelentések vagy cselekvési stílusok mintáit értjük, amelyek lehetővé teszik és korlátozzák, hogy az emberek mit mondhatnak és tehetnek”.⁶

Mielőtt behatolnánk a (történelmi) magyarországi politikai kultúra problémakörébe, amelyet majd a szlovák nemzeti politikai gondolkodással is ütköztetünk, bevezetőül emeljünk ki néhány tény, körülmény és keretet, amelyek gondolatmenetünkhöz szükségesek. A történelmi szociológia nézőpontjából még egyszer le kell szögezni, amit már megállapítottunk, hogy vizsgálódásunk tárgya a rendi társadalom polgári társadalommá alakulásának időszaka, egy olyan környezet, amelyben a többnyelvűség hagyományos és addig problémamentes jelenség volt, hiszen nem veszélyeztette az országot vagy az államot, és amikor a közigazgatás nyelve az úgymond etnikailag semleges latin volt, illetve ahol a felvilágosodás hatására lexikográfiai forradalmak (Benedict Anderson) mentek végbe, amelyek ezt a közeget, illetve főleg politikai és értelmiségi szereplőit döntő jelentőségű kihívás és dilemma elé állították. Három szereplőről lesz szó a továbbiakban: az uralkodóról, a nemességről és a nemzetük iránt elkötelezett szlovákokról, a szlovák nemzeti entuziasztákról (národovci).⁷

A változás szereplői

Az uralkodó és bürokratikus apparátusa a dinasztikus birodalom kormányzásának és igazgatásának centralizálására és egységesítésére törekedett. A király ezen igyekezete a magyarországi rendek, elsősorban a nemesség, tehát a nemesi nemzet ellenállásába ütközött, amely védte „alkotmányos jogait” és országa sajátosságait a koronával szemben, amelyet a dinasztia feje testesített meg, akinek

⁶ Lichterman–Cefaï, 2006. 392.

⁷ A szlovák „národovec” kifejezés magyarra körülményesen fordítható, jelentése: a szlovák nemzeti célok iránt elkötelezett szlovák. Itt felváltva a „nemzete iránt elkötelezett szlovák”, a „szlovák nemzeti entuziaszta”, illetve az „entuziaszta” kifejezésekkel adjuk vissza.

a körülmények együttállása okán egynél több koronája volt. Ez pedig problémát jelentett, mert – a saját szemszögéből érthető módon – ezek „szuperkoronában” történő egyesítésére törekedett, azaz egységesíteni akarta az uralma alá tartozó különféle tartományokat. A változás harmadik, intézményes keretek nélkül ténykedő szereplői a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (národovci) voltak, akik a nyelvi nemzetet próbálták a történelmi Magyarország vagy Ausztria kereteibe közjogilag szilárdan illeszkedő, intézményes nemzetté alakítani. A többnemzetiségű történelmi Magyarország a szlovák entuziaszták szerint intézményesen többnemzetűvé vált volna. Ez a három szereplő vett részt a történelmi Magyarország átalakításának folyamatában, azonban különböztek hatalmuk hatását, cselekvésük stílusát és eszközeit tekintve. E három szereplőből azonban a szó valódi értelmében csak kettő volt szereplő, hiszen a harmadik, a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok csoportja politikai, azaz hatalmi értelemben csak aspiráns, azaz hatalmilag nem etablált szereplő volt, azaz tulajdonképpen csak leendő szereplő, vagy másként – olyan szereplő, akinek egyelőre potenciális fenygetési kapacitása volt. Politikája a politikai kísérletek politikája volt.

Az említett szereplői hármás az osztrák–magyar kiegyezésig, azaz az 1867-ig terjedő időszakban tevékenykedett. Ezt az évet, illetve ezt az alapító aktust követően az uralkodó, leszámítva az 1905. évi válságot, magyarországi ügyekbe tevékenyen nem avatkozott be, nem használta többet a nemzetiségi kártyát a magyarországi (nemesi) politikai elitre történő nyomásgyakorlás eszközeként.

A szlovák nemzeti entuziaszták nemzetalkotó projektek szerzői voltak, amelyek jellemző dimenziói a filozófiai-történelmi (a politika helyettesítője), a nyelvi-kulturális, illetve végső soron a politizáló dimenzió voltak: a politikai környezetbe próbálták bevezetni és ott képviselni a nyelve által definiált nemzetet. A nemzeti entuziaszták (národovci) szintén egy szociológiai problémába ütköztek, amelynek kontextusa magyarországi volt. Nemzetet akartak építeni. Köztudott, hogy ennek a szándéknak több fázisa volt. A nyelvi: az új irodalmi nyelv kodifikációja révén biztosítani a leendő magas kultúra fejlődését. A kodifikáció célja volt természetesen a szlovák értelmiség irodalmi nyelv kérdésében nem egységes rétegének egyesítése is. E folyamat része volt az is, hogy megalkották a magyarországi történelem szlovák nemzeti narratíváját, abban az értelemben, hogy a nagy-morva, Magyarország előtti időszakot hangsúlyozták a saját történelmiség korszakaként, ezzel egyidejűleg pedig a szláv kölcsönösség motívumát emelték ki, amelynek célja az autonóm szlovák kollektív azonosság-tudat megerősítése volt. A szlovák nemzetalkotó mozgalom idején a magyarországi történelemnek többféle megközelítése látható: Ludovít Štúr (1815–1856) és Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) megközelítésében a hangsúly a magyarországi kontextustól való elkülönülésen van, a szlovák történelem magyarországi

szakasza a nemzeti tétlenség, a „henyélés”⁸ korszaka. A 19. század utolsó harmadában egyes, nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (például Samuel Štefanovič és fia, Miloš) megközelítésében fellelhető a közös történelemre figyelmeztető vélemény, amely hangsúlyozza a történelmi magyar államnak a kis nemzetek által lakott Közép-Európa autonómiájára gyakorolt pozitív hatását; megemlíti Szent István államférfiúi és politikai bölcsességét, elsősorban Imre fiához intézett *Intelmeinek* a diktumát, amely szerint az egynyelvű és egyszokású királyság gyöngye és törekeny. Az ország etnikai sokszínűségének jótékony hatásait elismerő diktum inspirálja később a modernitás követelményeinek megfelelő, a több nemzettel bíró Magyarország igazságos megújítására vonatkozó elképzeléseket, bár ahogyan Andrew C. Janos írja, ez az elv eredetileg talán magyar alattvalóinak törzsi ösztöneit gyengítő, kedvelt eszköznek számított.⁹

Hogyan formálódik a szlovák nemzet?

Štúr és Hurban szlovák nemzetépítési projektje az új irodalmi nyelv által erősített nyelvi identitás politikai identitásba történő kivételének problémájával szembesült. Ebben a tekintetben lépett előtérbe az összetartozás, a kollektív öntudatra ébredés kérdése. Ha a nemzetépítés problémáját annak szociológiájára redukáljuk, azaz kiszabadítjuk a szlávok történelmi küldetéséről szóló elképzelésekbe torkolló romantikus filozófiai-történelmi eszmefuttatások kötelékéből és helyette az egy nyelvet beszélő szlovák lakosság politikai közösséggé alakulásának problémájára összpontosítunk, megállapíthatjuk, hogy a Štúrt követő, nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (entuziaszták) azzal a problémával szembesültek, hogy miként „csináljanak” Felső-Magyarország szlovákul beszélő lakosságából egy nemzetet, azaz, hogyan ériék el, hogy a társadalmi rétegek: a köznemesek, a nép és az értelmiség egy közös tudattal átfont egységet alkossanak.¹⁰ Ez volt

⁸ Štúr és Hurban nemzeti ideológiájában két érvelési irányt figyelhetünk meg: a népi romantizmust és a Nagy-Morva Birodalmat újra felfedező történelmi romantizmust. Ez azt jelenti, hogy esetükben nemcsak a herderi értelemben vett „népi nemzetről” volt szó, hanem azt egy állami hagyomány feltalálásával kombinálták, ami fontos momentuma a történelmi Magyarországon belüli szlovák nemzet kialakításának és az 1848-as *A szlovák nemzet követeléseiben* megfogalmazott politikai programnak.

⁹ Janos, 1982. 10.

¹⁰ A nemzeti történetírásokban bevett gyakorlat, hogy a nemzetek (magyarok, szlovákok stb.) neveit, mint a politikai közbeszédben és versenyben egymással szembenálló ellenfeleket említik, ám szociológiai értelemben ekkor még nem beszélhetünk „kész” modern nemzetekről, amelyek meghaladták volna a társadalmi szegmentációt a saját kereteiken belül, és szignifikáns érzékük lett volna ahhoz, ami közös.

a 19. századi szlovák nemzetalkotó folyamat alapvető kérdése, és talán még azt hozzáfűzhetjük, hogy a szlovák nemzetalkotás kérdése a 20. század elején kezdett változni, amikor a nemzeti mozgalom aktivistái végérvényesen lemondtak a köznemesség részvételéről; a szlovák politikai publicisztikában találkozhatunk olyan cikkekkel, amelyek kritikusan láttatják a köznemesség szociális normáinak és maximáinak avittas és terméketlen voltát.

A szlovák nemzetalkotó folyamat kulcskérdése - a felső-magyarországi szlovák köznemesség

A szlovák nemzetalkotás szempontjából szereplőnek nevezhetjük a nemzeti érzelmű, elkötelezettségű értelmiségieket – az entuziasztákat (národovci). Mivel ők tapasztalataikat és mentális profiljukat tekintve apolitikus szereplők voltak, igyekeztek maguk mellé állítani a felső-magyarországi szlovák nyelvű lakosság azon csoportját, akik a vármegyékben rendelkeztek ilyen tapasztalatokkal, földbirtokokkal és politikai befolyással, azaz igyekeztek ügyük számára megnyerni a felső-magyarországi szlovák köznemességet. E törekvésük történelmi szempontból sikertelennek bizonyult, bár a 19. században akadtak kivételek, amelyek azonban statisztikai-szociológiai szempontból nem nevezhetőek szignifikánsnak. Azonban az általánosító, elítélő „renegát”, elmagyarosodott vagy nemzetét megtagadó, ahhoz hűtlen („maďarón”) megjelölések történelmileg semmire sem szolgáltattak magyarázatot, ráadásul ezen értékelések kiindulópontja a nacionalista diskurzus egyik résztvevőjének pozíciója volt és a nacionalizmusok vitájában, nem pedig a kutató vagy a megfigyelő szempontjai alapján fogalmazódott meg. A szlovák nacionalista oldal a felső-magyarországi köznemesség szlovák nemzeti mozgalomtól való távolmaradását e réteg történelmi kudarcának tartja; nem vizsgálják, megkerülik e réteg mentalitását, amelynek társadalomtörténeti gyökerei, hagyományai, neveltetése és iskolázottsága eltért a szlovák entuziasztákétól. A köznemeselek műveltségükre helyben, a megyékben tettek szert, tapasztalati alapon: részt vettek a megyei és azokon keresztül az országos ügyek intézésében, a magyarországi joggyakorlásban; a köznemesség a vagyon és a hatalom osztálya volt. A nemzetükért elkötelezett szlovákokat az elsősorban inkább a német értelmiségiektől „importált” korabeli *elvek* formálták, azaz az iskola és a könyvek, politikájuk „könyvízü”, néha utópisztikus volt, míg a köznemesség politikája érdekalapú és empirikus.

Tekintettel arra, hogy a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok önmagukban nem alkottak hatalommal és befolyással rendelkező réteget, az általuk képviselni kívánt „népre” támaszkodtak, latin kifejezéssel élve *idealiter*, tehát anélkül, hogy

az entuziaszták és a nép között valóban létező kapcsolatok lettek volna: ez esetben egy egyoldalúan deklarált, szervezetenként egyelőre megvalósulatlan kapcsolatról volt szó. Štúrnak és Hurbannak az 1848–1849-es forradalom idején a nép körében folytatott agitációra irányuló törekvései sikertelenek voltak.¹¹ Ez ugyanis azt a gyanút keltette a befolyásos és udvari politikát sok szempontból meghatározó Windischgrätz herceg konzervatív udvari köreiből, hogy kommunista agitációról lehet szó. Maga Štúr a halála után megjelent írásában (*A szlávok és a jövő világa*) szigorú kritikának vetette alá a kommunizmus ideológiáját, és egyértelműen elutasította azt; mindazonáltal az, hogy ilyen benyomások alakultak ki róluk, bizonyítja, hogy a politikainak nevezhető célok eléréséhez ügyetlenül és tapasztalatok nélkül láttak hozzá.

Persze érthető is, hogy a szlovák anyanyelvű köznemesség mint társadalmi réteg, nagyon nehezen válhatott egyik napról a másikra a népként definiált szlovák nacionalizmus politikai vezérévé (ha válhatott egyáltalán), egy ilyen döntés elvárása a politikai fantasztikummal vagy illuzionizmussal határos (ami azonban alapvetésként a magyarországi politikai kultúrát is jellemezte: a Monarchia kultúrtörténetét jól ismerő William Johnston *wishful thinking*nek, az illuzionizmusra való hajlamnak nevezte). Tekintettel a rendi társadalom hosszú hagyományaira, nem volt realisztikus az az elképzelés, hogy a köznemesség váljon a szlovák nacionalizmus politikai vezérévé. Végso soron a felső-magyarországi köznemesség és a felső-magyarországi parasztság is inkább konzervatív rétegek voltak. A polgári egyenlőség, minden magyarországi állampolgár törvény előtti egyenlőségének kikiáltása hirtelen jött, és nézeteit, mentalitását tekintve a „nép” mint „alattvaló” réteg nem volt még felkészülve egy ilyen szerepre. Erről a problémáról intellektuális élvezettel olvashatunk Jonáš Záborský sajátágosan dokumentarista prózáiban, a *Panslavistický farár* (A pánszláv pap) és a *Dva dni v Chujave* (Két nap Chujavában) címűekben. Jonáš Záborský és Ludovít Štúr között ellentét volt a megfelelő nemzetalkotó stratégiát illetően is. Štúr Záborský szerint úgy képzelte, hogy „a nép tömegeire kell hatást gyakorolni, és a népen keresztül megragadni a nemzetáruló papságot és a javíthatatlan köznemességet”. Záborský, aki saját nemzetalkotó doktrínáját a szociális pedagógiára, ma úgy mondanánk, hogy szociális kompetenciák és készségek fejlesztésére alapította, úgy kontrázott Štúrnak, hogy „apránként kell megnyerni a papságot és a köz-

¹¹ Lásd Ludovít Štúr elmékedését arról, hogy a szlovák katolikus nép érdektelen és nem fogékony az 1848–1849-es forradalom idején: *Slovanstvo a svet budúcnosti* (A szlávok és a jövő világa) című írásában.

nemességet is az irodalmon keresztül, majd azután nemesíteni a nyers tömeget [azaz a népet, T.P.], amely mindig csak a köznemességet és a papságot követi.”¹² Záborský állítása lényegében azt mutatja, hogy minden ellentét és igazságtalanság dacára léteztek a köznemesség és a nép között az évszázadok által formált kötődések, amelyeket nehezen lehetett volna egyik napról a másikra megszakítani. Mivel a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok nem tudták a maguk oldalára állítani a felső-magyarországi köznemességet, nem tudtak politikai befolyást generálni a 19. század folyamán; klasszikus 19. századi módszerük a „próbálkozás” maradt. Az entuziaszta diskurzusban, pontosabban a nem kellően értékelt Miloš Štefanovič¹³ írásaiban a 19. század végétől megjelent és vitákat váltott ki a köznemesség társadalmi-kulturális kritikája, amelyben ez a réteg a múltban gyökerező és a jövőben helytállni képtelen szociális formaként jelent meg. Ez a téma azután a 20. század elején, a *Průdy* című folyóirat első évfolyamainak lapjain teljesedett ki.¹⁴

Le kell persze szögezni – ahogyan erre már fentebb utaltam – szociológiailag leegyszerűsítő a szlovák nemzet elárulását felróni a felső-magyarországi szlovák köznemességnek. Ha figyelembe vesszük a kiváltságos magyarországi nemesi nemzethez tartozás hagyományát, nem lehet nem észrevenni a hagyományos magyarországi politikai berendezkedéssel való összefonódást, továbbá az erős társadalmi-gazdasági érdekeket, amelyek együttesen tették lehetetlenné, hogy a szlovák anyanyelvű nemesség egyik napról a másikra a politikailag kirekesztett nép, az egykori *misera contribuens plebs* képviselőjévé válhasson. A történelmi Magyarország hagyományos politikai rendszerében – amely kétpólusú volt: az egyik oldalon az uralkodó (a korona) és jogai, a másik oldalon a nemesség, a nemesi nemzet és jogai által képviselt ország állt – olyan feszültségek jelentkeztek, amelyeket az országgyűléseken tárgyalások útján (*tractatus dietalis*) igyekeztek megoldani, amely gyakran (bár nem mindig) végződött egyfajta *quid pro quo* „üzlettel”. A nemesi nemzet tárgyalása uralkodójával, amelyet az országgyűlés intézményes alapjain folytatott, mindig egyfajta kiegyezés volt, és ezzel a kifejezéssel jelölhetjük a nemesi nemzet és uralkodója közti viszony történetét is. A nemesi nemzet hagyománya, a nemesi nemzethez való tartozás bizonyára nagyon erős volt, és legalább ilyen, ha nem erősebb volt a megyei politikai élet hagyománya, mivel a megyék voltak a *communitas nobilium*, és rendkívül szilárd

¹² Záborský, 1953–1954. 254.

¹³ Pichler, 2009. 939–947.

¹⁴ A *Průdy* folyóiratot 1909-ben alapították, és az első világháború évei kivételével 1938-ig működött a szlovák politikai és kulturális modernizmus platformjaként.

helyzetük volt a hagyományos magyarországi politikában: bizonyos mértékig megtorpedózhatták az uralkodói politikát, utasításokkal ellátott képviselőket küldtek az országgyűlésbe, megyei szinten bizonyos jogalkotási jogkörökkel is rendelkeztek. Mindezek azt a köteléket jelzik, amely a politikai magyarsághoz fűzte őket, és amelyet a kiegyezés után megerősített az a tény, hogy a nemesség és főként a vidéki nemesség képezte elsősorban az államigazgatás bürokratikus apparátusát, uralva az állam legbefolyásosabb rétegét.

Ha közelebbről vizsgáljuk a felső-magyarországi nemesség és a nép viszonyát, szimbiózis jellegű kapcsolatokat is láthatunk, amelyek felett a marxista történelmi módszertan elsiklott, vagy a hamis tudat jelenségeinek nevezte. Ezek a kapcsolatok azonban, főleg vidéken, erősen meggyökereztek, és ugyan hierarchikus, azonban gyakran mégis familiáris jellegű viszonyt eredményeztek az „úr” és a „szolgálók” között, akik vagy a szélesebb értelemben vett háztartás, vagy az úri birtok működésének részét képezték, amely utóbbihoz gyakran a földesúr uralma alatt álló falvak is tartoztak. Akkor is találkozhatunk e tény kommentárjaival, ha a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő szerzők írásait olvassuk: lásd például Jonáš Záborský már idézett megállapítását. Ezenkívül tekintetbe kell venni azt a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok szövegeiben jól dokumentált tény is, hogy még nekik, a nép idealizált és romantizált felfogásával dolgozó szlovák entuziasztáknak sem sikerült a 19. században a *gyakorlatban* képviselni és bevinni a politikába a vidéki népet. A nép és az értelmiség között nem volt automatikus bizalom, és több konzervatív entuziasztát, különösen Vajanskýt érte az a kritika, hogy a szlovák nemzeti entuziazmust a nemesi étosz egyfajta utánzatként élük meg.¹⁵ Az entuziaszták által kezdeményezett nemzetalkotási projekt szempontjából, štúri kifejezéssel élve, nemzeti öntudatosodásról volt szó. A leendő nemzetet egyszerűen szólva a szlovákul beszélő köznemesség, értelmiség és nép alkotta. A nyelvi rokonság alapján, a nyomtatott sajtó közvéleményformáló szerepével, a standard irodalmi nyelv kodifikálásával, történelmi ideológiával és nemzeti mítoszokkal életre hívott összetartozás azonban nem volt úgymond történelmileg elégséges; itt a rendek polgári átalakulási folyamatának szociológiai problémája is felmerült. És ennek a folyamatnak nemcsak a történelmi Magyarország egészét érintő aspektusa volt, hanem tiszta etnikai-szlovák szinten is megnyilvánult, és ezen túlmenően intézményi értelemben sem valósult meg; a szlovák nacionalizmusnak is foglalkoznia kellett a hagyományos rendi rétegződés egységes, a törvény előtti egyenlőségen alapuló társadalommá alakulásának problémájával.

¹⁵ Lásd Prúdy, (1910–1911).

A magyarországi politikai kultúra

A történelmi Magyarország politikai kultúráját hagyományos értelemben az uralkodó (a korona) és az országot képviselő nemesi nemzet szerkezeti dualizmusa jellemezte, akik az országgyűlésben tárgyaltak és egyezkedtek. Ebből a versenyből, mondhatni hatalmi kötélhúzásból, végül továbbra is a hagyományos elit, a nemesség által képviselt „ország” került ki, ha nem is abszolút, de feltételes győztesként, miközben ez a nemesség a dualista Magyarországot eredményező modernizációs átalakulás folyamatában is megőrizte a rendből polgárivá alakuló társadalom képlékenységével jellemezhető társadalmi konfigurációban betöltött, meghatározó szerepét. Megállapíthatjuk azonban, hogy a dualista Magyarország fennállása idején nem sikerült elérni a modern társadalom megszilárdulásában megjelölt célt és az ország lakossága továbbra is szegmentált, a feudalizmus erős hatása alatt álló, hierarchikus szociális képződmény maradt. A kiváltságos rétegek és a *misera contribuens plebs* kettősségében megnyilvánuló megosztottság módosult értelemben, de továbbra is fennmaradt. A magyarországi alkotmány és alkotmányos jog történetének kutatására specializálódott Péter László történész leszögezte, hogy a dualista Magyarország tulajdonképpen a nemesség parlamenti oligarchiája volt.¹⁶

A számunkra fontos kérdés azonban az, milyen hatással van a magyarországi politikai kultúra a szlovák nemzeti elkötelezettségű politikai gondolkodásra. Ebben az összefüggésben a formális vagy pontosabban talán procedurális hasonlóságokra hívnám fel a figyelmet, amelyek a szlovák felségfolyamodványok, az uralkodónak és minisztériumnak címzett kérelmek szlovák nemzeti stratégiája, illetve az országgyűlésekben az uralkodónak címzett kérelmek alapján folyó, már említett tárgyalások között mutatkoznak. A Štúr által kezdeményezett és Pavel Jozeffy tiszai evangélikus szuperintendens által benyújtott 1842. évi szlovák felségfolyamodvány a politikai rendszer működése szempontjából közvetlen akció volt, amely révén beterjesztői a magyarországi alkotmányos politikai rendszer azon pólusához fordultak, aki a végrehajtásért volt felelős, azaz az uralkodóhoz (a koronához). Szokás volt panaszokat terjeszteni az uralkodó elé az országgyűlésben, amit természetesen a felségfolyamodvány beterjesztői nem tehettek meg, mivel a megyerendszerben nem voltak megfelelő helyzetben és nem volt kellő befolyásuk. Az 1848-as *A szlovák nemzet követeléseit (Ő császári és királyi felsége, a magyar országgyűlés, a magyar nádor, a helytartó őfensége, a magyar minisztérium és az emberiség és nemzetiség minden barátja elé)* a radikális *gravaminális* politikai stratégia és cselekvés bizonyos típusának tekinthetjük.

¹⁶ Péter, 2000. 344.

A reformkori magyar országgyűlések (ami a magyar történetírás kifejezése, míg a szlovák történetírásban ezen országgyűlések problematikája inkább marginális) érdekes anyagot szolgáltatnak a történelmi Magyarország egészének modernizációjával kapcsolatos diskurzus vizsgálatához. Megállapíthatjuk, hogy az ellenzék fellépése és működése stabilizálódott a centralizációs politikákat megvalósító koronával szemben, és igyekezett nagyobb politikai befolyáshoz juttatni az országgyűlést, illetve fokozatosan megnyitni a nemesi politikai nemzetet a magyarországi lakosság további csoportjai számára – választójogot adni a köznépnek (nem nemeseknek), vagyis elmélyíteni az országgyűlés képviselői jellegét, amivel megkezdődhetne a történelmi Magyarország szokásalapú „alkotmányának”¹⁷ modernizációja („konverziója”). Az országgyűlésben tárgyalt sok javaslat közül például jelentős volt az, amely révén be kívánták vezetni a hivatalnoki felelősség intézményét a kormányzati felelősség kezdeményezésének előfutáraként. Az ún. reformkori (azaz az 1825-től a negyvenes évekig összehívott) országgyűlések jól példázzák, hogy a nemesi politikusok és értelmiségiek jelentős része tudatában volt a történelmi Magyarország *lemaradásának*, valamint annak, hogy elkerülhetetlenek az ország gazdasági és politikai modernizációját célzó politikák, amennyiben vezető rétege a jövőben is meg kívánja őrizni politikai befolyását.¹⁸

A történelmi Magyarország egészére jellemző politikai diskurzus szempontjából azonban (és itt nemcsak a magyarországi magyar nemesi politikai és szellemi elitek diskurzusára gondolok, hanem általánosságban a magyarországi nemesi elitekére, valamint a magyarországi „nemzetiségi” értelmiségi elitek diskurzusára is) erősen vitatott volt a magyar nyelv bevezetésének kérdése az ország – a latin helyett az új igazgatási vagy korabeli szóhasználattal élve – diplomáciai nyelveként. Az új diplomáciai nyelv bevezetését a magyarországi nemzetiségi értelmiségi elitek „magyarosításként”, azaz nemcsak új igazgatási nyelveként, hanem egyúttal mint a többnyelvű magyarországi lakosság minden rétegének az etno-magyar szimbolikával történő beoltására irányuló kultúrpolitikaként és nyilvános kampányként élték meg. Ez az eljárás, amelyet például a református és ágostai hitvallású protestánsok egyházi unióját célzó kezdeményezések is kísérték, érezhető ellenállást váltott ki a „nemzeti egyházak” hagyományában tényke-

¹⁷ Ahogy Péter László figyelmeztet, a magyarországi politikai rendszert megjelölő „alkotmány” kifejezés a 18. század végén került be a magyarországi politikai diskurzusba Montesquieu *A törvények szelleméről* című munkája révén, amely mondhatni egyetlen magyarországi nemesi könyvtárból sem hiányzott, és amint mondja, amelynek alapján a magyarországi nemesek rájöttek, hogy „konstitúciójuk” van. Lásd Montesquieu gondolatainak reflexióit Ján Paláriknál. Baer, 2010. 70–83.

¹⁸ Lásd még: Hubenák, 2000. 174.

dő és élő értelmiségek körében, így például a lutheránusokéban, akik számára a kulturális magyarosítás határozottan elfogadhatatlan volt. Ez a problémakör jól nyomon követhető az evangélikus egyház országos felügyelőjének, Zay grófnak az ilyen irányú lépéseire érkező tömeges, negatív publicisztikai visszhangban. A javaslatai kapcsán fellángolt viták jelzik, hogy a vallási közösségek életének hagyományaiba történő beavatkozásról volt szó, és egyidejűleg az is megmutatkozott, hogy a felső-magyarországi evangélikus vallási közösségeken belül eltávolodnak egymástól a nemesi és az értelmiségi hívek.

A történelmi Magyarország modernizációs átalakításának kontextusában fontos tény volt az az ellentét, amely egyfelől az egyéni jogok és a törvény előtti egyenlőség elve mentén a nemesi nemzetnek a lakosság további rétegei számára történő megnyitásának projektjére alapított, és az ország politikai modernizációjára vonatkozó elképzelés, illetve másfelől, az ország lakossága kulturális homogenizálásának, azaz kulturális asszimilálásának elképzelése között feszült, miközben ez utóbbi a többnyelvű országban sértette a nemzetiségek azon jogát, hogy a közéletben anyanyelvüket használhassák. Az 1848 márciusa előtti Magyarországon jelentős ellentét alakult ki az ország politikai modernizációjáról folyó vitában, ami nagy hatással volt az ország jövőjére. A politikai jogok nem foglalták magukba a kulturális vagy nyelvi jogokat, vagy – utalva a végre nem hajtott nemzetiségi törvényre –, csak elméletileg és az illúziók szintjén foglalták magukba. Ebből a tényből erednek azután a magyarországi nemzetiségeknek az ország politikai rendszerének átalakítására vonatkozó elgondolásai, amelyek a történelmi Magyarországot föderatív államként vagy a nemzetek országaként láttatták. A nemzetiségi-politikai diskurzus ezen típusa a 19. század hatvanas éveiben éri el tetőpontját.

Semmi sem örök, és ez érvényes az államalakulatokra is. A 19. századi magyarországi-magyar politikai elit rettegett az állam lehetséges megszűnésének látomásától, és – mondhatni – a század utolsó évtizedeiben azt a politikát választotta, hogy inkább nem vesz tudomást a kellemetlen és nemkívánatos tényekről, amivel azonban saját mozgásterét szűkítette és megfosztotta magát a valóság alakításában, illetve az ország esetleges felosztásának irányításában való részvételtől. A tudatos vakság csökönös politikája végül olyan helyzetbe juttatta, amelyben azután már nem volt választása, és a politikai mozgásképtelenség állapotában találta magát.

Térjünk azonban vissza a 19. század első felébe, amikor a történelmi Magyarországon lefektették az ország további fejlődésének váltóit. A forradalmat megelőző időszakban az összmagyarországi közéleti diskurzus polemikus volt; ám tulajdonképpen nem is létezett az ország egészét átfogó értelemben, hiszen a hivatalos asszimilációs politika által érintett nemzeti érzelmű rétegek, beleértve

a szlovák nemzeti érzelmű értelmiséget, nem a magyarországi sajtóban, hanem külföldön, főként Lipcsében publikálták nézeteiket. Az ország- és megyegyűléseken, illetve a nemzeti kaszinókon kívül nem léteztek országos méretű fórumok, ezekben pedig a magyarországi nemzetiségi pozíciók képviselői nem tevékenykedtek.

Külön valósult meg a magyarországi-magyar állami és a magyarországi-nemzetiségi diskurzus, amelyek eltérő érveléstípusokat alkalmaztak. A magyarországi-állami diskurzus a modernizációs jogi-politikai és gazdasági érvrendszerre épített, ám összességében nem reflektált kellő mértékben az ország jövője szempontjából lényeges szükségszerűségekre, amely szerint a magyarországi nemzetiségi problémára kiegyensúlyozott, minden fél számára kielégítő megoldást kell találni, amivel kapitális, később már nem orvosolható hibát követett el. A politikai elitek lekéstek az úgynevezett *the window of opportunity*ről. A hivatalos, a történelmi Magyarország lakosságának polgárosításáról szóló diskurzusnak alapvető problémái voltak a magyarországi nemzetiségi jogok tematizálását, majd később a nemzetiségi törvény végrehajtását illetően. Ez azt jelenti, hogy a történelmi Magyarország egyes, törvény előtt elvben egyenlő lakosait megillető, egyéni politikai jogokból kiinduló pozíció azáltal, hogy nem reflektált kellő időben az egyes magyarországi állampolgárok kulturális és nyelvi jogaira, nem tudta teljes egészében lefedni a modernizálódni igyekvő történelmi Magyarország minden összetett feladatát. Ezt a feladatsort a magyarországi politikai színtér egy másik szereplője – a szlovák entuziaszták – a nemzeti elkötelezettségű értelmiség fejtette ki. Kiindulópontjuk a nyelvi nemzetre épülő érvelés volt. Herder érvelését használták, aki szerint az egyedi nemzeteknek joguk van a fejlődéshez, azaz nem az egyénnel, hanem a közösséggel érveltek – a nyelv és a szokások nemzetével, amelyet politikai elképzeléseik alapvető építőkövének tartottak. A nemzet nem gondolati konstrukció volt, hanem egy emberjogi védelem alá eső természetes dolog. A nemzet iránti szeretetnek erősebbnek kellett lennie a hazaszeretetnél. Nem sok jóra számíthatott az a haza, amely elnyomta a nemzet iránti szeretetet.

Zárásként

Célunk az volt, hogy nagy vonalakban kövessük a történelmi Magyarország rendi társadalmának polgárvá alakulását. A magyarországi-állami elitek magyarországi politikai nemzetet akartak építeni, aminek alapvető hiányossága az volt, hogy képtelenek voltak etnikailag semleges szimbolikával felruházni, vagy nem voltak képesek egy etnikailag inkluzív szimbolikát kigondolni hozzá. A szlovák

entuziaszta írásokban találunk néhány támpontot arra nézve, hogyan képzelik el a toleráns és államférfiúi bölcsességgel kitűnő magyarországi–magyar politikai szimbolikát: visszautalnak Szent István királynak Imre fiához intézett Intelmeire, amelyek szerint az egynyelvű és megszokású ország törékeny.

A politikai átalakulás korábban már említett szereplőinek szemszögéből a probléma így merült fel: a többszörös király centralizálni akarta területeit, a nemesi nemzet a saját alkotmánya alapján és elsősorban saját felelős kormánya révén kívánta irányítani az országot, azaz a történelmi Magyarországot, és közben a befogadó politikai nemzet koncepciójával és elméletével kísérletezett, ám a valóságban a vagyoni és műveltségi cenzust elismerő, korlátozott választójoggal dolgozott. A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok leginkább a nyelvi nemzet koncepciójával érveltek, és céljuk annak intézményesülése volt, bár a 19. század utolsó évtizedeiben az 1868. évi nemzetiségi törvény stratégiájának érvényre juttatása lett a céljuk. Ez azt jelenti, hogy a változás szereplőinek céljai ütköztek egymással. A rendi társadalom polgárivá alakulásának szociológiai problémája egy többnyelvű és hatalmas szövevényes környezetben nem volt egyszerűen megoldható. Több, egymással konkuráló centrum működött, több, szintén egymással versengő, különböző hatalmi súllyal és koncepcióval rendelkező szereplő ténykedett, és mindez egy képlékeny külpolitikai közegben játszódott le. A magyarországi modernitás Budapesten találta meg helyét és kifejezőeszközzeit, amely gazdasági és kulturális értelemben is pulzáló európai metropolisszá vált, ám az ország többi része nem volt képes lépést tartani vele. A nemzetileg elkötelezett szlovák mozgalom mögül hiányzott a modern városi központ, amelyet oly sürgetően propagált Miloš Štefanovič. A provinciális Turócszentmárton és a vidékies Szokolca voltak helyette.

A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (entuziaszták) szövegeinek tanulmányozása alapján megállapítható, hogy az ő helyzetük sem volt egyszerű. A szlovák nemzet konstitúciós folyamata ugyanis, ahogyan azt fentebb már említettük, szintén szembetalálta magát a kérdéssel, hogy miként lehet leküzdeni a felső-magyarországi szlovák anyanyelvű lakosság mentalitásában meglévő rendiséget, hogyan lehet belőle nemzetet alkotni. A történelmi Magyarországon hagyományosan rendi nemesi nemzet létezett, de semmilyen más nem épült fel és nem volt, úgymond, készen. A szlovákok is rendekre tagozódtak, és a nemzeti entuziaszták előtt álló feladat az volt, hogy a különböző rendekből, illetve főként rendi tudatokból hogyan alakítsák ki a szlovák nemzet összetartó egységét. Nyilvánvaló, hogy a felső-magyarországi szlovák nemesség nem osztotta a nemzeti érzelmű értelmiség nem állami jellegű, romantikus népi idealizmusát, és a nép (alattvalók/jobbágyok) még nem tekintette saját képviselőinek a nemzeti entuziasztákat.

A nemzetileg elkötelezett szlovák politikai gondolkodás méltó a koncentrált analitikus figyelemre. A vonatkozó szövegek tanulmányozása az anyag bonyolultságáról, laza szerkezetéről és változékonyságáról győzi meg a kutatót. A szlovák entuziaszták kívül voltak a politikai intézményeken, nem bírtak sem politikailag hasznosítható, sem gazdasági befolyással. Lelkesültséggel és szakvakkal bírtak, és az írott és nyomtatott szó révén formálták a közvéleményt, amit a modern korban nem szabad alábecsülni. Törekvéseik célja a történelmi Magyarország lakosságának normatív „nemzeti” újrakategorizálása volt.

Ismét a korabeli magyarországi (nem mondhatjuk, hogy társadalmi kontextusból kell kiindulni, mivel a társadalom a szó modern, normatív értelmében nem létezett), tehát a rendi kontextus fennállásából kell kiindulnunk, amelyet – és ebben a vonatkozásban nézetegyezés állapítható meg – meg kellett szüntetni és polgárral kellett felváltani; a lakosság jogi sokszínűségét az ország minden lakosának törvény előtti egyenlőségével kellett felváltani. Jellemét tekintve ez egy társadalmi és politikai forradalom volt, amely azonban a történelmi Magyarországon a „nemzeti” forradalommal, pontosabban szólva a „nemzetek” forradalmaival fonódott egybe, amit a változás nem minden szereplője értett meg kellőképpen, mert *ellentétben* álltak, és tulajdonképpen nem létezett egy közös, ma azt mondanánk, deliberatív fórum, amelyen a *különböző* szereplők álláspontjait és elképzeléseit megvitatták volna. Ezen túlmenően a „nemzet” problémamezejét politikai-nemzeti és etno-nemzeti (tribális) diskurzusok, illetve gyakran a kettő kombinációja uralta.

A legoffenzívebb magyarországi politikai szereplők a magyarországi nemesi nemzet tagjai voltak. Azt mondhatnánk, hogy a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok – elsősorban a politikainak nevezhető – aktivitása, inkább reszponzív jellegű volt, a kreatív politikai képzelőerő azonban további töltettel látta el.

A régi, március előtti történelmi Magyarország lakossága a jogok tekintetében alapvetően két kategóriára oszlott: a kiváltságos rétegekre, vagyis a nemesi nemzetre, az ún. *populusra*, amely etnikai értelemben befogadó volt és lényegében az ország egyetlen politikai közösségét jelentette, illetve a jogokkal nem bíró, a politikai közösségen kívül elhelyezkedő és annak alárendelt, etnikailag szintén befogadó *plebsre*.

A nemesi modernizátorok kezdetben „saját” kiváltságos nemzetük szempontjából látták a helyzetet. A magyarországi viszonyokat leíró útleírásokat olvasva kiderül, hogy az „Uhor”, magyarul a „magyar” kifejezés a joggyakorlat szempontjából jogi-rendi jelentéssel is bírt, azaz az volt magyar (Uhor), aki a magyarországi rendi nemzet tagja volt vagy azzá lett. A honfiúsított külföldi is magyarrá (Uhor) vált, mert a magyarban nincs megfelelője a szlovák Uhor kife-

jezésnek¹⁹, miközben ez a megkülönböztetés gyakran előfordul a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok szövegeiben, amelyek etnikai-nemzetiségi alapon tesznek különbséget.²⁰ A reformkor haladó politikusai, leegyszerűsítve, arra törekedtek, hogy a nemesi, rendi nemzetet, amely normatív-jogi szempontból az egyetlen létező nemzet volt a történelmi Magyarországon, megnyissák az ország többi lakosa előtt, és őket *egyénekként* befogadja ez a magyar diplomáciai nyelvű politikai közösség, és a megszokott úzus szerinti „magyarokká” tegye őket. Ez a szándék azonban nem számolt vagy nem akart számolni az intézményeken kívüli nemzetileg elkötelezett szlovák szereplőkkel, akiknek saját konkurens elképzeléseik voltak a „nemzetről”. Már az 1848–1849-es forradalom idején átértékelődött az a politika, amely a nemesi nemzetet a történelmi Magyarország „más nyelvű” lakosai nyelvi és kulturális jogainak figyelmen kívül hagyásával alakította volna át politikai nemzeté – példaként az 1849-es nemzetiségi törvényt említhetjük.

A szlovák entuziaszták és nemzeti érzelmű értelmiségiek számára nem volt elfogadható az a program, amely egyéni belépést kínált a kizárólag magyar nyelvű polgári-politikai közösség leendő projektjébe, hiszen egy saját nyelvvel rendelkező nemzet elképzelését dolgozták ki. Ez a magyarországi politikai közbeszéd meghatározó momentuma. A politikai térbe konkurens koncepciót kapultáltak. Az a körülmény teszi figyelemre méltóvá, hogy lényegében olyan megközelítést jelent, amely a rendi társadalom átalakításának megoldását a *rendiség* elvének a *nemzetiség* elvével történő felváltásában látja; a nemzeti érzelmű értelmiségiek elképzelései szerint a történelmi Magyarországnak a rendek országából a nemzetek országává kellett volna alakulnia. E koncepció érdekessége, hogy elsődlegesen nem az egyén, hanem a nemzet individualizmusával dolgozik, amelynek az egyén, *természetes* származása révén, mintegy alárendeltje; ebből a szempontból azután érthető, hogy a nemzetileg elkötelezett diskurzusban vagy diskurzusokban miért állítják pellengérré a *renegátságot*, a *nemzetüket megtagadókat*, miért alkotnak olyan új szavakat, mint a „*mad'arón*”, vagyis nem igazi magyar, és miért gyanúsítanak *nemzetárulással*. Mind a rend feudális koncepció-

¹⁹ A tárgyi érdeklődés szempontjából figyelemre méltóak a színházi ember, Christoph Seipp útleírásának megfigyelései és információi, amelyek rögzítik a történelmi Magyarország tagozódását „hazaiakra” (nemesség) és idegenekre (földművesek, jobbágyok), akik kívül vannak a „nemzet” (populus) kiváltsági rendszerén. Seipp szerint az Uhri kifejezés (vagyis a magyarok, mivel a magyar nyelv nem különbözteti meg az uhor és magyar kifejezéseket) a korabeli szociális nőmenklatúrában nemességet jelent. Ha egy külföldi indigenátusban részesül, azaz honfiúsítják, ami érdemek vagy az ország számára jelentett hozzáadatok alapján lehetséges, uhorrá (vagyis magyarrá), azaz nemessé válik, Seipp az „*einungarn*” eljárásról ír. Lásd: Seipp, 1793. 109–115. Lásd még: Péter, 2000. 338.

²⁰ Ezt próbálja érzékeltetni a szövegben korábban is használt „magyarországi” jelző – a fordító megjegyzése.

ja, mind a nemzet etnikai koncepciója használja az „eredet” és „származás/nemzetség” kategóriákat. Mindkét koncepció a „természettel” operál és korporatív jelleget mutat. A nemzeti érzelmű szlovák értelmiségieket a *rodoljubstvo* (nemzetiségüket szerető) archaikus kifejezéssel is jellemzik. A turócszentmártoni nemzeti konzervatívok gondolkodása sokban tükrözte a köznemességre jellemző, tipikus álláspontokat. Végző soron Vajanský azon diktuma, miszerint az értelmiség *pars pro toto* nemzet, interpretálható a nemzeti arisztokratizmus értelmében is.

Az 1868. évi nemzetiségi törvényben deklarált magyarországi politikai nemzet koncepciója elmélet maradt, mert az uralkodó elit elzárkózott azoktól a törekvésektől, amelyek a választójogot a lakosság szélesebb rétegeire is kiterjesztették volna. Ennek eredményeként leálltak a lakosság politikai részvételét jelentő politikai modernizációra irányuló kísérletek.

A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti elkötelezettségű gondolkodás témája tehát több tekintetben is produktívnak bizonyult. Először egy keretként, amelyben megfigyelhető a rendi politikai kultúra polgárivá alakulásának koncepciója egy nyelvileg sokszínű környezetben, amelyben a változás szereplői, illetve megvalósítási elképzeléseik konfrontálódtak és versenyeztek egymással. Másodsor, a történelmi Magyarország politikai modernizációja, eltérően a gazdaságitól, inkább deklaratív síkon ment végbe; a változás egymással nem tanácskozó szereplőinek elkülönülő diskurzusaiban felszínre kerültek a polgárok befogadó politikai nemzetének projektjei, valamint az a koncepció, amely a történelmi Magyarországot a nyelvileg definiált nemzetek országaként alapította volna meg. A történelmi Magyarország kormányzó elitjének nem volt bátorsága ahhoz, hogy elméleti koncepcióját a politikai részvétel adekvát politikáinak elfogadásával tesztelje, ezáltal végző soron megfosztotta magát a közép-európai régió területi újraformálásában való részvétel lehetőségétől. Harmadsor: dacára a történelmi Magyarország kormányzó elitje és a nemzetileg elkötelezett szlovák elitje közötti ellentétnek,²¹ amely a vonatkozó diskurzusok összehasonlítása révén válik nyomon követhetővé, megállapíthatunk bizonyos stílusokat és nézőpontokat, amelyek akarva-akaratlanul a létező cselekvési és viselkedési minták értelmében vett közös kulturális keret megosztásából eredtek. Negyedszer: létezik az a magyarországi körülmények által meghatározott szociológiai probléma, hogy a szlovák nemzet az eredetileg feudálisan nemességre, értelmiségre és népre szegmentált, az összetartozás érzése által nem „ön-tudatosodott”, szlovákul beszélő felső-magyarországi lakosságból alakult ki.

²¹ Itt fel kell hívni a figyelmet egy lényeges tényre: a szlovák nemzeti elkötelezettségű értelmiségieknek nem volt saját politikai szereplői státuszuk. A szó valódi értelmében nem alkottak politikai pártot.

A korabeli nemzeti elkötelezettségű szövegekben ez az „arisztokratizmus” és a „jobbágyság” problémájaként követhető nyomon. Bár a történetírások gyakran utalnak „szlovákokra”, „magyarokra” és más nemzetekre/nemzetiségekre, egyáltalán nem veszik figyelembe, hogy a modern nemzet szociológiai normája, a *nationbuilding* szempontjából ezek még nem voltak végérvényesen felépített nemzetek. Céлом és törekvésem ennek a problémának az azonosítása volt.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Prúdy

1910–1911 Prúdy, 2. (1910–1911).

Seipp

1793 Seipp, Christoph: *Reisen von Preßburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen und von dort zurück nach Preßburg*. Frankfurt–Leipzig, 1793.

Záborský

1953–1954 Záborský, Jonáš: *Výber z diela v štyroch zväzkoch*. II. zv. Bratislava, 1953–1954.

2. Szakirodalom

Baer

2010 Baer, J.: *Revolution, Modus Vivendi or Sovereignty? The Political Thought of the Slovak National Movement from 1861 to 1914*. Stuttgart, 2010.

Hubenák

2000 Hubenák, L.: *Právne dejiny Slovenska do r. 1918*. Banská Bystrica, 2000.

Janos

1982 Janos, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary*. Princeton, 1982.

Janšák

1932 Janšák, Štefan: *Daniel G. Lichard*. Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava–Skalica, 1932.

Kováč

2009 Kováč, Dušan: Konštrukcie národnej identity a zmena politickej kultúry. In: *Kolektívne identity v moderných spoločnostiach – región strednej Európy – Procesy konštruovania, reprodukovania a transformácie kolektívnych kategórií a identít*. Eds.: Kiliánová, Gabriela-Kowalská, Eva-Krekovičová, Eva Bratislava, 2009.

Lichterman-Cefai

2000 Lichterman, Paul-Cefai, Daniel: The Idea of Political Culture. In: *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Eds.: Goodin, Robert E.-Tilly, Charles. Oxford, 2006.

Péter

2000 Péter, László: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VII/1. köt. *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000.

Pichler

2009 Pichler, Tibor: Miloš Štefanovič – o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In: *Filozofia*, 64. (2009) 10. sz.

Fordította: Avar Hajnalka

VÖRÖS LÁSZLÓ

**„A leghazafiasabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”?
A szlovákok szociális reprezentációi
a magyar sajtóban 1914–1918 között¹**

A *nacionalizmus* egyik alapvető megnyilvánulási formája a szimbolikus nyelv, amely révén kifejezésre jut a „nemzet” vélt objektív valósága. Mindenekelőtt arról a nyelvről van szó, amely „nemzetiség”, „etnicitás” vagy „nemzeti hovatartozás” alapján kategorizálja az embereket. Az e nyelvet használók az esetek túlnyomó többségében a szocializációjuk során elsajátított, mélyen gyökerező meggyőződéseikből indulnak ki, amelyek szerint az emberek inherens módon „nemzeti lények”, a nemzetiség vagy nemzeti identitás pedig természetes (egyenesen veleszületett) tulajdonságuk. Ez a nyelv a nemzeti történetírások által létrehozott narratívákra is jellemző. A nemzeti történészek általában intuitív módon használják a *nemzet*, *nemzetiség*, *etnikum*, *etnikai csoport*, *etnicitás*, *etnikai identitás*, *nemzeti identitás* és egyéb kapcsolódó kategóriákat, mintha világos, problémamentes és időtlen koncepciókról lenne szó. Közben hajlamosak olyan esszencialista és tárgyiasító jelentéseket reprodukálni, amelyeket a társadalomtudományok már legalább három-négy évtizeddel ezelőtt episztemológiai szempontok alapján védhetetlennek, hibásnak és félrevezetőnek minősítettek.²

Azok a társadalmi kategóriák, amelyeket ebben a tanulmányban nyomon követelek – azaz a „nép”, „nemzetiség” és „nemzet” – az utolsó másfél, talán két évszázad során az emberi társadalom megismerésének-megértésének legalapvetőbb eszközei. A napjainkig húzódó említett időszakban ezek a kategóriák fontos politikai-hatalmi és társadalmi következményekkel járó jelentéseket hordoznak. A következő szövegben azt próbálom megmutatni, hogy egyáltalán nem volt esetleges az, hogy az egyes diskurzusokban az emberek bizonyos csoportjait „népnek”, „nemzetiségnek” vagy „nemzetnek” nevezték-e.

Megpróbálok rámutatni arra is, hogy miért téves a *nemzet*, *nemzetiség* és a kapcsolódó szociális kategóriák fentebb említett, tárgyiasító és esszencialista

¹ Jelen munkát a Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériumának Tudományos Ösztöndíj Ügynöksége és a Szlovák Tudományos Akadémia VEGA 2/0139/13 „Történelmi emlékezet és Szlovákia története – az instrumentalizáció és a manipuláció a 19–20. században” című projektjének keretében készítettem el.

² Sajnos e tanulmány keretei nem teszik lehetővé számomra a módszertani kiindulópontok részletes leírását és az irodalom terjedelmes idézését. Ezekről a kérdésekről részletesebben lásd: Vörös, 2010. (angol nyelvű rezümé: 205–230.).

koncepciója. A társadalmi kategorizációk és a hozzájuk kapcsolódó sztereotípiák ugyanis nem pusztán problémamentes megnevezései az emberi világnak. A „nemzet”, „nemzetiség” és a hasonló szociális kategóriák létezése, amelyek ma, ugyanúgy, mint száz évvel ezelőtt, fontos keretét képezik a társadalmi realitásnak, szociális jelenségeknek számítanak. A szociális jelenségek, az anyagi világ tárgyaitól és jelenségeitől eltérően, amíg nem kerülnek megnevezésre, nem léteznek.³ Például a földi gravitációnak nevezett fizikai jelenség létezik és alapvető hatással van az életre, függetlenül attól, hogy az emberek megfigyelték-e és megnevezték-e valahogy vagy sem. Ehhez hasonlóan a Kékesnek (vagy Kékes tetőnek) nevezett hegy is létezik, tekintet nélkül arra, hogy elneveztük-e valahogy vagy tudunk-e egyáltalán a létezéséről. A szociális kategóriákra azonban ez nem érvényes. A „magyar nemzetnek”, a „szlovák nemzetnek”, a „francia nemzetnek”, a „német nemzetnek” vagy a „csehszlovák nemzetnek” és a „jugoszláv nemzetnek”, bármilyen „nemzetnek” vagy „nemzetiségnek”, nem volt semmilyen létformája azt megelőzően, hogy a létezését kimondták (deklarálták) volna – kezdetben korlátozott számú ember diskurzusaiban, később egyre kiterjedtebb diskurzusokban jelent meg, míg végül a nemzet kategóriája maga kezdett keretül szolgálni az egyes diskurzusokhoz. A nemzet vélt objektív valóságát tovább erősítik egyéb kapcsolódó szociális kategóriák, osztályozások, intézmények, a társadalmi gyakorlat és a nemzet kézzelfogható szimbólumokban történő materializálódása.⁴

Ezért is tartom a történelmi kutatás nagyon fontos részének a diskurzusok vizsgálatát. Ebben a tanulmányban tehát azt követem nyomon, hogyan írtak a szlovákokról az első világháború idején a történelmi Magyarország északnyugati megyéiben (azaz megközelítőleg a mai Nyugat-Szlovákia területén) megjelenő regionális sajtóban. Azt vizsgálom, hogy a szlovákul beszélő lakosságról alkotott kép keletkezési folyamatában a szerzők hogyan használták a „nép”, „nemzetiség” és „nemzet” kategóriákat, milyen sztereotip tartalmakkal kapcsolták össze ezeket és hogyan változott a vizsgált időszakban e tartalmak és kategóriák alkalmazása.

Az ilyen típusú diskurzuselemzésre különösen alkalmas a *szociális reprezentáció* elmélete. A legnagyobb előnye, hogy segítségével elkerülhető a szociális

³ Ami a szociális és intézményi tények, jelenségek és entitások létezési módjának kérdését illeti – ami mérhetetlenül fontos kérdés, amelyre nemcsak a társadalomtudósoknak, hanem a történészeknek is tudatosan reflektálniuk kellene – elsősorban az alábbi munkákból indulok ki: Searle, 1995; Searle, 1998. (magyarul: Searle, 2000.); Searle, 2010.

⁴ Anderson, 1991; Billig, 1995; Vörös, 2013.

entitások *tárgyasítása*.⁵ A reprezentáció ugyanis *jelentés*, vagyis az, *aminek értelmezzük* azt az entitást (legyen szó tárgyról, jelenségről, folyamatról stb.), amelyről kijelentéseket fogalmazunk meg. Ha tehát a *magyarokról* vagy *szlovákokról* (amennyiben pl. a 19. században élő, a magyar és a szlovák nyelv dialektusait beszélő embereket értünk e kategóriák alatt) mint *nemzetről* és *nemzetiségről* beszélünk, akkor „nemzetként”, illetve „nemzetiségként” *reprezentáljuk* őket. Az egyik és a másik is (a „nemzet” és a „nemzetiség”) szociális meghatározások, amelyek jelentésüket tekintve specifikusan az adott történelmi korra, társadalmi-hatalmi kontextusra jellemzőek. Például a Pozsonyban, Losoncon vagy Rimaszombatban élő magyarok 1918 előtt a történelmi Magyarország korabeli diskurzusaiban az „uralkodó magyar nemzet” tagjaiként reprezentálódtak, 1920 után azonban már mint „magyar kisebbség” jelentek meg (a Csehszlovákiában domináns diskurzusokban) – vagy mint „elszakadt nemzettest” (a Magyarországon domináns diskurzusokban). Közben ugyanazokról az emberekről van szó. A lényeg az, hogy akárhogyan is kategorizálták és *reprezentálták* őket a hatalom birtokosai, vagy hogy ezek az emberek akárhogyan látták is saját magukat, tehát, hogy magukról mint a *nemzet*, vagy a *nemzeti kisebbség*, vagy a *nemzetiségi kisebbség* tagjairól beszéltek-e (azaz, hogy magukat a nemzet, vagy a nemzeti kisebbség, vagy a nemzetiségi kisebbség tagjaiként *reprezentálták-e*), mindig hatalmilag, politikailag, kulturálisan és más módon meghatározott osztályozásokkal van dolgunk. Megint másként: az emberek nem nemzeti, nemzetiségi vagy kisebbségi lényekként születtek és születnek. A nemzet, nemzetiség, nemzeti vagy nemzetiségi hovatartozás stb. az emberek szociális, tehát elsajátított, és nem természetes, veleszületett jellemzője.

Ezen elméleti kiindulópontok alapján fontosnak tartom, hogy következetesen megkülönböztessenem, mikor használom a korabeli társadalmi kategóriákat – idézőjelek segítségével teszem ezt. Tehát amikor az olyan kifejezéseket, mint „nemzet”, „magyar nemzet”, „magyar politikai nemzet”, „nemzetiség”, „tót nemzetiség”, „tót nép”, „tót túlzók”, „pánszláv” stb., idézőjelbe teszem, a korabeli jelentésükre utalok. Másként: *nem a vizsgált korban* (a 19. században, illetve

⁵ A szociális kommunikáció, a társadalmi világra (tehát az emberekre) vonatkozó megismerés kialakulásának és általában a mindennapos szociális gyakorlat vizsgálata során a diskurzusok elemzésekor gyakran használjuk a *reprezentáció* koncepcióját. A társadalomtudományokba a *repräsentation*t Émile Durkheim vezette be mint analitikus koncepciót, aki műveiben a „kollektív reprezentációk” kifejezéssel dolgozott. Később azután több kutató is továbbvitte ezt az elméletet, mások mellett a történész Roger Chartier vagy a szociálpszichológus Serge Moscovici (Chartier, 1995; Chartier, 1997; Moscovici, 1988; Moscovici, 2001). Elemzéseimben elsősorban Moscovici *szociális reprezentációk* elméletét veszem alapul. Részletesebb magyarázatért lásd: Vörös, 2010. 107–123., 221–223.

az első világháború előtti és alatti években) *élt emberekre utalok, hanem korabeli koncepciókra, fogalmakra* (tehát e szavak *jelentésére*).

Ezzel szemben viszont a *nacionalizmus* kifejezést az elemzés szakkifejezéseként használom. Amikor *nacionalista elitekről* vagy *nacionalista mozgalomról* beszélek, John Breuilly⁶ definíciójából indulok ki. Szeretném külön megkérni az olvasót, hogy próbáljon elvonatkoztatni azoktól az apriori negatív (vagy egyesek számára akár pozitív) konnotációktól, amelyeket ma a nacionalizmus szó kivált. Ebben a tanulmányban ez a kifejezés értéksemleges analitikus koncepcióra utal.

Mielőtt a kiválasztott sajtótermékek elemzésébe kezdenék, röviden felvázolom, hogyan működtek a 19. század második felének Magyarországon a „nemzeti” és „nemzetiségi” osztályozások. Röviden azt is felvázolom, hogyan reprezentálták a szlovákokat a korabeli domináns magyar nacionalista diskurzus művelői, és milyen folyamatos változásokon ment keresztül a szlovákság („tótok”) képe az említett diskurzusban.

A magyar nemzeti ideológia a 19. század folyamán több átalakuláson ment keresztül. A „nemzetről” alkotott elképzelés, amelyet a nacionalista elitek az egyes korszakokban követtek, változásoknak volt kitéve, bár az „egységes magyar politikai nemzet” alapidoktrínája (az ún. „magyar állameszme”), amely szerint a történelmi Magyarországon csak egy „nemzet” létezett, az egész időszakban domináns módon volt jelen. A „magyar politikai nemzet” eszméje, mint az állam nyelvi/kulturális homogenizálását megkövetelő nacionalista koncepció, nem számított kivételesnek a 19. századi Európában. Hasonló integratív (homogenizáló és asszimiláló) politikát képviseltek pl. a francia nacionalista elitek Franciaországban, az angolok Nagy-Britanniában vagy a németek az egyesült Németországban (főként a lengyelek lakta területeken). Az állam lakosságának nyelvi és kulturális homogenizálására irányuló törekvések a 19–20. században univerzális politikai modellt képeztek, amelyet nemcsak európai államok nacionalista elitjei követtek Portugáliától Oroszorszáig, a Balkánon vagy Törökországban, hanem más földrészekén is.

A „magyar politikai nemzet” eszméje tehát nem volt statikus, és a 19. század folyamán fejlődésbeli változásokon ment keresztül. A „magyar nemzet”, illetve a „magyar politikai nemzet” klasszikus liberális koncepciója (amelyet az 1868. évi

⁶ John Breuilly *Nationalism and the State* (1993) című munkájában *nacionalizmus* alatt olyan politikai mozgalmak létét és tevékenységét érti, amelyek azt a doktrínát kívánják érvényre juttatni, amely szerint 1. az emberek bizonyos csoportja nemzetet alkot, amely eredeti és egyedi jelleggel rendelkezik (és az adott mozgalom képviselői e nemzet egyetlen legitim reprezentánsai), 2. a nemzet érdekei minden más érdek felett állnak, és maga a nemzet a legmagasabb érték, 3. a nacionalista mozgalom végső célja a lehető legmagasabb szintű függetlenség (politikai szuverenitás) kiharcolása a „nemzet” számára. Breuilly, 1993. 2–3.

„nemzetiségi törvény” preambuluma rögzített) a következőket határozta meg: „Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja” (1868. évi XLIV. Törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában).

Ez a koncepció – amelyet elsősorban az Eötvös József és Deák Ferenc-féle liberálisok igyekeztek érvényre juttatni – azt feltételezte, hogy a „magyar nemzet” iránti lojalitás (a nem magyarok esetében) nem állna ellentétben a saját „nemzetiség” iránti lojalitással. A nemzetiségi törvény megalkotása úgy is értelmezhető, hogy alkotói egyensúlyra törekedtek az általuk feltételezett két lojalitástípus között, illetve ezzel egyidejűleg azt próbálták meghatározni, mi az, ami még nem veszélyezteti a „magyar politikai nemzet” egységét, ergo a magyar állam integritását, és mi az, ami már igen. Az Eötvös–Deák-féle liberális koncepció azonban csak részben és csak rövid időre vált meghatározó ideológiává.

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben a magyar politikai elitek végérvényesen másként kezdik látni a „magyar politikai nemzet” koncepcióját: egyszerűen szólva, a „nemzetiség” iránti lojalitás kezd összeegyeztethetetlennek tűnni a „magyar (politikai) nemzet” iránti lojalitással. Ebben az időszakban ugyanis már teljes mértékben érvényesül a „nemzet” mint természetes, azaz az isten által teremtett vagy a természettől adott biológiai, nyelvi és kulturális közösség primordiális etnikai-koncepciója. Eötvös és Deák koncepciója inkább társadalmi-politikai kategóriaként definiálta a nemzetet, közösségként, amely az emberek meghatározásának, a polgárok deklarációjának köszönhetően jön létre. Bár ebben a tekintetben nagyon óvatosnak kell lennünk – nyilván az Eötvös és Deák generációjához tartozó liberálisokról sem beszélhetünk a szó mai értelmében vett szociális konstruktivistákként, mert bár a „nemzetre” igyekeztek voluntarista politikai közösségként gondolni, a „nemzetiség” esetében a romantikus nacionalistákkal azonos primordiális esszencialista koncepciót vallottak.

A magyar nacionalista elitek nyelvi és kulturális politikájának célja már az 1870-es évektől kezdve nyíltan az volt, hogy a nem magyar nyelveket és kultúrákat minél jobban marginalizálja a politikai és a közéletben. Elsősorban a nem magyar nacionalista mozgalmak felszámolásáról volt szó, amelyeket az állam integritására leselkedő állandó veszélynek láttak. A „magyar politikai nemzet” eszméjének etnicizálása változásokat eredményezett abban, hogy a magyarság, de még inkább a nem magyar lakosság kollektív mibenléte milyen társadalmi kategóriák révén reprezentálódott. A 19. század nyolcvanas, de különösen a kilencvenes éveitől, majd a 19–20. század fordulóján a magyar nacionalista diskurzus különböző szintjein – források szintjén megfigyelhető ez például a sajtóban,

a hivatali levelezésben, a tankönyvekben (különösen a nem magyar iskolák számára készített tankönyvekben) – változott a mód, ahogyan a történelmi Magyarország nem magyar népességeit említették. Az előző korszaktól eltérően egyre kevésbé esett szó „nemzetiségekről”, és a nem magyar lakossággal kapcsolatban egyre gyakrabban voltak használatosak a „nem magyar ajkú/idegen ajkú népek (hon)polgárok” kifejezések, illetve konkrétan például „tót nép”, „tót ajkú nép” stb. Természetesen a „nemzetiség/nemzetiségek” megjelölés sem veszett ki és továbbra is használatos volt, de érzékelhetően kisebb mértékben és soha nem a „magyar politikai nemzettel” összefüggésben. Úgyszintén megfigyelhető, hogy legalább az 1880-as évektől a politikai diskurzusban már a „magyar nemzet” dominál, a „politikai” melléknév nélkül.

A „nemzetiség” kifejezés, illetve az abból képzett szavak esetében még egy érdekes jelentésbeli eltolódás figyelhető meg, amely szintén nagymértékben magyarozza azt a törekvést, hogy a magyar nacionalista diskurzusokban ne használják ezt a kifejezést a történelmi Magyarország nem magyar népességének reprezentációja esetében. Az említett időszakban, azaz a 19. század nyolcvanas éveiben (bár az egyértelmű időhorizontok kijelölése itt is nehéz) a nem magyar nacionalista mozgalmak képviselőit gyakrabban illetik a „nemzetiségiel” kifejezéssel, illetve a „nemzetiségi” melléknévvel. Ekkoriban tehát – szemben a korábbi időszakokkal – „a nemzetiségiel” kifejezés már kimondottan csak a konkurens (azaz a nem magyar) nacionalistákra szűkült le, azaz a „nemzetiség”/„nemzetiségi”, ami eredetileg egy társadalmi kategória volt, egy negatív konnotációjú, szűken politikai kategóriára zsugorodott. A leggyakrabban előforduló szókapcsolatok: „nemzetiségi”, „tót nemzetiségi” vagy csak „tót”, „túlzók”, „agitátorok”, „izgatók” vagy „apostolok”. Olyan szavak és szókapcsolatok ezek, amelyek negatív jelentéseik és konnotációik tekintetében a „pánszláv” szinonimái voltak (a „pánszláv” kategóriához és a pánszlávizmus korabeli koncepciójához később még visszatérek).

A „nemzetiség(ek)/nemzetiségi(ek)” szociális kategóriákhoz tehát kifejezetten politikai és negatív jelentések is társulni kezdtek, amelyek egyértelműen a magyarországi, nem magyar nacionalista mozgalmak képviselőire vonatkoztak. Ha valakit „nemzetiséginek” tituláltak, az negatív következményekkel járhatott a társadalmi vagy politikai életben. A kifejezőeszközök jelentésében és használatában tapasztalhatunk itt fontos elmozdulásokat, amelyek egyszerre tükröződései és következményei a „(politikai) nemzet” koncepciója magyar politikai és társadalmi elitiek általi megváltoztatásának a kiegyezést követő első két évtizedben.

A történelmi szakirodalom általában egyáltalán nem foglalkozik azokkal a különböző diszkurzív stratégiákkal, amelyeket a 19. századi magyar nacionalista diskurzusok alkalmaztak a magyarországi szlovák (és más nem magyar) lakosság

reprezentációinál. Így fontos különbségeket hagynak figyelmen kívül, amelyek az átlagos, szlovákul beszélő és a szlovák nacionalista mozgalom iránt közönyös népeességnek (azaz a „tót nép” / „tót nemzetiség” korabeli kategória) és a szlovák nacionalista mozgalom hirdetőinek („pánszlávok”, „nemzetiségi túlzók”, „nemzetiségi” stb. korabeli kategóriái) éles megkülönböztetéséből adódtak. Ez a megkülönböztetés logikus következménye a magyar nacionalizmus asszimilációs (integratív) jellegének. A „tót nép” – és ez a 19. század második felének egészére érvényes – úgy jelent meg, mint békeszerető, dolgozó, vallásos, engedelmese és mindenekelőtt a hazája iránt lojális „elem”. Elsősorban a hazaszeretet, a „magyar nemzet” és a „magyar haza” iránti lojalitás sztereotípiája az, amely dominánsan jelen van a hivatalos magyar nacionalista diskurzusban. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az említett pozitív sztereotípiák a hivatali és intézményesült nyilvános diskurzusokban (azaz az államigazgatás képviselőinek kommunikációjában, a sajtóban, esetleg az irodalomban) jelentek meg. Ám a népi közmondásokban kimondottan negatív sztereotípiák is megjelentek (úgy mint a nehézkesség, alattomoság, bosszúvágyás, alkoholizmus és butaság).⁷

A szlovák nacionalista mozgalom képviselőit a „hazafias néppel” szemben önjelölteknek látták és reprezentálták a magyar nacionalista diskurzus művelői. Úgy mutatták be őket, mint akik nem képviselik a „tót népet/nemzetiséget” és nem védik annak érdekeit, mint ahogy azt önmagukról állítják. Az ilyen „hazaellenes túlzók” prototípusai a szlovák nacionalizmust nyíltan valló egyének voltak, akik a *Szlovák Nemzeti Párthoz* (Slovenská národná strana, a továbbiakban, mint SzNP) kötődtek. Az SzNP képviselői a magyar nacionalista diskurzusokban „pánszlávokként” jelentek meg, akiknek valódi célja a történelmi Magyarország dezintegrációja volt. Az uralkodó sztereotíp elképzelések szerint „hazaáruló ténykedésük” során elsősorban haszonleső célok motiválták őket. E sztereotípiák szerint a „pánszláv túlzókat” egyrészt a pénz vezérelte, amelyet pénzintézeteik révén kicsalhatnak a „naiv néptől”, másrészt a „pánszlávokat” leggyakrabban Pétervár, Prága vagy Bécs fizetett ügynökeinek látták. A „pánszláv” megjelölés szélsőségesen negatív volt. Még az SzNP képviselői is szükségét érezték, hogy minden alkalommal a lehető leghatározottabban elhatárolódjanak ettől a megjelöléstől.

A „pánszláv” kategória ezzel együtt hihetetlenül széles volt. Némi leegyszerűsítéssel a jelentés három kontextusfüggő rétegét különíthetjük el. A korabeli szövegekből egyértelműen következik, hogy a „pánszlávizmus” szó alapvető jelentése az orosz cárság imperialista doktrínája volt, amely szerint a szlávok lakta terü-

⁷ Pechány, 1913 [2000]. 29–34.; Margalits, 1897. 722–723; Nagy, 1995.; Kiliánová–Popelková–Vrzgulová–Zajonc, 2001.

teknek az orosz cár fennhatósága alá kellene tartozniuk, illetve e szláv lakosság azon igyekezete, hogy orosz uralom alá kerüljön.⁸ Gyakrabban tartották azonban „pánszlávizmusként”, illetve annak megnyilvánulásának a „szláv kölcsönösség” gondolatának bármiféle nyílt demonstrálását a politika, a gazdasági együttműködés vagy a kultúra területén. A „pánszlávizmus” harmadik, radikális körökben elterjedt értelmezése a szlovák lakossággal összefüggésben magába foglalta a „szlovákság” vagy „szlávosság” bármilyen, közterületen történő demonstrálását – ebbe beleértve a szlovák (szláv) nyelv nyilvános használatának a pusztát tényét. A pánszlávizmus ez utóbbi, „totális” koncepciója gyakran jelent meg politikailag exponált helyzetekben, pl. a parlamenti, megyei vagy helyi választások idején.⁹ Ez persze analitikus megkülönböztetése a „pánszlávizmus” jelentéseinek. A valóságban a különböző jelentések szabadon áramlottak és változtatták árnyalataikat, attól a kontextustól függően, amelyben a kategóriát alkalmazták.

Kiemelten fontos hangsúlyozni a fent említett dichotómiát a 19. század második felének magyar diskurzusaiban megjelenő szlovák reprezentációk vonatkozásában. Nem szükséges ugyanakkor hosszasan magyarázni, hogy miért választották külön a szlovák nacionalizmus képviselőit a „hazafias tót néptől” és miért jelölték őket külön is a szélsőségesen negatív „pánszlávok” kategóriával. A szlovák nacionalisták „pánszlávokként” való reprezentálásának elsősorban delegitimáló szerepe volt. A cél az volt, hogy olyan önző és saját haszonleső céljaikat követő politikusokként legyenek bemutatva, mint akik semmi esetre sem követik figyelemmel a „tót nép” sorsát és nem képviselik a „tót nép” érdekeit.

A „tót nép” magyar nacionalista diskurzusokban megjelenő reprezentációi esetén azonban a 19. század utolsó negyedében bizonyos váratlan és nem kívánt következmények merültek fel, amelyek a társadalmi kategorizálás gyakorlatából következtek. A nemzet valóságának társadalmi konstrukcióját jellemző paradoxonok egyike a következő: az egyik oldalon megjelent az a kitartó igyekezet, hogy a történelmi Magyarország északi megyéiben élő, szlovák ajkú lakosságot

⁸ Révai, 1922.

⁹ Különösen a szlovákok által is (vagy túlnyomó részben általuk) lakott vidékeken zajló választásokon megnyilvánuló politikai versengésben alkalmazták a „pánszláv” kategóriát még szélesebb körben, nemcsak a magyarországi szláv nacionalista mozgalmak képviselőinek megjelölésére. Gyakorlatilag bárkit lehetett „pánszlávnak” nevezni, akár nem szláv személyt is. A „pánszláv” kategóriát a magyar származású politikai ellenfelek megbélyegzésére is használták. Példaként említhetjük az ellenzéki magyar hetilapot, a *Nyitramegyei Szemlét*, illetve szerkesztőjét, Dr. Franciscy Lajost, akit a 19. század kilencvenes éveiben a kormánypárti sajtó többször vádolt „pánszlávizmussal”, mert a Katolikus Néppárt programját támogatta, amelyben egyebek mellett a „nemzetiségi törvény” (XLIV/1868 t. c.) gyakorlati bevezetésére vonatkozó kötelezettségvállalás is szerepelt. A *Nyitramegyei Szemle* cikkei természetesen magyar nacionalista szellemiségűek voltak, és semmilyen szimpátiát sem tápláltak a szlovák nacionalisták iránt. Potemra, 1963. 126.

a „magyar nemzet” részeként reprezentálják, nem pedig „tót nemzetiségként”; másfelől azonban már csak azáltal, hogy a „tót nemzetiség” kategóriáját egyáltalán használták, a korabeli diskurzus keretében „a tótokat” saját kollektív egyéniséggel ruházták fel. Így a „tót nemzetiség” bármilyen módon való reprezentálása, akarva-akaratlanul, mégis csak egy önálló kollektív entitásra utalt. Ez az ellentmondás (egyebek mellett) magyarázatul is szolgálhat arra, hogy a 19. század nyolcvanas éveitől, amikor a magyar nacionalizmus etnikailag homogenizáló változata már teljes mértékben eluralkodott, a diskurzusokban a „nemzetiség” kifejezés háttérbe szorul, helyette inkább a „nép” kifejezést használják, amikor a „nem magyar ajkú polgárokról” volt szó. A korabeli felfogás szerint a „nemzetiség” természetes kollektív entitásnak minősült, ugyanúgy, ahogyan természetes kollektív (politikai) entitásnak minősült a „nemzet” is.¹⁰

Hangsúlyozom azonban, hogy a 19. század nyolcvanas éveiben beállott, fent jelzett kategóriaváltás nem tekinthető kizárólagosnak. Szintén nincsenek közvetlen bizonyítékaink arra, hogy az egyik kategória („nemzetiség”) tudatosan irányított háttérbe szorításáról lett volna szó a másik („nép”) javára. Ám a magyar kormány némely ténykedése legalább részben ezt látszik igazolni. Példaként lehet említeni az oktatási minisztérium arra irányuló összpontosított törekvését a 19. század nyolcvanas és kilencvenes évek fordulójáról, amely arra irányult, hogy visszaszorítsák az „uhorský” / „maďarský” (magyarországi/magyar) kettős terminológia használatát a népiskolai szlovák történelem, földrajz és magyar nyelv tankönyvekben (az első kettő a magyar tankönyvek hetvenes évekbeli szlovák fordítása volt). Elsősorban a történelem tankönyveket vetették ellenőrzés alá, és mindenütt, ahol a szövegben különbség volt a „maďar” / „maďarský” és az „uhor” / „uhorský” között, a „maďar” etnonímiát (és természetesen az eb-

¹⁰ E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy elmélyüljek a „nemzet” és „nemzetiség” közötti különbségek magyarázatában, ahogyan ezeket a fogalmakat a 19. századi Magyarországon értelmezték. E tanulmány céljára elégedjünk meg két általános megállapítással: 1. a 19. század két első harmadában a „nemzetiség” szót a magyarban (és a szlovákban is) gyakran a „nemzet” szó szinonimájaként használták, 2. a 19. század utolsó harmadában – a magyar nacionalizmus fentebb vázolt változásainak hatására is – e két fogalom egyértelműen elvált egymástól. A „nemzetiség” kategóriáját – amelyet az 1868. évi ún. nemzetiségi törvény használt ugyan a szövegében, ám nem definiálta jogi fogalomként – úgy értelmezték, hogy politikai szerkezet nélküli nyelvi-kulturális csoportot jelöl (vagyis valami olyasmit, amit ma általában „etnikai csoportnak” / „etnikumnak” hívunk). A „nemzetet” azonban teljesen etatistán értelmezték, mint az állam összlakosságát, az 1868. évi „nemzetiségi törvény” preambuluma szerint: „Magyarország összes honpolgárai [...] egy nemzetet képeznek [...] melynek a hon minden polgára [...] egyenjogú tagja” – amely nyelvileg és kulturálisan homogén. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a korabeli felfogás szerint a „nemzet” olyan „nemzetiség” volt, amelynek volt állama. E logika mentén tehát arra a végkövetkeztetésre juthatnánk, hogy a „nemzetiség” potenciónalis „nemzet” volt, csak arra volt szükség, hogy államot alapítson magának.

ből képzett alakokat) a minisztérium által megbízott bíráló, a Zólyom megyei királyi tanfelügyelő, Sebesztha Károly következetesen kihúzta. Mindig, minden kontextusban kizárólag az „uhorský” – „uhor” szavak használatát követelte meg. Sebesztha kimondottan hangsúlyozta a „maďar” etnonímia használatának kártékony voltát. Azt állította, hogy az „uhor”/„maďar” megkülönböztetést a 19. század negyvenes éveiben találták ki a „pánszlávok”. Szerinte a „tót nép” nem is ismeri a „maďar” szót, és kezdetektől fogva csak az „uhor” elnevezést használja.¹¹ Az említett bíráló érvelése elárulja, hogy teljes mértékig tudatában volt az „uhor”/„maďar” fogalmi kettős jelentésének a szlovák nyelvben (vagyis az állami és az etnikai keret megkülönböztetésének). Éppen ezért ragaszkodott a „maďar” szó következetes kihagyásához az állam által kiadott minden tankönyvből.¹² A századfordulón a „maďar”/„maďarský” etnonímia már egyáltalán nem fordul elő az oktatásügyi minisztérium által jóváhagyott szlovák nyelvű tankönyvekben. Bár ebben az esetben nem közvetlenül a „nép” és „nemzetiség” kifejezések használatának kérdéséről volt szó, e szabályozás is a 19. század hetvenes éveitől uralkodó „magyar nemzeti” doktrína működésének következménye volt. Ahogyan az „uhorský” (magyar) állam és a magyar etnikum duális reprezentációja ellentétes volt ezzel a doktrínával, nem lehetett vele összhangban a „nemzetiségnek” mint individuális kollektív entitásnak a fogalma sem.

Tehát mindkét kategóriát – azaz a „népet” és a „nemzetiséget” is – párhuzamosan használták a szlovákok (illetve a magyarországi nem magyarok) reprezentációi során, csakhogy az említett időszakban az első dominált, a második pedig mindig csak bizonyos szemantikai kontextusokban bukkant fel (illetve nem bukkant fel). E gyakorlat bizonyos változásai láthatók 1910 után, miután Tisza István gróf a *Nemzeti Munkapárt* élén visszatért a magyarországi politikába.

Tisza István, mint korának egyik legbefolyásosabb magyarországi politikusa, a nem magyar nacionalista mozgalmakkal, elsősorban a románnal szemben új kurzust kezdett érvényesíteni a magyarországi kormányok politikájában, amelynek célja egy kölcsönösen elfogadható és hosszú távon fenntartható modus vivendi megtalálása volt, bizonyos korlátozott együttműködés alapján. Fokozatosan több tárgyalást kezdeményezett – kezdetben csak közvetítőkön keresztül – a magyarországi *Román Nemzeti Párt* (a továbbiakban RNP) képviselőivel, amelyek során eljutott egészen odáig, hogy hajlandó volt visszalépni a magyarországi kormányok asszimilációs politikájának néhány érzékenyen fogadott aspektu-

¹¹ MNL OL K 305 II. 36. cs. 11. tét. „Az országos közoktatási tanács jelentése három eltiltandó tót tankönyv tárgyában” – Sebesztha Károly 1887. december 17-én kelt véleménye és további vélemények a következő évekből.

¹² Uo.

sától (pl. a közigazgatás és oktatásügy területén). Tisza új kurzusáról 1912–1914 között éles vita alakult ki a parlamenti padsorokban, a megyei szintű helyi politikában, valamint az országos és a helyi sajtóban. Tisza megbékélés-politikájának (amely azonban a háború kitörése miatt a felvetések síkján maradt) kétségtelenül sok ellenzője volt, de képes volt híveket is toborozni, különösen a megyékben. Minket azonban itt és most az érdekel, hogy miként tükröződött a nem magyar mozgalmakkal folytatott Tisza-féle együttműködési politika a „nemzetiségek” magyar nacionalista diskurzusokban megjelenő reprezentációiban. Elsősorban a Tiszára és *Nemzeti Munkapártjára* fókuszáló liberális sajtóban érzékelhetőek változások. Az előző évekkel összehasonlítva az a tendencia rajzolódik ki, hogy kevésbé figyeltek oda a „nép” és „nemzetiség” fogalmak használatának módjára. A háború kitörését megelőző néhány évben a cikkekben a „tót nép” mellett gyakrabban kezd szerepelni a „tót nemzetiség” megjelölés is, néha ráadásul akár egyetlen mondaton belül. Tisza 1910–1914 közötti nyilvános felszólalásaiban jelentős elmozdulás figyelhető meg (amely még szembetűnőbb, ha az 1905. előtti beszédeivel hasonlítjuk össze) abban, ahogy a „nemzetiségi izgatókról” és politikai pártjaikról beszélt.

1910 júliusában, az erdélyi „független politikussal” (az RNP-n kívül álló) Ioan Mihuval folytatott első tárgyalások alkalmával még a „Román Nemzetiségi (sic!) Párt” megszüntetését követelte (bár az RNP-t de iure már 1894-ben betiltották, de facto azonban tovább működött, mint a magyarországi román nacionalista mozgalom szervezeti platformja). 1914 februárjában a magyar parlamentben, és ismét azokkal a tárgyalásokkal összefüggésben, amelyet akkor közvetlenül az RNP képviselőivel folytatott (és amely az utolsó három évben már sorrendben a harmadik volt), kijelentette: „Magától értetődik, hogy az ország román ajkú polgárai annak többi lakóival politikai jogok tekintetében is teljes jogegyenlőséget élveznek, az ország politikai közéletében a törvény korlátai között szabadon részt vehetnek, külön román pártot alkothatnak [...] szabad államnak szabad polgárait attól a jogtól, hogy *nemzetiségi alapon* is alkothassanak politikai pártot,-megfosztani nem lehet [kiemelés tőlem V. L.]”.¹³

Egy hónappal később a parlament következő ülésén hozzátette: „A Román Nemzeti Párt programja pedig szerintem nagyon helytelen: küzdeni is fogok ellene, annak az erdélyi autonómiára vonatkozó része ellen teljes erővel; de az a program a magyar állam szétdarabolására nem irányul [kiemelés tőlem V. L.]”, aminek következtében Tisza szerint léte nem ellentétes a magyarországi törvényekkel.¹⁴ 1914-ben Tisza már Román Nemzeti Pártról beszélt, illetve a politikai

¹³ Kemény, 1985. 97.

¹⁴ Kemény, 1985. 127.

pártok *nemzetiségi alapon* történő létrehozásához fűződő jogról, bár korábban, ha egyáltalán szóba hozta, mindig csak mint *nemzetiségi* pártról beszélt. Még gyakrabban beszélt azonban korábban „román túlzókról” vagy „román nacionalistákról”.

Ezeknek a látszólag banális változásoknak abban, ahogyan a magyar nacionalista diskurzusokban 1910–1914 között a vizsgált szociális kategóriákat használták, nagy jelentőségük volt: hozzájárultak annak a szituációnak az alakításához, amelyben a magyar miniszterelnök – még ha a politikai ellenzék határozott tiltakozásai ellenére is – partnerként ültetett tárgyalóasztalhoz az RNP képviselőivel. Sőt, mi több, e tárgyalások során egészen odáig ment, hogy az RNP képviselőinek a „román nemzetiségre” vonatkozó konkrét kollektív jogokat kínált. Tisza új politikája 1913–14-ben természetesen erős elutasítást váltott ki a magyar parlament ellenzéki pártjaiból. A románokra és más nem magyar népeiségekre vonatkozó, Tisza és hívei által terjesztett új reprezentációk (azaz, hogy a „román nemzetiség” olyan kollektív entitás, amelynek már nyújthatók kollektív jogok, valamint az e nemzetiség legitim politikai képviselőiként megjelenő RNP-politikusok) mellett a korábbi időszak reprezentációi is megismétlődtek, és ezek (a szlovákok esetéhez hasonlóan) a „lojális román nép” és a „hazaáruló román szélsőségesek” dichotómiáján alapultak. Egyes ellenzéki politikusok pedig már nyíltan megnevezték a román lakosság és a magyarországi román nacionalista mozgalom képviselőinek reprezentációiban bekövetkezett, említett elmozdulások következményeit is. Például Apponyi Albert gróf 1914. január 14-én Tisza Istvánt az RNP-vel folytatott tárgyalásai miatt interpellálta, és azt követelte a miniszterelnöktől, hogy tájékoztassa a parlamentet és a közvéleményt tárgyalásairól, amelyeket az „egységes magyar állam ellenségeivel” folytat.¹⁵ Az ellenzék más képviselői a magyar parlamentben alkotmány sértéssel vádolták Tiszát, mert egy betiltott nemzetiségi párt képviselőivel tárgyalt. Szerintük ezzel az eljárással nemcsak legitimálta a magyarországi nemzetiségi pártok létét, hanem de facto azt is elismerte, hogy a magyarországi románok „önálló nemzetet” alkotnak, ami ellentmond az „egységes magyar politikai nemzet” gondolatának. Ez volt a legnagyobb szemrehányás az ellenzék részéről, mert a Tisza által a románoknak felkínált engedményeket maga Apponyi is jelentéktelennek minősítette. Nem kell azonban további figyelmet fordítani erre a konkrét példára. Céлом annak ilusztrálása volt, hogy miként változtathatta meg a hatalmi elitek beavatkozása a „nép”, „nemzetiség”, „nemzet” szociális kategóriák használatát az első világháború előtti Magyarországon. Ez a terjedelmes bevezető a szlovákokról (illetve az egyéb nem magyar népeiségekről) a magyar nacionalista diskurzusokban a 19.

¹⁵ Kemény, 1985. 88–90.

század utolsó negyedében és a 20. század első évtizedében megjelent reprezentációkban beállott változásokról azért volt fontos, hogy megérthessük azokat a változásokat, amelyek a szlovákok reprezentációiban később, az első világháború idején következtek be. Ez a szélesebb kontextus lehetővé teszi, hogy bizonyos következtetéseket vonjunk le azon szociális reprezentációk jellegéről és működéséről, amelyek révén a „nemzet” szociális valósága formálódik.

A következő szövegben öt helyi hetilap írásaiban követem nyomon azokat a változásokat, amelyeken a „tót nép”, a „tót nemzetiség” és a „(tót) pánszlávok” reprezentációi estek át az első világháború idején.

* * *

A történelmi Magyarország északnyugati, zömmel szlovákok lakta területén megjelenő magyar nyelvű helyi sajtó vizsgálatát a Pozsony, Nyitra, Liptó és Trencsén megyék területén megjelenő lapokra fókuszáltam. A vizsgált időszakban az említett megyékben körülbelül 16 magyar társadalmi-politikai hetilap jelent meg (ennek megközelítőleg csak a fele jelent meg a háború teljes ideje alatt). Bár a folyóirat-választásomat nagymértékben befolyásolta az egyes lapok hozzáférhetősége, illetve a fennmaradt évfolyamok teljessége, az egyes megyék kontextusában igyekeztem a legrelevánsabbakat kiválasztani (vagyis azokat, amelyek a megyeszékhelyeken jelentek meg, és többé-kevésbé ismertek voltak a szomszédos megyékben is), valamint azokat, amelyek a háború alatt mindvégig megjelentek (kivételt csak a *Nagyszombat és Vidéke* jelentett). Végül a hetilapok kiválasztásánál figyelembe vettem a politikai orientációt is, hogy minden domináns politikai áramlat képviselve legyen, vagyis van köztük a Tisza István *Nemzeti Munkapártjával*, a *Függetlenségi Párttal* és a *Katolikus Néppárttal* szimpatizáló is.

A következő lapokat elemeztem: Pozsony megyéből a *Nagyszombat és Vidékét*¹⁶; Nyitra megyéből a *Nyitra vármegyét* és a *Nyitra megyei Szemlét*¹⁷; Liptó me-

¹⁶ Hetente egyszer jelent meg Nagyszombatban 1916-ig. A hetilap a *Függetlenségi Párt* sajtóorgánuma volt, 1914 után azonban Tisza István kormányához volt lojális. Szerkesztője Ujházy Árpád volt, a *Függetlenségi Párt* nagyszombati szervezetének alelnöke. Potemra, 1963. 250., 550. Itt kutatásaim az 1914-es évfolyam számaira korlátozódtak; a másik két évfolyam nem volt elérhető.

¹⁷ A *Nyitra vármegye* hetente egyszer jelent meg Nyitrán 1918-ig. Tisza István *Nemzeti Munkapártjának* irányvonalát támogatta. Felelős szerkesztője dr. Faith Fülöp jogász, segédszerkesztője pedig Zsirkay János volt, aki eredetileg a magyar posta alkalmazásában állt és csak 1914-ben lépett az újságírói pályára. Potemra, 1963. 247–249. 586–587. A *Nyitra megyei Szemle* szintén Nyitrán jelent meg a háború végéig, hetente egyszer. A háború előtt kifejezetten ellenzéki volt, a *Katolikus Néppártot* támogatta, a háború alatt azonban a lojális ellenzék pozíciójára helyezkedett. A hetilapot zömmel katolikus papok szerkesztették és a nyitrai egyházkerület katolikus papságára támaszkodott. A főszerkesztő szintén pap volt, dr. Francsics Lajos. Uo.: 235–237., 242–244., 585–586.

gyéből a *Liptót*¹⁸ és Trencsén megyéből a *Vág völgyi Lapot*.¹⁹ Nem sikerült pontosan megállapítanom, milyen példányszámban jelentek meg ezek a hetilapok, de minden valószínűség szerint ezer és hatezer között lehetett a példányszámuk. A kiválasztott lapok főszerkesztői és szerkesztői, akik a cikkek többségét is jegyezték, minden esetben a helyi értelmiséghez tartoztak (tágabb értelemben – jogász, katolikus pap, megyei levéltáros, történész). Az öt elemzett hetilap mindegyike etnikailag vegyes vagy szlovák többségű területen jelent meg, és bár eltérő politikai meghatározottságúak voltak, kivétel nélkül mindegyik céljának tekintette a „pánszlávizmus” állítólagos dezintegrációs törekvéseivel szembeni harcot és a „magyar állameszme” érvényesítését. Ezért viszonylag egyszerűen követhetőek voltak a szlovákok különböző reprezentációi, hiszen ezek a lapok úgy a háborút megelőző időszakban, mint a háború idején nagy teret szenteltek a „pánszlávizmusról”, a „tót nemzetiségi izgatókról”, a „tót népről”, illetve a „tót nemzetiségről” szóló cikkeknek.

A vizsgált időszakban az első esemény, amellyel kapcsolatban az elemzett hetilapok nagy terjedelemben írtak a szlovákokról, a Szerbiának küldött hadüzenetet megelőző mozgósítás kihirdetése volt (a mozgósítás első napja 1914. július 28. volt). Az, hogy a mozgósítás probléma nélkül lezajlott a szlovákok lakta megyékben is, bizonyos mértékig meglepetésként hatott, dacára a „tót nép” lojalitására akkoriban elterjedt sztereotípiáknak. A *Liptó* című hetilap elismeréssel írta: „A tót nép lelkesültséggel és a haza iránti szeretettel, ragaszkodással fogadta a háborút [...] A tót nemzetiség – és ezt hirdetjük büszkén, nem hisz másban, mint Magyarország egységének szükségességében, népeinknek testvéri összetartozá-

¹⁸ Liptószentmiklóson jelent meg 1918-ig. A háború előtt és alatt is Tisza István kormányához volt lojális. A felelős szerkesztő Tholt József László volt, aki egyben Liptó megye megyei levéltárosa is volt. A *Liptó* szerkesztőségének azonban jelentősebb alakja volt Steier Lajos főszerkesztő-helyettes, a lapalapító liptószentmiklósi nyomdász, Steier Izidor fia. Potemra, 1963. 270–274., 524–525. Steier Lajos az újságírás mellett történelemmel is foglalkozott. Különösképpen a „tót nemzetiségi mozgalom” történelméről írt, és munkáiban nagy figyelmet szentelt a cseh–szlovák kapcsolatok alakulásának a 18. századtól a 20. század elejéig. Steier aktívan bekapcsolódott a politikai életbe is. Azok közé tartozott, akik szisztematikusan figyelmeztettek arra a veszélyre, amelyet a cseh politika hatása jelenthetett a szlovák nemzeti mozgalomra (1913-ban még Tisza István miniszterelnöknek címzett memorandumot is írt erről). Azt az álláspontot képviselte, hogy nem kell ellenségnek tekinteni azokat a szlovák politikusokat, akik a „tót nemzeti követeléseiket” igyekeztek érvényre juttatni, miközben tiszteletben tartották a történelmi Magyarország egységét. Éppen ellenkezőleg, támogatni kell a szlovák mozgalom e részét a csehekkel szemben, mert ők jelentik a tényleges veszélyt a történelmi Magyarországra. Steier aktív híve volt Tisza új nemzetiségi politikai kurzusának. Glatz, 1980. 26–38.

¹⁹ A *Vág völgyi Lap* hetente egyszer jelent meg Trencsénben 1918-ig. 1910 után ez a hetilap Tisza *Nemzeti Munkapártjának* programját követte, amelynek (a párt trencsényi szervezetének) az említett hetilap főszerkesztője, Sándor Ferenc is tagja lett. Potemra, 1963. 253–254., 679.

sában [...] A tót nemzetiséget egész tömegében semmi más szempont nem hatja át és nem vezetheti, mert ha akadna egy hang is, mely meggondolatlanul nem történeti összetartozásunkban, nem a közös történeti szempontokban keresné a mai helyzet kritikáját, azzal nem csak az államhatalom, hanem spontánn maga a tót nép bánnék el, mert megmutatná, hogy nem türnek meg magok között olyasvalakit, ki meg akarná bontani az egységes érzést, a lelkes testvéri összetartozást.”²⁰

A *Vágvölgyi Lap* „A mi katonáink” című cikkében szintén nagyon pozitívan értékeli a szlovákok lelkesedését, amelyet a háború első napjaiban tanúsítottak: „[...] különös örömmel és büszkeséggel szemléljük mi trencséniek ennek a derék kipróbált hűségű tót lakosságnak a minden várakozást felülmúló készségét, hogy a haza hívó szavának eleget tegyen”.²¹

A „tót nép/nemzetiség” ilyen ábrázolása és reprezentációja összhangban volt az előző időszakban állandósult pozitív képpel. Ugyanakkor az SzNP képviselőit – szintén a korábbi gyakorlattal összhangban – „hazaáruló pánszlávok”-ként reprezentálták a vizsgált lapokban. Eközben 1914 augusztusában, az első világháború kitörése után, az SzNP elnöksége kiáltványt tett közzé, amelyben kifejezte az uralkodó és a magyar haza iránti lojalitását, és deklarálta, hogy a háború idejére felfüggesztik a párt tevékenységét: „Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy ifjúságunk a harctéren is a bármilyen erős ellenféllel vívott küzdelemben igazolni fogja legkegyelmesebb uralkodónk nemzetünkbe vetett bizalmát [...] Hiszen szlovák ezredeink történelme tele van a szlovák anyák katonafiainak bátorságát, merész férfiaságát, páratlan kitartását és szerénységét bizonyító tényekkel [...] Szívünk, értelmünk, ezeréves hagyományunk, tisztelettel hűségünk és ragaszkodásunk dicsőséges dinasztiaínkhoz s a közös haza iránt érzett szeretet azt parancsolja nekünk, hogy az elődeink által hirdetett elvektől ne térjünk el, s most, a közelgő nagy események előestéjén nyilvánosan és őszintén adjunk nekik kifejezést. Nos, így teszünk most a mi kedves szlovák népünk nevében. Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyonunkat.”²²

A Nagyszombatban (Trnava) megjelenő *Nagyszombat és Vidéke* azonban élesen támadta az SzNP elnökét, Matúš Dulát és magát a pártot is. Dulát „hazaáruló pánszlávnak” titulálta („Dula Matús elnök úr a közismert pánszláv fővezér”), aki

²⁰ A kormány kiáltványa. In: *Liptó*, 1914. 08. 02.

²¹ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

²² Od predsedníctva Slovenskej národnej strany. In: *Národnie Noviny*, 1914. 08. 06. Magyar fordítását lásd: Kemény, 1999. 35–36.

Oroszországgal paktál. A kiáltvány a szerző szerint őszintétlen, mert nyomás hatására adta ki, hogy elkerülje a hatóságok beavatkozását. A szerző ugyanebben a cikkben azonban pozitívan értékeli a szlovák katonák hazafiságát, akiket éles ellentétbe állít „Dula vezér állítólagos panszláv ezredei”-vel: „[...] tót honvédek vitézségüknek s a magyar haza iránti szeretetüknek fényes tanujelét adták [...] de Dula úr ezt helytelenül magyarázza az általa képviselt panszláv ifjoncok javára, kik mindig a haza ellenségeivel cimboráltak és sohasem védték az édes ‚közös’ hazát [...] a dicséretet nem Hurban követői és Dula vezér állítólagos panszláv ezredei, hanem a hazafias tót katonák érdemelték ki [...]”²³

A *Vágvölgyi Lap* üdvözölte ugyan az SzNP kiáltványát, de szintén kétségbe vonta az őszinteségét.²⁴ Annak ellenére, hogy az SzNP ennyire egyértelműen kinyilvánította lojalitását, nyilatkozatát bizalmatlanság fogadta. A „hazaáruló panszláv” kategóriája, amelybe automatikusan belekerült mindenki, akit kapcsolatba hoztak az SzNP-vel, túl egyértelműen volt definiálva, nagyon pontos jelentéseket közvetített, amelyek minden körülmények között előre adottak voltak, tekintet nélkül a valóságra, amelyet megnevezni voltak hivatottak. A *Nagyszombat és Vidékében* megjelent cikkek ennek tipikus példái. 1914. augusztus 6-án két cikk jelent meg ebben a lapban, amelyek szerzője a „szubverzív egyénnel” szembeni óvatosságra és körültekintésre intett, miközben világosan utalt az SzNP képviselőire.²⁵

A hazához lojális „tót nép” pozitív reprezentációjának jelentős részét képezték azok a rendszeresen megjelentetett cikkek, amelyek a szlovák katonákat is felvonultató egységek hadi sikereiről, illetve a szlovák katonák hőstetteiről szóltak. A szlovák katonák harcmezőn tanúsított bátorságáról szóló cikkek csak megerősítették és reprodukálták a „tót nép” hazafiságára vonatkozó sztereotípiát. Az öt vizsgált regionális hetilapban elsősorban azon ezredek sorsát követték nyomon, amelyekben a lap megjelenése szerinti megyéből is szolgált katonák.

Külön műfajt képviseltek a fronton zajló harcok közvetlen résztvevőinek tomlából származó írások. Az elemzett hetilapok mindegyikében jelentek meg hosszabb-rövidebb cikksorozatok, amelyeket vagy kiszolgált, vagy a szabadságukat otthon töltő katonák (túlnyomó részben tiszték) írtak. A leghosszabb cikksorozat a *Nyittravármegyei Szemlében* jelent meg. 1915 elejétől ebben a hetilapban ötvenhárom cikk jelent meg Dr. Tisza Józseftől (azaz Jozef Tisótól, a háborús Szlovák Köztársaság későbbi, 1939 és 1945 közti elnökétől). „*Napló az északi harctérről*”

²³ A tótok manifesztuma. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 20.

²⁴ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

²⁵ A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez és A spiónok aratási idénye. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 06.

címen publikálta naplóbejegyzéseit, amelyek közvetlenül a harctéren születtek. Tiszo a háború első hónapjaiban tábori lelkészként volt jelen a 71. trencsényi gyalogezred mellett a galíciai fronton (Krašník, Polichna és Lublin térségében), ahol a szlovák katonák dicsőséges sikereket arattak. Cikkeiben szuggesztív, helyenként sokkolóan naturalisztikus képet fest a harcokról és a harctéri mindennapokról. Cikkei magyar nacionalista szellemben íródtak. Nem említi külön a szlovák katonákat, a magyar csapatok, illetve a „felvidéki ezredek” hősiességét emeli ki.²⁶

Bár az említett lapok mindegyike a háború végéig nyomon követte a saját ezredei sorsát, nem mindegyik közelített azonosan a szlovák katonák reprezentálásához. A *Nagyszombat és Vidéke* 1914 szeptemberében egyik cikkében kifejezetten rosszallását fejezte ki, hogy a sajtó külön kiemeli a krašniki csatában harcoló és a pozsonyi 72. gyalogezredhez tartozó szlovák katonák hősiességét, akik így „fényes tanujelét adták hűségüknek és áldozatkészségüknek az uralkodóház iránt”. A *Nagyszombat és Vidéke* szerkesztője azt állította, hogy nem helyes külön kiemelni a szlovákok harctéri hűségét: „A lapok eszerint különbséget csinálnak a magyarok és a tótok közt s ez utóbbiaknál különösen kiemelik a toleranciát és a lojalitást, pedig erre semmi szükség nincs, mert a tót nép soha sem szolgáltatott okot arra, hogy a magyar hazához és a magyar királyhoz való ragaszkodását valaki kétségbe vonja. A tót nép éppen olyan hű fia a hazájának mint a magyar, csak hogy a tót népet a szó szoros értelmében félrevezetik, elbolondítják a lelketlen pánszláv népbolondítottok [...] De most már a nép is észrevette, hogy hamis nyomokra vezették a kiszípolyozóik s meg fogjuk élni, hogy lecsap a nép haragja azokra a lelkiismeretlen atyafiakra akik a népet azokra a bizonyos za tú našu slovenčinu mottókra tanították s a magyarok ellen állandóan izgatták.”²⁷

Ezzel szemben a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* a háború első hónapjaiban, amikor a „tót ezredek” kitűntek a Krašník, Rudník, Polichna és Lublin térségében az orosz csapatok ellen vívott harcokban, külön felhívták a figyelmet a szlovák katonák hősi harcmezei viselkedésére. A *Liptó* a következőket írta: „Messze fönt Orosz-lengyelországban vitézül verekednek a mi hatvanhetes katonáink, kiknek sorai-ban annyi liptói fiú küzd. A hadügyminisztérium [...] nemrég közölte ezen ezred kitüntetettjeinek legfrissebb névsorát. Büszkeség töltött el bennünket a névsor olvasásakor [...] a nagy nemzeti büszkeség, mely a tót testvéreinknek a magyar nemzethez a monarchiához rendíthetetlen hűsége láttára megerősödik bennünk. Sziklaszilárdan egységes ez a mi államunk, hazánk [...] A tót nemzetiség fiai fényes és lelkes tanubizonyosságát adják annak, hogy nem mételjezte meg lelküket

²⁶ Tiszo József: Napló az északi harcterről. In: *Nyitrai megyei Szemle*, 1915. 01. 10 – 1916. 01. 23. Szlovák fordításuk: Tiso, 2002. 17–84.

²⁷ *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 09. 03.

az évtizedeken át kísértő pánszláv ábránd. A tót nép lelkesen szereti a hazáját és gyűlöli az oroszot. E nép egyszerű fiai a kitüntettek, e nép egyszerű gyermekeinek hősi tettei az egymást megértő közös jövőnek lesznek kiindulási pontjai.”²⁸

Hasonló szellemben írt a *Vágvölgyi Lap*: „És a mi tótjaink, mint még mindenkor, úgy ezúttal is meg fogják tenni kötelességüket a harcmezőn s maguk megfogják cáfolni azokat az ő hamis apostolaikat, akik a Monarchia rothadt állapotáról [...]” terjesztették hazugságaikat;²⁹ vagy „A főhadiszálásról érkező hírek szerint a 72-ik gyalogezred tót nemzetiségű katonái bravuros bátorsággal csatáznak az oroszok ellen. Tót bajtársaik a 71-ik trencsényi ezrednél, akik Boszniában oly hősiiesen harcoltak, minden bizonnyal szintén hívek maradnak régi dicsőségükhez és katonai esküjükhöz és halálmegvetéssel pusztítják közös magyar hazánk gyilkos ellenségét.”³⁰

Az elemzett hetilapok szerkesztői nagyon pozitívan értékelték a háterszág szlovák lakosságának „hazafiasságát és áldozatkészségét”. Megállapították, hogy a háború kitörését követően a félreértés és a feszültség, amelyet a „nemzetiségi agitátorok és panszlávok” okoztak, egyszerre elillant és hogy „[...] a túláradó honszeretet [...] az országnak a lakosságát minden különbség nélkül győzhetetlen fallanxba tömöríti az alávaló, hazug, orgyilkos ellenség ellen”.³¹ 1915 májusában a *Liptó* beszámolt az osztrák–magyar és német hadsereg sikeres gorlicei offenzívája kapcsán Liptószentmiklóson kitört ünnepegről. A cikk szerint fáklyák és zeneszó kíséretében hatezer ember vett részt, elsősorban szlovákok a környező falvakból.³²

Ha közelebbről megvizsgáljuk a módot, ahogyan az újságok egyes szerkesztői a szlovák katonákról írtak, láthatjuk, hogy az alapképlet azonos: „a tót nép/nemzetiség” (ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* már rendszeresen a „tót nemzetiségről” írtak, míg pl. a *Nagyszombat és Vidéke* szigorúan ragaszkodott a „tót nép” kategóriához) hazafias, hű és áldozatkész. Ám abban, ahogy a szerzők a szlovák katonákat (akiket természetesen a „tót nép/nemzetiség” fiainak” láttattak) reprezentálták, már eltérések figyelhetők meg. Míg a *Liptó* és a *Vágvölgyi Lap* külön hangsúlyozták a magyar ezredekben harcoló szlovákok bátorságát, mint a „tót nép”, illetve „nemzetiség” hazafiságának legnyilvánvalóbb bizonyítékát, a *Nagyszombat és Vidéke* más álláspontra helyezkedett. E hetilap szerkesztője fölöslegesnek, sőt egyenesen elítélendőnek tartot-

²⁸ A hős 67-esek. In: *Liptó*, 1915. 01. 17.

²⁹ Háború. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 23.

³⁰ A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 09. 06.

³¹ A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

³² A nyugatgalíciai győzelem híre Liptószentmiklóson. In: *Liptó*, 1915. 05. 09.

ta a magyar egységekben harcoló szlovákok hősiességének külön emlegetését, mivel az ő hősiességük természetes, hiszen a „tót nép” szerinte ugyanolyan hű fia a hazának, mint a magyar, ugyanolyan része a „magyar nemzetnek”, mint a „magyar nép”. A szlovákok – mint önálló entitás – hősiességének külön hangsúlyozása ugyanis megkérdőjelezi a „nemzet” egységét.

Az „uhorský/maďarský” kategorikus dichotómia és a „magyar nemzet” koncepció szlovákok reprezentációjával kapcsolatos belső ellentmondásaira vagy pontosabban azok kontextusfüggő voltára kitűnő példa a *Nyitravármegyében* 1914 decemberének elején megjelent cikk. „A nyitrai tótok” című cikk szerzője bevezetőjében leszögezi, hogy megalapozatlannak bizonyultak azok az aggodalmak, amelyek a szlovákok háború kitörését követő magatartását övezték, mivel: „[...] a sok nemzetiség közt a magyarság szívéhez talán a tótság férközött a legközelebb annyira, hogy szinte alig lehet őket elválasztani tőlünk. Érezzük szívünknek a miénkel való együttdobbanását, a leheletek közösségét, a fájdalmak egybeforradását, az örömeik egyszerre való kitörését. A tótság beolvadt a magyar nemzet fogalmába s azt hiszem a különválás most már lehetetlen is volna. A szavaim igazságát talán a legszebben igazolhatom, ha a nyitramegyei tótjainkra utalok. Megmutatták, hogy magyarok tudnak lenni, de azok is akarnak maradni nem csak békében, de a háborús élet közepette is. Felajánlják segítségüket, odadobják életüket, vérüket a közös ellenséggel szemben [...] támogatjuk egymást [...] mert mi egyek vagyunk, mert mi magyarok vagyunk. Hisz a tót is magyar. Századokon át él együtt velünk, századokon keresztül eszi kenyerünket, lakik a mi földünkön, századokon át részesül a mi oltalmunkban [...] S mi, akik így lelkiileg egyesültünk, elgondolhattuk, hogy magyar tótjaink hála fejében ellenségeinkel cimborálnak? [...] Nem, ilyet nem hiszek [...] Tudom jól, hogy derék tótjaink erre képtelenek lennének, hisz ez ellenkezik szívükkel, de érdekeikkel is. A pánszlávizmus üres jelszó, mely nem fog félrevezetni tótjaink közül senkit sem [...] S nagy szégyen, hogy akadnak olyan emberek, kik a pánszlavizmus cégere alatt hálót vetnek ki a szegény, csekélyebb intelligenciájú tótjainkra, hogy a tudatlantokat félre vezessék, bolondítsák. Ezeknek nincs szívök, mert nem csak a mi derék tótjainkat döntenek romlásba, akarják megfosztani először eszűktől, azután szívűktől és lelkiüktől, de bennünket is támadnak [...] De tudják ezt derék nyitrai tótjaink, kik már rendelkeznek annyi intelligenciával, hogy ne üljenek fel [...] az álnok agitátoroknak [...] [a tótok] tudják, hogy a magyar nemzet majd meg fog emlékezni a győzelmek után is az ő vitéz tótjairól.”³³ A cikk írója tehát úgy reprezentálta a „tótokat”, mint akik részei a „magyar nemzetnek” (tehát ugyanolyan magyarok, mint amilyen például maga a szerző), ugyanakkor elkerülhetetlenül

³³ Nyékhegyi István: Nyitravármegyeyi tótok. In: *Nyitravármegye*, 1914. 12. 04.

ellentmondásba keveredik ezzel az elgondolással, amikor saját perspektívájából többes szám harmadik személyben beszél a szlovákokról, („róluk”). A „tótok” állnak – a szerző perspektívájából – „hozzánk” a legközelebb, a segítségüket ajánlják „nekünk”, a „tótok” évszázadok óta a „mi” kenyerünket eszik, a „mi” földünkön laknak stb. Nyilvánvaló, hogy a szerző valóban a „magyar nemzet” („mi magyarok”, mint Magyarország állampolgárai) részeként kívánja látni a „tótokat”, és így is reprezentálja őket. Rögtön ezután azonban elárulja, hogy az ő mentális világában a „magyar nemzet” fogalma szűkebb jelentéssel is bír, a „mi magyarok” az etnikai magyarok közösségeként reprezentálódik, aminek a „tótok” már nem részei („a magyar nemzet majd meg fog emlékezni a győzelmek után is az ő vitéz tótjairól”).

A „magyar nemzet” etatista és etnikai értelmezése szabadon váltakozik, a fogalomhasználat helyzetétől és kontextusától függően kerekedik felül az egyik jelentés a másikon. Ez azonban nyilván nem jelenti azt, hogy a magyar nacionalisták számára belső meghasonlottságot okozott volna a „magyar nemzet” ilyen kettős értelmezése. Világos, hogy a „magyar nemzet” két felfogása – az etatista és az etnikai is – a tudatalatti szintjén oly mértékben egészítették ki kölcsönösen egymást, hogy egy mondaton belül is megjelenhettek anélkül, hogy a korabeli olvasó logikátlannak vagy zavarónak találta volna. Fontos, hogy a történészek tudatosítsák a „magyar nemzet” koncepciójának értelmezésében megnyilvánuló ilyen kettőséget, amely a magyar nacionalista diskurzust legalább a 19. század harmincas-egyvenes éveitől folyamatosan jellemzi. A korabeli megnyilvánulások értelmezésénél fokozott figyelmet kell fordítanunk a szerzőre és a kontextusra, amelyben a szöveg megjelenik, és mindig szem előtt kell tartanunk az egyes kategóriák és jelentéseik helyzetétől való függését.

A szlovákokról a vizsgált hetilapokban a háború első hónapjai alatt megjelent képpel összefüggésben két új vonást fedezhetünk fel, amelyek a háborús helyzettel függnek össze: 1. azt az elgondolást, hogy éppen a háború fejezte be az előző generációk „egységesítő” munkáját és a „magyar nemzetet” valósággá tette, és 2. a „pánszlávizmust” elutasító „tót nép/nemzetiség”, mint aktív közönség ábrázolása.

Bár a háború előtti magyar nacionalista diskurzusban a „magyar nemzet” valóságosan létező entitásként volt reprezentálva, és tagjainak (tehát egyebek mellett a „tót népnek”) lojalitása mindig kétségen kívül állónak volt tekintve, a háború első hónapjaiban a magyar sajtóban és a magyar elitek köreiből is őszinte meglepődéssel fogadták, milyen simán lezajlott a mozgósítás a „nemzetiségi vidékeken”, és milyen megbízhatóak és hősiességek a nem magyar katonákkal felálló egységek. Elterjedt az a nézet, hogy most, köszönhetően a háborúnak, ténylegesen befejeződött a „magyar nemzet” kialakulása, és mostanra a lakosság „győz-

hetetlen fallanxba tömörült” és megmutatta, hogy „egy oszthatatlan nemzetet” alkot. Az orosz hadsereg ellen vívott harcokban mutatott szlovák hősiességről szóló hírek (és hasonló hírek érkeztek azokról az ezredekről is, amelyekben román katonák szolgáltak) ezt az elgondolást csak tovább erősítették.

A „tót nép/nemzetiség” képének másik új momentuma, amely a világháború első hónapjaiban jelent meg, hogy a szerzők a szlovákokat *aktív közösségként* mutatták be. A háborút megelőző időszakban a „tót népet” a „pánszláv agitációval” összefüggésben a „pánszlávok” csábításának kitett passzív áldozatként láttatták, amely azonban egyelőre még ellenáll nekik. A háború kitörése után az elemzett hetilapokban ebben a vonatkozásban is változás mutatkozik. A „tót nép/nemzetiség” már nem passzívként jelenik meg, aktív közösséggé válik, amely már önmaga is ellenáll a „pánszlávoknak” és elutasítja a „pánszlávizmust”. A passzív hazafias „tót népből” így lesz aktívan hazafias, ami csak erősítette a szlovákságról mint kollektív szereplőről (azaz önálló „nemzetiségi” egységről) kialakult képet. Ezért sem meglepő, hogy a háború kitörése után többet kezdtek írni a szlovákokról. A meggyökeresedett sztereotípiákból kiindulva az a mód, ahogyan a „tótokat” ábrázolták az egyes hetilapok szerzői a háború előtti évekhez képest, tartalmilag többé-kevésbé változatlan maradt. Továbbra is fennmaradt a szlovákul beszélő lakosság, mint „lojális tót nép” képe (bár már gyakran volt szó „tót nemzetiségről” is), illetve a szlovák nacionalista mozgalom hazaáruló „pánszlávokként” megjelenő képviselőinek kettős reprezentációja.

* * *

A szlovákok ilyen reprezentációi egészen 1917-ig maradtak változatlanul az elemzett hetilapokban. Megközelítőleg ez év májusától azonban jelentős változás következett be abban, ahogy a szlovák nacionalizmus képviselőit reprezentálták az elemzett hetilapok írói. Ez elsősorban a történelmi Magyarország határain túli helyzet alakulásával függött össze. Az év elején az antant hatalmak nyilvánosságra hozták háborús céljaikat, amelyek között, egyebek mellett, „a csehszlovákok idegen uralom alóli felszabadítása” is szerepelt. Hetilapjaink figyelmét azonban csak a cseh képviselők által a bécsi Birodalmi Tanácsban 1917. május 30-án tett nyilatkozat keltette fel. A cseh képviselők a csehek és szlovákok politikai és területi egyesítését követelték egy föderalizált osztrák–magyar monarchián belül. A *Liptó* némi késsedelemmel, az 1917. július 1-jei számában jelentetett meg egy terjedelmes cikket a cseh képviselők nyilatkozatáról és a szlovákokról. A cikk megállapítja, hogy „A tót politika az utolsó években át- és átszövődött ezekkel a cseh szálakkal, de csak a politika – a nép nem.”³⁴ A cikk szerzője ismételten

³⁴ A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01.

kiemeli a szlovákok hazafiságát: „A hazai nemzetiségek között a tót testvérnépben él legerősebben és legönérzetesebben a magyar államhoz való ragaszkodás és a magyar állampolgári tudat. Ennek sokszor adta tanujelét és éppen ezért a cseh törekvések mai története idején nagyon is időszerű lett volna, ha a tót nemzetiség vezetői a cseh deklarációval szemben egy tót deklarációval tiltakoztak volna [...]a tót nemzetiségnek van erre a deklarációra szüksége, hogy minden félreértést és kétséget eloszlasson és tiszta képet teremtsen, hogy ismét fényes bizonyítékát nyújtsa annak, hogy a cseh iredentizmust elítéli [...] Magyarország szíves-örömezt fogadná a tót nemzetiség vezetőinek azon tettét, hogy tiltakozzanak a cseh deklaráció ellen és elvárja is, hogy ezt megtegyék [...]”³⁵

A cikk a továbbiakban élesen kritizálta „a tót nemzetiség vezetőit” (egyértelmű, hogy a szerző az SzNP képviselőire gondolt) hallgatásuk miatt, és óva intette őket, mivel hallgatásukkal elsősorban maguknak ártanak, hiszen: „A tótság különálló egység a csehek mellett és a csehek a tót nemzetiség elpusztítására, felszívására gondolnak, hogy számbelileg és tartalmilag erősödjének. A magyarság részéről ilyen önző célokot és érdekeket nem követ az államfentartási politika. A tót nemzetiség kulturáját sajátosságában és jellegzetességében épségben hagyja és ha voltak a belpolitika terén félreértések, ezek még nem képezhetnek okot arra, hogy a tót nemzetiség öngyilkossági politikát kövessen.”³⁶

A cikk egészen odáig megy el, hogy elítéli a „a tót politikai vezetők” felelőtlen csehbarát politikáját, és felszólítja azokat a „tót férfiakat”, akik „[...] munkájuk és tudásuk, valamint vagyonuk révén predestinálva vannak és lettek arra, hogy a tót nemzetiségi politikában tényezők legyenek, tolják félre az eddigi politikai alakokat, vegyék ki kezükből az oda egyáltalán nem való és nem illő politikai vezetést és ténykedést és reális, józan alapokon, a magyar nemzettel való teljes megértés és testvériség alapján kezdjenek egy teljesen új politikát, melyben semmiféle szerepe nem volna annak a politikai dilettantizmusnak, mely a tót politikára oly jellemző volt és amelynek típusa a tót tanító, a tót lelkész és a tót ügyvéd voltak. Ennek az új politikának legillőbb és legszebb bevezetése a cseh deklaráció elleni tiltakozás volna. Ennek elmulasztása [...] egy nagy politikai hiba részükről, mely gondolkozni késztet, bizalmatlanságot kelthet és amelyet elfelejteni nem lehet.”³⁷

Az SzNP képviselőinek a hallgatást felrováó hasonló cikk jelent meg a *Vágvölgyi Lapban* is. Itt a szerkesztő még abban is kételkedett, hogy vajon a „tótok” még mindig hű fiai-e a hazának, ha egyáltalán nem tiltakoznak a cseh követelésekkel

³⁵ A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

szemben, majd arra a következtetésre jut, hogy a „tót nép egy része a csehekkel és terveikkel rokonszenvez.”³⁸

Az idézett részletéből első pillantásra nyilvánvaló, hogy a „tótok” már egyértelműen „nemzetiségként” jelennek meg, amely saját egyediséggel bír (és amelyet a cseh politikusok asszimilációs törekvései veszélyeztetnek), illetve az SzNP képviselői, mint a „tót nemzetiség vezetői” kerülnek bemutatásra. Az a tény, hogy „tót nép” helyett egyértelműen „tót nemzetiségről” kezdtek írni a szerzők, és hogy a „tótokat” már nem mint a „magyar nemzet” részét emlegették, nem annyira meglepő, mint az a hirtelen fordulat, amely az SzNP képviselőiről alkotott képben megfigyelhető: már nem „pánszlávok”-ként voltak reprezentálva, hanem mint a „tót nemzetiség vezetői”. A két, eddig élesen különválasztott kategória („tót nép/nemzetiség” versus „tót túlzók”, „tót nemzetiségiek”, „panszlávok” stb.) hirtelen integrációjának okait a külpolitikai összefüggésekben kell keresnünk.

Az 1915–1916-os évek során a cseh és szlovák emigráns politikusok képesek voltak olyan mértékű szervező tevékenységet folytatni (a párizsi *Csehszlovák Nemzeti Tanács* keretében), hogy hadifoglyokból csehszlovák légiókat tudtak toborozni és szervezni, amelyeket azután a keleti fronton zajló harcokban vetettek be. Hatékony politikai tevékenységet végeztek céljaik elérése érdekében Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország és részben az USA kormányzati köreinek szintjén. Képesek voltak hatékony propagandatevékenységet folytatni az antant államaiban és az Egyesült Államokban, ami egyebek mellett abban is megmutatkozott, hogy az antant háborús céljai közé 1917 elején bekerült „a csehszlovákok idegen uralom alóli felszabadítása”. Nem kevésbé lényeges körülmény volt, hogy a cseh–szlovák emigráció képviselői propagandaanyagaikban és a *Csehszlovák Nemzeti Tanács* által kiadott dokumentumokban is kizárólag a „csehszlovák nemzet” fogalmát alkalmazták, és ami még ennél is fontosabb, képesek voltak elérni azt is, hogy a „csehszlovák nemzetet” valóságnak tekintsék az antant hatalmak legfőbb vezetői is. Ez egy fontos momentum volt, mert azt jelentette, hogy egyáltalán nem beszéltek szlovákokról, szlovák nemzetiségről vagy szlovák nemzetről, hanem kizárólag „a csehszlovák nemzetről”, amelynek egyik ága a történelmi Magyarországon „nemzeti elnyomástól szenved”, és a szenvedése csak a Magyarországról való kiemelésével, illetve a Lajtán túli ághoz csatolásával szüntethető meg.

Az ausztria–magyarországi (cseh, szlovák, jugoszláv, lengyel) emigráns politikusok tevékenységét az ausztria–magyarországi és német kormánykörök

³⁸ A Slovenská Národná Strana. In: *Vágvölgyi Lap*, 1917. 07. 01.

nagyon szigorúan figyelték, és az erről szóló információk óhatatlanul is nyilvánosságra kerültek. Kezdetben azonban az emigráns csoportok tevékenységét a sajtó csak mint az antant államok által finanszírozott ellenséges propagandatevékenységet láttatta, nem pedig az osztrák–magyar államalakulat belső stabilitását, illetve integritását fenyegető valós veszélyként. A cseh képviselők bécsi Birodalmi Tanácsban tett nyilatkozatával (valamint a jugoszláv frakció és az ukrán képviselők hasonló nyilatkozataival, amelyek röviddel a cseh után következtek) azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Az, hogy a történelmi Magyarország északi területének a cseh területekkel egy egységben és föderalizált monarchiában történő összekapcsolására vonatkozó követelést a Lajtán túli terület legfelső politikai fórumán prezentálták, a történelmi Magyarország dezintegrációjának kérdését hivatalos és legitim politikai program dimenziójával ruházta fel. A magyar kormány a cseh képviselők nyilatkozatát természetesen élesen elítélte. Tisza István miniszterelnök határozott hangvételű parlamenti beszédében az angol „Hands off” kifejezéssel óvott mindenkit attól, hogy a történelmi Magyarország integritása és a dualista államon belüli paritásos helyzete ellen próbálkozzon tenni.³⁹ Az állam integritásának megbontására irányuló törekvés ezen elutasításán kívül azonban a magyarországi kormánykörök a nyilvánosság előtt a következő hónapokban (egészen 1918-ig) nem nagyon foglalkoztak a cseh képviselők követeléseivel.

Sokkal több izgalmat keltett azonban a cseh képviselők májusi fellépése a felső-magyarországi magyar nacionalista elitek körében. Ahogyan láthattuk, a Magyarország integritásának mindennemű megsértését elítélő írárok mellett a vizsgált hetilapokban közölt cikkek szerzői arra is törekedtek, hogy megszerezzék a „hazafias tót nép/nemzetiség” támogatását is. Annak érdekében, hogy megcáfolják azokat az állításokat, amelyek szerint a felső-magyarországi megyékben „csehszlovákok” élnek, a szlovák ajkú lakosságot a vizsgált hetilapok szerkesztői most már teljes mértékben független „nemzetiségnek” reprezentálták, amely egyéniségében eredeti és egyedi. A probléma az volt, hogy nem létezett semmilyen szervezett magyarbarát szlovák politikai erő, amely hitelesen hangzó nyilatkozatot adhatott volna ki a történelmi Magyarország integritásának ügyében.⁴⁰ Az egyetlen alternatíva az volt, ha az SzNP képviselőit győzik meg arról,

³⁹ Vermes, 2001. 435.

⁴⁰ 1915-ben a lipcsekeresztúri határrendőrségi kapitány, Berzeviczy Jenő és Kürthy Lajos báró, felső-magyarországi kormánybiztos, megpróbálták Ján Mudroňnak (a hosszú éveken át SzNP-elnök Pavol Mudroň fiának) a közreműködésével új szlovák magyar lojalista politikai pártot alapítani, és ezzel egyidejűleg egy magyar kormány iránti lojalitási nyilatkozatot kieszközölni az SzNP képviselőitől, ám nem jártak sikerrel. Bővebben lásd Vörös, 2004. 155–164.; Szarka, 1999. 265–275.

hogy lojalitási nyilatkozatot tegyenek.⁴¹ Ennek eredménye egy radikális elmozdulás volt a „hazaáruló pánszlávnak” láttatott SzNP-képviselők elutasításától egészen elfogadásukig és a „tót nemzetiség vezetőiként” való reprezentálásukig. 1917 második felében, azután 1918-ban még markánsabban érzékelhető az a paradox helyzet, amikor a vizsgált hetilapok szerkesztői – látván, hogy az SzNP képviselői nem hajlandók nyilatkozatban elutasítani az észak-magyarországi cseh igényeket – a „tót vezetőket” óva intik a cseh asszimiláció veszélyétől. Közben azt hangsúlyozzák, hogy a „tótok” önálló „nemzetiséget” alkotnak, amely nem része sem a „csehszlovák”, sem a „magyar nemzetnek” (bár ez utóbbit csak közvetve jelezték).

Az 1917 őszen született cikkekben a vizsgált hetilapok szerkesztői továbbra is a „tót nép/nemzetiség” lojalitását hangsúlyozzák, és visszautasítják a felső-magyarországi megyék elszakítására irányuló cseh törekvéseket.⁴² A szlovák politikusoknak, amellet, hogy nem határolódnak el a csehek dezintegrációs törekvéseitől, elsősorban azt vetették a szemükre, hogy egyáltalán nem tiltakoznak, amikor a cseh politikusok „csehszlovák nemzetről” beszélnek. A szlovák politikusok hallgatásukkal így azt jelzik, hogy nem bánják, ha a csehek fenntartják maguknak azt a jogot, hogy a szlovákok nevében is beszéljenek. Az SzNP képviselőivel szemben emelt kifogás sokkal nagyobb jelentőségűvé vált 1917. december 16-a után, amikor Raymond Poincaré francia elnök rendeletben hagyta jóvá az autonóm csehszlovák hadsereg franciaországi megalakítását, amely politikai értelemben a párizsi *Csehszlovák Nemzeti Tanács* alá tartozott.⁴³ A *Liptó* ezt így kommentálta: „Azt hisszük, hogy a tótokat mindenképpen és mindenáron a csehek kompromittálják, hogy így dokumentálják azt a hazugságukat, miszerint a csehek és a tótok egy nemzetet alkotnak” – ugyanebben a cikkben azonban a szerző figyelmeztet – „A tótságnak ez a szerepeltetése itt bent az országban

⁴¹ Végezetül az SzNP, illetve a párt „turócszentmártoni” csoportjának mint legitim politikai csoportnak az elismerésére irányuló törekvés nem volt új keletű. 1913–14-ben Tisza nem magyar politikai pártok képviselőivel folytatott kommunikációja a helyi felső-magyarországi nacionalista körök egy részében is támogatókra talált. Ebben a tekintetben nagyon kezdeményező volt pl. Steier Lajos, a *Liptó* című hetilap szerkesztője, aki az SzNP konzervatív turócszentmártoni szárnyát támogató politikát képviselte, semlegesítendő a fiatal szlovák nacionalisták erősödő, csehszlovák orientációjú generációját. E politika részét képezték volna az SzNP minimális, oktatási és kulturális tárgyú követeléseivel szembeni engedmények. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy az elemzett hetilapok közül éppen a *Liptó* adta meg a „csehszlovakizmus”-ellenes és a „tót nemzetiség” „cseh imperializmus” általi fenyegetettségét hangsúlyozó írások alaphangját.

⁴² Megjegyzések. A cseh követelések. In: *Liptó*, 1917. 10. 07.; A tót megyék. In: *Nyitra vármegye*, 1917. 09. 21.; A cseh támadások. In: *Nyitra megyei Szemle*, 1917. 11. 18.

⁴³ Šedivý, 2001. 335–336.

nagyon kellemetlen következményekkel járhat, ha a tótság vezetői a leghatározottabban nem fognak tiltakozni a cseh árulók ezen taktikája ellen.”⁴⁴

Hasonló szellemben folytatódtak a cikkek 1918-ban is, bár a cseh képviselők 1918. január 6-án kiadott újabb nyilatkozatára az elemzett hetilapok nem reagáltak olyan intenzitással, mint az előző év májusi nyilatkozatra. Csak a *Nyitravármegye* jelentetett meg egy hosszabb cikket, azt is megkésve. A lap a címoldalon egy tiltakozó nyilatkozatot jelentetett meg, amelyet 1918. január végén terjesztett a miavai (Myjava) járás települési képviselőtestületei elé jóváhagyásra dr. Filberger Gyula főszolgabíró. A nyilatkozat, amelyet állítólag a helyi szlovák lakosság is lelkesen támogatott, elítélte a cseh „irredenta” törekvéseket, és az ellen is tiltakozott, hogy a „cseh hazaárulókból” verbuvált hadseregről mint „csehszlovák hadseregről” beszélnek. Filberger szerint: „Nyitravármegye miavai járásának tót ajku, a régmúlt időkben a tót nemzetiségi akcióban és agitációban nagy szerepet játszó községeinknek képviselőtestületei ünnepélyesen és egyhangúlag tiltakoznak a csehek rabló szándékai és ellenségeink által az árulókkal összetoborzott cseh brigádnak cseh-tót elnevezése ellen [...] Annak demonstrálása végett, hogy a tót nép nem húz a csehekhez, hogy nem szereti és soha nem is kedvelte a cseheket [...] a tót nép becsületes lelke, amely legszebb bizonyosságát adta a csatatekereknek, hogy a haza iránti hűségét el nem veti és a cseh tervek nem fognak nála híveket találni, [a tótok] felhasználták tehát az egyedüli kínálkozó alkalmat, miszerint a rendelkezésükre álló egyedüli illetékes faktoruk a községi képviselő testületek útján cselekedjenek és visszautasítják a csehek rabló kísérletét és a nemzetközi hazudozást a nemzetiségek elnyomásáról [...] Kiderült, hogy a rengeteg izgatás és aknamunka magát a népet nem hatotta át. A háborúban a nép maga megmaradt hűségében, nem keresett a magyar nemzetétől eltérő célokat s vérzett a magyar hazáért [...]”⁴⁵

Ez a cikk azért is érdekes, mert a kevesek egyikeként a „tót nép” hazafiságáról szóló állítást konkrét „bizonyítékkal” igazolja. Érdemes idézni a valószínűleg Filberger által megszövegezett és a miavai települések által jóváhagyott tiltakozó nyilatkozatot is: „[...] községünk tót ajku népe Nyitravármegye egész lakosságával egyetértve ugyanoly felháborodással és hazafias megvetéssel bélyegzi meg a cseh izgatásnak árulásra csábító minden kísérletét és kész mindig – utolsó csepp vérének feláldozásával is – megvédeni Magyarország oszthatatlan egységét és soha nem fogja megengedni, hogy ez a szülőföldje Csehország javára Magyarország testéből kihasíttassék. Éppúgy tiltakozik ellenségeink által a cseh hazaárulókból szervezett hadseregnek cseh-tót elnevezése ellen és kijelenti, hogy a

⁴⁴ Megjegyzések. A cseh-tót brigád. In: *Liptó*, 1917. 12. 30.

⁴⁵ Tiltakozás. In: *Nyitravármegye*, 1918. 02. 01.

hazaárulókat útálattal megbélyegzi és megveti, s hogy külföldön lehetnek ugyan olyan tótok, akik hosszú idők óta távol tartózkodván, ott a Magyarország ellenes fizetett agitációban megtévelyegnek és a hazaárulás útálatos bűnére vetemedtek, ezeket azonban többé tótoknak el nem ismeri és teljes önérzettel megállapítja, miszerint a hazáért és királyért harcoló összes tót nemzetiségi katonáink híven lelkiismeretesen teljesítették és teljesítik kötelességüket és közülük egy áruló sem került ki, miért is a cseh-tót brigád elnevezés csupán világhámító, rágalmazó humbug, amelyet az összes magyarországi tótok nevében is visszautasít.”⁴⁶

Persze felettébb valószínűtlen, hogy a miavai szlovák lakosság támogatott volna egy ilyen nyilatkozatot, a miavai települések képviselő-testületei nem tekinthetők a helyi közösségek reprezentatív képviselőinek. Ennek ellenére az a hír, amely szerint a „miavai tót nép” támogatott egy ilyen csehellenes nyilatkozatot, összhangban volt a „tót nép” hagyományos reprezentációjával, amely szerint lojális elem, ezért egyáltalán nem volt szükségszerű, hogy ez a hír 1918 elején valószínűtlennek tűnjön. A cseh politikai aspirációk és a szlovák politikusok hallgatása 1918 áprilisában és májusában került még inkább előtérbe. Ezekben és a következő hónapokban egészen a háború végéig elsősorban a *Liptó* foglalkozik cikkeiben a cseh politika és a szlovák politikai passzivitás kérdéseivel. Ez a hetilap továbbra is azt hangsúlyozta, hogy a „tót nép/nemzetiség” nem ért egyet a cseh követelésekkel, hogy ellenzi a felvidéki megyék elszakítását Magyarországtól, és megvetéssel tekint arra a néhány „áruló tót emberre”, akik a csehek oldalára álltak. A cikkekben minden esetben szerepel a „csehszlovák nemzet” kifejezés használata elleni tiltakozás is. Itt már a cikkírók teljesen felhagynak annak hirdetésével, hogy a „tótok” a „magyar nemzethez” tartoznak. Épp ellenkezőleg, a „tót nemzetiség” szuverenitását és a csehektől való különbözőségét hangsúlyozták. A „tót politikusoknak” óvakodniuk kell a cseh tervekkel való kokettálástól, mert a csehek csak terjeszkedni akarnak kelet felé, és a saját „nemzetüket” akarják megerősíteni a „tótság” asszimilálásával. A *Liptó* 1918 márciusában ismét arra szólította fel az SzNP politikusait, hogy hagyjanak fel a passzivitással és a szlovákok szuverenitása érdekében tiltakozzanak a cseh követelésekkel szemben: „Célszerű és okos dolog volna, ha [...] a tót nemzetiségi párt a passzivitást elhagyná és a csehekkal szemben elfogadná azt az állást, melyet a tót nemzetiségnek sajátos és különálló egyénisége megkövetel. Ez az aktivitás egyedül jelenthet a tótságra nézve szebb és jobb jövőt [...] Reméljük hogy a tót nemzetiségi párt vezető férfiai között akadnak olyan józan ítéletű és megfontolt férfiak, olyan politikai előlátással bírók, kik meg fogják akadályozni tudni ezt az aknamunkát, mely a tótságnak jót nem hozhat [...] csak [...] ellenszenvet

⁴⁶ Uo.

és türelmetlenséget okozhat. A csehek azt akarják, hogy a tót nemzetiségi párt álljon ki uszítónak és uszítsa a tótságot a magyarság ellen [...]”⁴⁷

Ezzel egyidejűleg olyan cikkek is megjelentek, amelyekben bizonyos kritikai önreflexióra utaló tendenciák láthatók, illetve a szlovák nacionalisták programjának alapját képező szlovák nyelvi-kulturális jogok (elsősorban az oktatás területén) elismerése iránti bizonyos hajlandóság. A *Vágvölgyi Lap* 1918 május elején megjelentetett egy cikket, amely kritizálta ugyan az SZNP képviselőit, amiért passzívok maradtak és nem foglaltak állást a cseh követelésekkel szemben, ugyanakkor azt is elismerte, hogy ennek részben a magyar kormányok addigi téves nemzetiségi politikája is az oka volt. A cikk szerzője nem lát semmilyen logikus indokot arra, hogy a szlovákoknak ne lehessenek szlovák iskoláik, egyrészt, mert a „nemzetiségek” közül a „tótok” állnak legközelebb a magyarokhoz, másrészt, mert a nemzetiségi törvény (LXIV/1868 t. c.) szerint joguk van saját iskoláikra. Szintén hiba volt a szerző szerint a három szlovák gimnázium és a *Matica slovenská* bezárása 1875-ben. Nem kellett volna megszüntetni őket, elegendő lett volna az intézményvezetők leváltása.⁴⁸

1918 áprilisában heves sajtóreakciókat váltott ki a cseh politikusok prágai nagygyűlése, amelynek fő célja az Ottokar Czernin gróf cseh politikusokat támadó éles kijelentései elleni tiltakozás volt.⁴⁹ Ugyanakkor a találkozó alig burkolt célja a Monarchia elleni tüntetés volt, amely a cseh politikusok ún. *nemzeti esküjében* nyilvánult meg, amelyben „csehszlovák nemzetről” volt szó.⁵⁰ Ezen a gyűlésen a *Liptó* hetilap szerint részt vett néhány szlovák politikus is. Ezeket cikkében árulóknak nevezte, akik nem képviselik a „tót népet”. Ugyanebben a cikkben megjegyezte a szerző: „A prágai gyűlésen volt egynéhány tót ember is, kikhez külön dikciót is tartottak. Ezek az árulók nem képviselik a tót népet [...] Na

⁴⁷ Passzivitás vagy aktivitás. In: *Liptó*, 1918. 03. 31.

⁴⁸ Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 04. 05.

⁴⁹ A találkozóra 1918. április 13-án került sor, és Czernin április 2-án elhangzott beszédére reagált, amelyet a bécsi városi tanácsban mondott el, és amelyben a Monarchia külügyminisztere élesen kritizálta a cseh politikusokat. Czernin beszédében különbséget tett a „cseh nemzet” között, amely „összességében lojálisan osztrákul gondolkozik”, illetve a „szerencsétlen Masaryk” és a Monarchia többi, hozzá hasonló hazaáruló cseh politikusa között. Egyebek mellett azt rótta fel nekik, hogy „darabokat akarnak kiszakítani a magyar államból”. (Czernin beszédét lásd: Vrbata, 1997. 146–148.) Czernin beszédével összefüggésben a *Vágvölgyi Lap* megállapította, hogy „Amit Czernin gróf külügyminiszter az igazságszeretettől mélyen áthatott, szenzációs beszédében a cseh népről mondott, hogy t. i. egészében lojálisan és osztrákul gondolkozik, azt magyar vonatkozásban tót népünkéről is lehet állítani és ezért nem engedhető meg, hogy e tót népünk jó hírét lelketlen ámitók elrontsák és lehetetlenné tegyék, hogy a közte és a magyarság között ugyancsak lelketlen nemzetiségi bujtatók által régebben tönkretett bizalom helyreálljon.” Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 04. 05.

⁵⁰ Šedivý, 2001. 330–331. Vrbata, 1997. 151–153.

de ideje volna már ezekkel az utazgató tót ügynökökkel leszámolni. Ez érdeke mindazon tótoknak is, kik szívük mélyéből azt a cseh-tót machinációt megvetik és bosszankodnak a felett, hogy ez a tót ügynek árt, nagyon árt. A prágai ülés, ha Czernin ellen is irányult, tulajdonképpen egy tüntetés volt a cseh-tót egyesítés mellett, mert a gyűlés által kibocsátott manifesztum a cseh-tót nemzethez szól; tehát a gyűlést is a »cseh-tót« tartotta meg. [...] A csehek most már nem is cseheknek titulálják magukat, hanem cseh-tót nemzetnek [...] Vajon mit szólnak ehhez a tót politikusok? Hallgatnak-e még? Vagy pedig számolgatják-e még mellényük pitykéit: igen-nem, passzivitás-aktivitás?"⁵¹

1918 májusában további két esemény váltott ki heves reakciókat: a május elseji felvonulás Liptószentmiklóson, amelyen Vavro Šrobár kezdeményezésére elfogadták az ún. szentmiklósi határozatot⁵² és a prágai cseh Nemzeti Színház megalakításának 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség, amelyen a költő Pavol Országh Hviezdoslav által vezetett szlovák delegáció is részt vett. 1918 májusa után e két eseménynek köszönhetően már nyilvánvaló volt, hogy a szlovák politikusok egy része egyértelműen a Csehszlovákia kialakítását célzó cseh törekvések mellé állt, a másik rész pedig kivárja, hogyan alakulnak az események. A következő hónapokban a *Liptó* már csak néhány tiltakozó cikkre szorítkozott, amelyekben szakadatlanul azt ismételte, hogy a szlovák politika nem képviseli a „tót nemzetiség” érdekeit, amikor Csehországhoz igyekszik csatolni. A szlovák politikusokat felszólította, hogy a „tót nemzetiség” nevében addig tiltakozzanak a cseh támadások ellen, amíg még nincs késő.⁵³ 1918. október közepén a *Liptó* megállapítja, hogy a szlovák politikusoknak most nagy felelősség nyomja a vállát, mert dönteniük kell, melyik irányba induljanak el. Ha a csehekhez állnak, úgy nagyon hamar elveszítik nemzetiségüket, nyelvüket és a szabad vállalkozás jogát.⁵⁴ Két héttel később, egy nappal Csehszlovákia kiáltása előtt a *Liptó* már úgy ír a szlovákokról, mint a „népről”, amelynek joga van a független „nemzeti léthez”. A cikk szerzője vitába szállt a „cseh és szlovák sajtó” azon állításaival, amely szerint a felvidéki megyék sorsáról nem dönthet

⁵¹ Megjegyzések. Nad Tatram sa bliska. In: *Liptó*, 1918. 04. 21.

⁵² 1918. május 1-jén Liptószentmiklóson, ahol az általunk vizsgált *Liptó* szerkesztőségi székhelye is volt, a helyi munkásság és polgárság egy részének szociáldemokrata gyűlése zajlott, amelyen határozatot fogadtak el, amelyben egyebek mellett önrendelkezési jogot követeltek „Ausztria-Magyarország nemzeteinek, tehát a csehszlovák törzs magyar ágának is”. Ez volt a szlovák nacionalista mozgalom képviselőinek első nyílt politikai fellépése a háború éveiben. A határozat fő kezdeményezője és szövegezője Vavro Šrobár volt, az akkori hónapok talán legaktívabb szlovák politikusa, a csehszlovák orientációnak az egyik lehangosabb szószólója.

⁵³ Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács. In: *Liptó*, 1918. 07. 28.; Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés. In: *Liptó*, 1918. 09. 01.

⁵⁴ A béke. In: *Liptó*, 1918. 10. 13.

népszavazás, mert az elnyomás alatt élő nép nem dönthet szabadon: „[...] miért nem hangoztatják [a tótok] a Wilson féle önrendelkezés alapján való teljes önállóságukat, miért nem mondják ki, hogy ebben a sorsdöntő órában tisztán látják a helyzetet és nem akarnak elmerülni sem ebben sem abban a nemzetben. Ez az egyetlen korrekt álláspont, mely a tótság ügyét minden tekintetben igazolni tudja, hanem hogy a csehek beszéljenek Európa és egész világ színe előtt a tótok nevében, hogy ők döntsenek sorsuk felett és hogy ebbe a tótság belenyugodnék, ez nem csak kétséges, hanem határozottan igaztalan és hamis irányzat, mert a mostani órákban a nemzetek mindegyikének van joga a nemzetek összességéhez beszélni, ma a tót nép is olyan helyzetben van, hogy szavát meghallja és meghallgatja az egész világ. És mint önálló nemzeti igényeit sürgető népnek nem kell félnie a népszavazástól, ha a csehektől eltérő fejlődési követeléseik vannak, mert mindenütt, nem csak hol a tótság többségben van, ott ez igények teljesítése mellett fognak szavazni, mihelyt azonban a tótok ezen önálló igénynek követelését a cseh igényekkel háttérbe szorítják, egészen biztosan a nép hangulata és a népszavazás rájuk nézve kedvező nem lesz [...] a tótság nemzeti igényei előtérben maradhatnak, ha a tót politika a cseh csábításnak ellentáll és a cseh ígéreteknek be nem dől [...]”⁵⁵

* * *

A tanulmányomban vizsgált öt hetilap szerkesztőit a magyar nacionalizmus „hétköznapi” képviselőinek tekinthetjük (abban az értelemben, hogy gondolatvilágukat a nemzet kérdését illetően teljes mértékben a Magyarországon belül létező „egy és oszthatatlan” magyar nemzet eszméje határozta meg). Ezek a szerkesztők voltak a kiválasztott lapokban megjelent írások zömének szerzői, és nagyobb kockázat nélkül tarthatjuk a szövegeiket – ami a szlovákokat illeti – a korabeli magyar nacionalista diskurzus reprezentatív mintáinak. Befogadásukat ugyanolyan szociális kategóriák és a hozzájuk tapadó sztereotípiák befolyásolták, mint a közbeszéd más résztvevőit. A szerkesztők és újságírók esete csak annyiban különleges, hogy a diskurzus intézményesült alakítóiról volt szó (hasonlóan a politikusokhoz és más társadalmi és közösségi elitekhez), akik általában nagyobb befolyással bírtak a szociális reprezentációk alakítására és reprodukciójára.

Az, hogy az egyes konkrét szerkesztők hogyan reprezentálták (minek mutatták be) a „tótokat” – azaz milyen képet alakítottak ki a szlovákokról, mely sztereotip tartalmakat használták közben és milyen keretbe helyezték őket, vagyis, hogy mely szociális kategóriát használták egy bizonyos nyelvileg, kul-

⁵⁵ A népszavazás. In: *Liptó*, 1918. 10. 27.

turálisan meghatározott lakosság megnevezésére („nép”, „nemzetiség”, „nemzet”) – túlnyomó részben az adott szerkesztő politikai-eszmei orientációjától függött. A *Nagyszombat és Vidéke*, a *Nyitra vármegye és Vidéke* és a *Nyitra megyei Szemle* szerkesztői az ellenzéki *Függetlenségi Párt* és a *Katolikus Néppárt* aktív hívei voltak, amely pártok általában a magyar nacionalizmus radikálisabb, etnikailag homogenizáló változatát képviselték, főleg Tisza nem magyar nacionalista mozgalmakkal szemben alkalmazott, új politikájához viszonyítva. A *Liptó* szerkesztői (elsősorban Steier Lajos), hasonlóan a *Vágölgyi Lap* szerkesztőjéhez, Tisza említett politikájának hívei voltak. A *Nagyszombat és Vidéke*, valamint nagyobb részben a *Nyitra megyei Szemle* és a *Nyitra vármegye* szerkesztői a szlovák lakosságot következetesen „nép”-nek reprezentálták. Ugyanakkor a „tót nép” hazafiságát és lojalitását szerették hangsúlyozni, miközben azt a „magyar nemzet” integráns részeként láttatták. Határozottan elválasztották a szlovák nacionalista mozgalom képviselőitől, akiknek állítólagos „hazaáruló pánszlávizmusukat” éles elentétbe állították a „tót nép lojalitásával”. A *Liptó* és a *Vágölgyi Lap* szerkesztői ezzel szemben egyformán használták a „nép” és a „nemzetiség” kategóriákat, és a kontextusokból nyilvánvaló volt, hogy a kettő inkább szinonimaként, semmint egymást kölcsönösen kizáró fogalomként működött. Ugyanők hasonlóan ismételtlen hangsúlyozták a szlovákok hazaszeretetéről és haza iránti lojalításáról szóló sztereotípiákat, és a „hazaáruló pánszláv” kategóriát is alkalmazták, ám szövegeikben kevésbé dogmatikus formában jelenik meg az „egységes és oszthatatlan magyar nemzet” eszméje és gyakrabban használták a „nemzetiség” kategóriáját. A háború utolsó két évében a Magyarország határain túli politikai események (a cseh és szlovák emigráns politikusok tevékenysége, a cseh képviselők nyilatkozata a bécsi Birodalmi Gyűlésben) hatására a szlovákok szociális reprezentációiban hirtelen és jelentős változás ment végbe. Az elemzett szövegek szerzői, főként a háború utolsó évében, a „tót” kultúra és nyelv eredetiségét és egyediségét hangsúlyozták, valamint azt, hogy különbözik a cseh nyelvtől és kultúrától. Ezzel egyidejűleg óvták a „tótokat” a „cseh imperializmus” veszélyétől, amelynek célja az „elnyelésük” és ezáltal „nemzetiségi létük” megszüntetése. Ez a számottevő fordulat (tehát az, hogy a hetilapok a két kategóriát – a „tót népet”, illetve „tót nemzetiséget” és a „tót nemzetiségi politikusokat” – reprezentálni kezdték), egyértelműen összefüggött azzal, hogy cáfolni kellett a „cseh-szlovák nemzet” eszméjét, amely, mint politikai program, egyaránt veszélyt jelentett a történelmi Magyarország integritására és az „egységes magyar nemzet” eszméjére. A szlovákok azon reprezentációjával egyidejűleg, amely „szuverén nemzetiségként” láttatta őket, fennállt a lojalitás és hazafiasság sztereotípiája is. A képből azonban teljesen eltűnt az az eszme, amely szerint a „tótok” a „magyar nemzet” részét képezik. A „tótok” lojalitását és hazafiasságát 1917 májusa

után a szerkesztők egyértelműen csak a történelmi Magyarország állami kere- teire vonatkoztatják, a „magyar nemzeti” keretre már nem. Ezzel párhuzamosan radikálisan változtak az SzNP-képviselők reprezentációi is. Egyszerre már nem nevezik őket „pánszlávoknak”, hanem a „tót nép/nemzetiség vezetőiként”, kép- viselőiként jelennek meg. Ez a változás logikus kísérőjelensége annak, hogy a szlovák ajkú lakosság „szuverén nemzetiségként” reprezentálódik, amelynek a saját, független nemzeti létét kellene követelnie.

Az elemzett hetilapok példáján láthattuk a „tót nemzetiség”, a „nép” és a „magyar nemzet” szociális reprezentációinak néhány működési, keletkezési és reprodukciós jellemzőjét, stabilitásukat és változékonyságukat, elsősorban pe- dig politikai-hatalmi és ideológiai beágyazottságukat. Hiba lenne azonban túl- értékelni ezen elemzés eredményeit és messzemenő következtetést levonni belő- lük. A társadalmi valóság általában lényegesen komplikáltabb, legyen szó akár a múltbéliről, akár a jelenlegiről. Remélem azonban, hogy sikerült megmutatnom, hogy egyes történészek súlyos hibát követnek el, amikor a nemzet, nemzetiség és nép esszencialista és tárgyiasító koncepcióival dolgoznak, hogy hihetetlen mér- tékben egyszerűsítanak, anakronisztikusan visszafelé vetítenek, amikor ezeket a szociális kategóriákat jelentésüket tekintve stabilnak, világosnak és időtlennek tartják.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL K 305 II. 96. cs. 11. tét. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. K 305 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1951) Töredék iratok (1867–1947). II. Közoktatási ügyek. Elemi és középiskolai oktatás (1871–1944). 96. cs. (1894) 11. tétel Eltiltott könyvek és térképek jegyzéke.

2. Kiadott források

Kemény

1985 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VI. köt. (1913–1914). Szerk.: Kemény Gábor. Budapest, 1985.

1999 Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VII. köt. (1914–1916). Szerk.: Szarka László- Szász Zoltán. Budapest, 1999.

Liptó

- A kormány kiáltványa. In: *Liptó*, 1914. 08. 02.
 A hős 67-esek. In: *Liptó*, 1915. 01. 17.
 A nyugatgalíciai győzelem híre Liptószentmiklóson. In: *Liptó*, 1915. 05. 09.
 A cseh deklaráció. In: *Liptó*, 1917. 07. 01. A cseh deklaráció.
 Megjegyzések. A cseh követelések. In: *Liptó*, 1917. 10. 07.
 Megjegyzések. A cseh-tót brigád. In: *Liptó*, 1917. 12. 30.
 Passzivitás vagy aktivitás. In: *Liptó*, 1918. 03. 31.
 Megjegyzések. Nad Tatram sa blíska. In: *Liptó*, 1918. 04. 21.
 Megjegyzések. A cseh-tót nemzeti tanács. In: *Liptó*, 1918. 07. 28.
 Ismét kísért a Liptószentmiklósi népgyűlés. In: *Liptó*, 1918. 09. 01.
 A béke. In: *Liptó*, 1918. 10. 13.
 A népszavazás. In: *Liptó*, 1918. 10. 27.

Margalits

- 1987 Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest, 1897.

Nagyszombat és vidéke

- A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez és A spiónok aratási idénye.
 In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 06.
 A tótok manifesztuma. In: *Nagyszombat és Vidéke*, 1914. 08. 20.

Národné Noviny

- Od predsedníctva Slovenskej národnej strany. In: *Národné Noviny*, 1914. 08. 06.

Nyitravármegye

- Nyékhegyi István: Nyitramegyei tótok. In: *Nyitravármegye*, 1914. 12. 04.
 A tót megyék. In: *Nyitravármegye*, 1917. 09. 21.
 Tiltakozás. In: *Nyitravármegye*, 1918. 02. 01.

Nyitramegyei Szemle

- Tisza József: Napló az északi harcterről. In: *Nyitramegyei Szemle*, 1915. 01.10.-1916. 01. 23.
 A cseh támadások. In: *Nyitramegyei Szemle*, 1917. 11. 18.

Pechány

- 1913 [2000] Pechány, Adolf: *A magyarországi tótok*. Budapest, 1913. [Reprint: Miskolc, 2000.]

Révai

- 1922 *Révai Nagy Lexikona*. XV. kötet. Budapest, 1922.

Tiso

2002 Tiso, Jozef: *Prejavy a články. I. 1913–1938*. Zost. Fabricius, Miroslav–Suško, Ladislav. Bratislava, 2002.

Vágvölgyi Lap

A mi katonáink. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 15.

Háború. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 08. 23.

A 72-ik pozsonyi gyalogezred dicsérete. In: *Vágvölgyi Lap*, 1914. 09. 06.

A Slovenská Národná Strana. In: *Vágvölgyi Lap*, 1917. 07. 01.

Tót dolgok. In: *Vágvölgyi Lap*, 1918. 05. 05.

Vrbata

1997 *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Díl 5. Rok 1918*. Ed.: Vrbata, Jaroslav. Praha, 1997.

3. Szakirodalom

Anderson

1991 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London–New York, 1991.

Billig

1995 Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London, 1995.

Breuilly

1993 Breuilly, John: *Nationalism and the State*. Manchester, 1993.

Durkheim

2002 Durkheim, Émil: *Elementární formy náboženského života*. Praha, 2002.

Glatz

1980 Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetéről és államról*. Budapest, 1980.

Chartier

1995 Chartier, Roger: *The World as Representation*. In: *Histories. French Constructions of the Past*. Eds.: Revel, Jacques–Hunt, Lynn. New York, 1995.

1997 Chartier, Roger: *The Powers and Limits of Representation*. In: *Uő.: On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Baltimore and London, 1997.

Findor

- 2006 Findor, Andrej: Limity a možnosti skúmania „národov“: od reálnych skupín ku kategóriám praxe. In: *Sociológia*, 38. (2006) 4. sz.
- 2008 Findor, Andrej: Historické reprezentácie: Teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadržanosti“. In: *Filozofia*, 63. (2008) 5. sz.

Kiliánová–Popelková–Vrzgulová–Zajonc

- 2001 Kiliánová, Gabriela–Popelková, Katarína–Vrzgulová, Monika–Zajonc, Juraj: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko–uhorská monarchia slovom a obrazom“. In: *Slovenský národopis*, 49. (2001) 1. sz.

Moscovici

- 1988 Moscovici, Serge: Notes Towards a Description of Social Representations. In: *European Journal of Social Psychology*, 18. (1988)
- 2001 Moscovici, Serge: *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Ed.: Gerard Duveen. New York, 2001.

Nagy

- 1995 Nagy, Mariann: Nineteenth Century Hungarian Authors on Hungary's Ethnic Minorities. In: *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East to West*. Ed.: Kontler, László. Budapest, 1995.

Potemra

- 1963 Potemra, Michal: *Bibliografia inorečových novín na Slovensku do roku 1918*. Martin, 1963.

Szarka

- 1999 Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867–1918*. Bratislava, 1999.

Searle

- 1995 Searle, John R.: *The Construction of Social Reality*. New York, 1995.
- 1998 Searle, John R.: *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*. New York, 1998.
- 2000 Searle, John R.: *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Budapest, 2000.
- 2010 Searle, John R.: *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford–New York, 2010.

Šedivý

- 2001 Šedivý, Ivan: *Češi, české země a velká válka 1914–1918*. Praha, 2001.

Vermes

- 2001 Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 2001.

Vörös

2004 Vörös László: Tisza István nemzetiségi politikája és a szlovákok (1913–1915). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. (2004) 1. sz.

2010 Vörös, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ” ako sociálna reprezentácia*. Pisa, 2010.

2013 Vörös, László: Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín (19. a 20. storočie). In: Kováč, Dušan et al: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava, 2013.

Fordította: Avar Hajnalka

KRITIKA

KOVÁCS ANNA-MATUS LÁSZLÓ (SZERK.)

Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói

**A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve
Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru
Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru
Budapest, Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség, 2012. 236 p.**

A Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve címet viselő kétnyelvű kiadvány 2012-ben jelent meg a pesti szlovák evangélikus gyülekezet alapításának 150. évfordulója alkalmából. Egy forrásgyűjteményről van szó, amely a pesti szlovák evangélikus egyház történelméről szóló dokumentumokat tartalmaz, annak megalapításától napjainkig. Szerkesztői Kovács Anna és Matus László, a szlovák evangélikus pesti egyház, illetve a történelmi Magyarország fennállása alatti budapesti szlovák társadalom történetének képzett szakértői, akik a szóban forgó munkával korábbi kutatásaikhoz kapcsolódnak. Rendkívül értékes tény, hogy a könyv két nyelven, szlovákul és magyarul jelent meg, amely lehetővé teszi, hogy a forrásokhoz az a szakmai és a laikus közönség is hozzáférjen, amely nem bírja mindkét nyelvet. A források számos magyarországi és szlovákiai levéltárból származnak. Az eredeti dokumentumok a budapesti *Evangélikus Országos Levéltárból*, a szintén budapesti *Szlovák Evangélikus Egyházi Gyülekezet Levéltárából* és a turócszentmártoni *Literárny archív Slovenskej národnej knižnice* (Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi Levéltára), korábban *Archív literatúry a umenia* (Irodalmi és Művészeti Levéltár) gyűjteményeiben található.

A jelenlegi történeti irodalomban régóta szükség lenne olyan munkákra, amelyek megvilágítanak az evangélikus egyház jelenségét történelmünkben. Ez különösen érvényes a 18. század vége és az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése közti időszakra, mivel ezen egyház képviselői fontos szerepet játszottak a magyar állam szellemi, kulturális és politikai életében. A szóban forgó forráskiadvány épp e problematika egyik témaköréről szól. A kiadvány tehát képet ad egy evangélikus egyházi gyülekezet igazgatásáról és belső életéről, az alapításától napjainkig. Éppen az egyházi gyülekezetek környékéről indult a szlovák és

a magyar politikai és kulturális élet számos jellegzetes személyisége, ezért tartjuk hasznosnak, ha egyes résztémák kutatásával vagy forrásgyűjtemények publikálásával kiegészül a magyarországi, magyar vagy szlovák történelemben az evangélikus egyházzal alkotott kép mozaikja. A további téma, amelyre a publikáció irányul, a szlovákok történelme és tevékenysége az 1918 előtti, illetve utáni magyar állam metropolisában.

A munka az előszóból, négy fejezetből és képmellékletből áll. A kiadvány nem oszlik két különálló, magyar és szlovák részre, ahogy előzetesen elvárnánk, hanem rögtön az (általában magyar nyelvű) szöveg vagy dokumentum mögött következik szlovák fordítása, miközben az eredetitől grafikailag is, dőlt betűvel különböztetik meg. Bizonyos forrásokat először szlovákul közölnek, és csak aztán magyarul, a szerzők pedig az előszóban arra hívják fel a figyelmet, hogy a dokumentum nyelvi változatainak sorrendbe állítása attól függött, hogy milyen nyelven íródott eredetileg az irat. Mivel a pesti szlovák evangélikus gyülekezet történetének a feltárása mostanáig sem zárult le, a szerzők számos kritérium szerint válogatták a forrásokat. Az iratokat kronologikus rendben közölték, a legrégebbi dokumentum 1820-ból, a legújabb forrás – a jelenlegi budapesti szlovák lelkészasszony, Gulácsyné Fabulya Hilda saját működését bemutató írása 2012-ből való. Az első fejezet anyagát a lelkészeknek a gyülekezet napjainkig tartó történetét összegző írásai alkotják. Az 1974 utáni időszakot három budapesti szlovák lelkész, Cselovszky Ferenc, Szpisák Attila és Gulácsyné Fabulya Hilda szövegei ismertetik. A második, harmadik és negyedik fejezetek a gyülekezet történetéhez kapcsolódó, kronológiailag rendezett dokumentumokat tartalmaznak, kezdve a pesti evangélikus gyülekezet szlovák tagjainak legrégebbi dokumentumaival.

A forrásokat a szerzők aszerint válogatták, hogy a pesti szlovák evangélikusok életének valamennyi területét megragadják és teljes képet alkossanak róla minden aspektusból. Válogatásuk fő követelménye volt, hogy még nem publikált dokumentumokat adjanak közre. Ezért a források közül hiányoznak fontos, ám már kiadott szövegek például Ján Kollár működésének idejéből, a pátensharcok korából, mint ahogy számos pap éves beszámolója is. Ahogy már említettük, a forrásokat két nyelvi változatban közölték, bár találunk itt néhány német nyelvű szöveget is, amivel a szerzők arra akarták felhívni a figyelmet, hogy a gyülekezetben az alapítástól kezdve az írásbeli levelezést a szlovák és a magyar mellett németül is folytatták. A szlovákon kívül a bibliai cseh nyelven is előkerültek szövegek, hiszen ezt egyházi hivatalos nyelvként használták a szlovák evangélikusok.

A forrásgyűjteményből hiányzik a jegyzetapparátus, amely helyett minden fejezet bevezetőjében a gyülekezet legfontosabb, a forrásokban is említett eseményéről tájékozódhatunk. A szerzők ezt azzal indokolták, hogy a kiadvány első sorban népszerűsítő jellegű, ezért nem terhelték a szöveget jegyzetekkel, és ezért

választották ezt a laikus olvasó számára is befogadható formát. A kiadvány szerkesztői az egyes fejezetek előszavaiban ki is egészítik, pontosítják vagy kijavítják a közölt források hibás adatait a legújabb kutatások alapján.

Az első fejezet a pesti szlovák evangélikus gyülekezet történetének jelentős eseményeit tárja fel Martin Morháč (1864–1941) és Eugen Szilády (1909–1965) lelkészek munkáin keresztül. Ezek az első olyan szövegek, amelyek a gyülekezet történetét egészében mutatják be, mivel a szerkesztők eddigi tudomása szerint nem maradtak fenn szintetizáló munkák a korábbi lelkészek, Ján Kollár, Jozef Podhradský vagy Daniel Bachát tollából. Mindkét munkát befolyásolta létrejöttük korának az atmoszférája. Morháč *Krátke dejiny ev. a. v. cirkve slovenskej v Budapešti* (A budapesti szlovák evangélikus egyház rövid története) című írását az első világháború végén, 1918-ban fejezte be, ami ezért a gyülekezet 19–20. század fordulóján történt rövid felvirágzását követő fokozatos hanyatlásának a dezillúzióját tükrözi vissza. Szilády a rövid gyülekezettörténetében az 1950-es évek elejének hasonlóan kellemetlen és drámai időszakáról írt, ennek ellenére műve a gyülekezet múltját és jelenét optimistán, pozitívan értékeli, mivel épp az ő lelkészi éveiben újjátöltötték fel és nyitották meg újra a templomot. A dokumentumok szerkesztői hangsúlyozzák, hogy mindkét szöveg nélkülözi a gyülekezet századforduló korabeli élénk egyesületi és társadalmi életének a leírását, és mindenekelőtt a gyülekezet gazdasági, pénzügyi és anyagi oldalát világították meg. A két szöveg szerzői a gyülekezet történelmét főleg a pénzügyi, vagyoni keretek közt és az éves beszámolók alapján értelmezték, ami érthető is, mivel a központi lelkészi aktivitás a pasztorális tevékenység mellett arra irányult, hogy biztosítsák a gyülekezet anyagi előfeltételeit és ezzel elkerüljék esetleges csődjét.

A gyülekezet történetéről közölt források a gyülekezet megalapítását a Magyarországon a protestánsok számára pozitív, az 1781-es toleranciarendelet utáni egyházpolitikai fejlődésnek az eredményének tekintik. Történetét a lelkészek, Ján Kollár, Jozef Podhradský és Daniel Bachát működésén, a szlovák hívőknek a magyaroktól és a németektől történő 1854-es különválásán, a Kerepesi úti templom, az iskolák és más egyházi épületek építésén keresztül mutatják be. 1906-ig, Martin Morháč pappá választásáig közlik a gyülekezet legjelentősebb eseményeit. Szilády szövege kapcsolódik Morháč munkájához, a gyülekezet régebbi történetét tőle veszi át, fontos információkkal és az 1919 utáni, Szilády jelenéig tartó eseményekkel egészítve ki azt.

A második, *Graduálnék – Úton az önállóság felé (1787–1854)* című fejezet a szlovák gyülekezet történetének első időszakát ragadja meg a pestbudai evangélikus egyház 1787-es alapításától a szlovákok 1854-es kilépéséig. A gyülekezet szlovák tagjaihoz köthető legrégebb források 1820-ra datálhatók, amikor a helyettes lelkész posztját Ján Kollár kapta meg, és kezdeményezésének köszönhetően önálló

szlovák istentiszteleteket végeztek – a szlovák gyülekezet önállósodására irányuló törekvését Jozef Podhradsky tetőzte be 1854-ben. Kollár pesti évei képezik „a szlovák gyülekezet legjobban dokumentált időszakát”. Ebben az időszakban keletkezett számos írott anyag, jegyzék és a gyülekezet tagjainak egyházi és világi intézményekkel folytatott levelezése. A közölt dokumentumok tükrözik a Ján Kollár által vezetett szlovák evangélikusok törekvéseit liturgikus, iskolai és önkormányzati igényeik megvalósítására. A források a gyülekezet tagjainak az életét más aspektusból is megközelítik. Információkat tudhatunk meg a gyülekezet iskolai, anyagi, társadalmi viszonyairól és nem utolsósorban értékes adatokat a pest-budai papként működő Ján Kollár életéről. Itt találhatjuk a Pest-Budai gyülekezet szlovák tagjainak beadványát 1820-ból, a szlovák iskola alapítására való felhívást (1821), Kollárnak a *Hesperus* folyóirat szerkesztőjének szánt levél tervezetét (1825), Barczay alispán döntését a pestbudai evangélikus gyülekezet ügyében (1825), a vármegyei bizottságnak a pest-budai evangélikus gyülekezet vitájáról szóló jelentését (1829), a Ján Kollár 1824 november és 1825 májusa közötti szállás és étkezési költségeiről szóló jegyzéket, Ján Kollár ismeretlen címzetthez írott levelét a szlovák gyülekezet szervezésének nehézségeiről (1826), egy általa aláírt, az új szlovák templom építéséről szóló kötelezvényt (1838), a vasárnapi iskola jegyzőkönyvéből származó részleteket (1847) és Ján Kollár levelét, amelyben lemond lelkési hivataláról 1849-ben.

A következő, harmadik, *Communio – A templom és a Luther-udvar közössége (1855–1918)* című fejezet a szlovák gyülekezet legvirágzóbb korszakából származó dokumentumokat közöl, amelyek közül az utolsók bukásának kezdeteit is jelzik. 1855-ben önálló, független szlovák egyházközség alakult, amelynek számos próbatétellel kellett dacolnia. Ezek közt első a magyar evangélikus egyházon belüli, ún. pátensharc időszaka volt, amely minden magyarországi evangélikus gyülekezetet, úgy a pestbudai szlovák gyülekezet életébe is beavatkozott. Az egyházpolitikai küzdelmeken túl a források az iskola és a Luther-udvar kiépítésének történetébe, illetve a gyülekezet anyagi és gazdasági helyzetébe is bepillantást nyújtanak. A dokumentumok egy része új információkat nyújt a gyülekezet későbbi papjának, Daniel Bachátnak az életéből és működéséből. Az 1910-es egyházlátogatási jegyzőkönyv komplex képet ad a szlovák gyülekezetről. A gyülekezet egyházi életének mozaikjait az iskolai viszonyokról és az egyesületi és társadalmi életéről szóló információk egészítik ki. A szerkesztők a számos forrás között közlik Ján Pravoľub Bellának a pátensharcról szóló visszaemlékezéseit (1916), a szlovák gyülekezet *Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz* küldött kérvényét (1868), Daniel Bachát meghívólevelét (1873) a szlovák gyülekezetnek a Kerepesi úti telek beépítése tárgyában a *Belügyminisztériumhoz* küldött fellebbezését (1872), Podmaniczky Frigyes alelnök ugyane témában adott szakvéleményét (1873, 1875), a szlovák

gyülekezettel szembeni követeléseket (1877), a szlovák gyülekezet és Deutsch Károly vállalkozó közti, a gyülekezet telkére építendő épületről szóló szerződést (1877), az építési bizottsági ülés jegyzőkönyvének kivonatait (1867), a Kerepesi úti építményekről szóló jelentést (1884), a tanfelügyelő szlovák iskoláról szóló jelentését (1874), az egyházmegyei elnökség látogatásáról szóló jegyzőkönyvet (1910), a szlovák gyülekezet jótékonyági nőegyletének alapszabályait (1905) és végül kivonatokat a szlovák gyülekezet káplánjának, Fedor Ruppeldtnek az 1909 és 1911 közötti tevékenységéről szóló naplójából.

Az utolsó fejezet *Postludium – vissza a kezdetekhez (1919–1974)* címmel az első Csehszlovák Köztársaság alapítása utáni időszakról szól, amikor az új politikai szituáció következtében a gyülekezet számos tagja az új államba távozott. A gyülekezet fontosabb személyiségei, köztük Martin Morhác lelkész és családja új társadalmi viszonyok közé kerültek. Megszűnt az énekkar, a segélypénztár és az iskolaépületben is megszűnt az oktatás, a lelkészt pedig családjával együtt letartóztatták és internálótáborba zárták, végül hűtlenséggel és hazaárulással vádolva őt meg. Ezt az időszakot a bérházak használatával összefüggő konfliktusok jellemezték. Eugen Szilády lelkészi működésének éveit (1942–1965) a gyülekezeti vagyont államosították, és eladták a templomot, amely a megszűnés szélére vitte a gyülekezetet. A fejezetben olvashatjuk többek közt a Zalaegerszegre internált Martin Morhác a gyülekezeti gondnoknak szóló levelét (1920), a gyülekezet Horthy Miklós kormányzóhoz küldött, Martin Morhácnak a vádemelés alóli felmentését szorgalmazó levelét (1920), Broschko Gustáv Adolf esperes levelének mellékletét a gyülekezeti ingatlanok ügyében (1927), a gyülekezet javaslatát a magyar igazságügyminiszterhez egy beruházási hozzájárulás ügyében (1942), a gyülekezet által felvett kölcsönről szóló megállapodást (1942), a gyülekezet beadványát ingatlanjaik államosítása tárgyában (1954), az egyházlátogatási jegyzőkönyvet (1964), a templom eladásáról szóló szerződést (1965), egy közgyűlési jegyzőkönyvet (1966) és információkat a szlovák gyülekezetről és a magyarországi szlovák evangélikusokról (1970).

A forrásközlés a történész munkájához tartozik, s egy olyan munka, amely sosem érhet véget. Kovács Anna és Matus László kétségtelenül rendkívül értékes munkát rendeztek sajtó alá, amely mind a laikus, mind a szakmai közönség érdeklődését felkeltheti a budapesti szlovák evangélikus gyülekezet iránt, alakulásától napjainkig. A közölt dokumentumok szélesítik ismereteinket az elmúlt csaknem két évszázadról, és teret nyitnak az interpretációnak és az újabb történeti kutatásoknak a forrásanyaggal foglalkozó történészek számára.

Miriam Viršinská

Fordította: Demmel József

HALÁSZ, IVAN

**Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí.
[Magyarország és a szlovák identitásformák
a hosszú 19. században]**

Bratislava, Kalligram, 2011. 233 p.

A 18–19. századi Magyar Királyság etnikumainak nemzetiségi mozgalmi számos későbbi konfliktus forrásai voltak. Bizonyos politikai körökben gyakran napjainkban is hivatkozási alapként számít a korabeli magyar nemzetiségi politika. Ennek oka azoknak a korántsem egyszerű folyamatoknak az egyoldalú értelmezése, amelyek az egyes etnikumok saját nemzettudatának és identitásának kialakulásához vezettek. A történetírásra hárul az a feladat, hogy megpróbálja feloldani az ellentéteket, amihez elsősorban az identitással és nemzettudattal kapcsolatos kérdéseket kell megválaszolni. Erre tesz kísérletet Halász Iván könyve is.

Halász Iván a szlovák nemzettudat formálódását befolyásoló alternatívákat járja körül. Egyaránt ismerteti a magyar és a szlovák nemzeti identitás kialakulásának ismérveit, felhívva a figyelmet arra, hogy a szlovákság hátránnyal lépett a modernizáció útjára. A 19. század periferiális társadalmi számára – a szerző ezek közé sorolja valamennyi közép-európai társadalmat – az elérendő cél a nyugat-európai minta követése volt. A szlovákoknak azonban államjogi hagyományok hiányában előbb saját azonosságuk kérdéseit kellett tisztázniuk. Míg a magyar nemzeti identitás a rendi hagyományok, később a nyelvi nacionalizmus szellemében alakult ki, a szlovákság körében több identitástípus volt egyidejűleg jelen. Halász Iván a következő identitásokat határozza meg: „povedomie uhorskosti” – később egyenlő lett a magyar politikai nemzethez tartozással; a „nagy szláv tenger”-hez tartozás tudata; csehszlovák tudat; szlovák etnikumhoz tartozás érzése; magyar nyelvi-kulturális vagy politikai tudat; szubnacionális nemzettudat; regionális tudat (16–23).

A *Kalligram Kiadó* gondozásában megjelent kötet 13, részben korábban már publikált tanulmányt tartalmaz. Bár a szerző fő kutatási területe az állam-, jog- és politikatudományok tárgykörébe tartozik, több, a 19. századi szlováksággal foglalkozó munkája jelent már meg.¹ A tanulmánykötetbe került munkák – ahogy

¹ Halász Iván: A pesti szlovák evangélikusok. In: *A közép-európai irodalmak*. Ábrahám Barna–Illés Pál Attila (red.). Budapest, 2007. 159–200; Halász Iván: Martin Morháč és a pesti szlovák evangélikus gyülekezet utolsó dualizmus kori évei (1906–1919) In: *A Duna vallomása: tanulmányok*

erre Halász Iván a bevezetőben utal – több esetben átfedik egymást. A szerző számos primer forrásra – az *Evangelikus Országos Levéltár* iratanyaga, korabeli sajtóforrások – hivatkozik, a nemzeti identitással kapcsolatos fogalmak (magyaron, renegát, lojális szlovák stb.) jelentését több esetben szlovák irodalmi művek összehasonlításával keresi. A tanulmányok eltérő stílusúak; találunk lazább szerkezetű írást és szigorúbb szabályok szerint vezetett gondolatmenetet is. Ugyanakkor a teljes kötetre jellemző az elfogulatlanság, bár néha talán úgy tűnik, túl nagy hangsúlyt kap a szlovákok helyzetének összetettsége. Ezt a már említett átfedések is okozhatják.

A téma aktualitását bizonyítja, hogy mind a magyar, mind a szlovák történetírás egyre nagyobb figyelmet szentel a kérdésnek.² Az ismertetés tárgyát képező munka a tanulmányok témáját tekintve három részre tagolható. Az első egységbe tartozó tanulmányok a szlovák nemzeti identitás főbb sajátosságait mutatják be. A könyv előnyére válik, hogy – bár alapvetően a szlovák kérdéssel foglalkozik – több helyen érintőlegesen említést tesz a Magyar Királyság többi nemzetiségéről is.³ Jelen esetben ezek a rövid kitekintések nagy segítséget nyújtanak abban, hogy akár egy laikus olvasó is hiteles képet kapjon a 19. század és a dualizmus nemzetiségpolitikájáról; felismerje, hogy a korabeli magyar politika szlovákokkal szembeni magatartása nem vizsgálható más jelenségektől izoláltan.

A szerző többször is említi, hogy a szlovák kérdés jelentősége a magyar politikai elit számára eltörpült a többi nemzetiség törekvései mellett. A horvát, szerb és román mozgalom sokkal komolyabb veszélyt jelentett, annak ellenére, hogy a horvát után a szlovák volt az ország második legnagyobb etnikuma. 1848-ban a

Káfer István hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Ábrahám Barna–Pilecky Marcell. Piliscsaba, 2006. 347–357; Halász Iván: Ján Nepomuk Bobula. In: *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten: Ján Nepomuk Bobula, Milan Hodža.* Szerk.: Szabó Orsolya–Kovács Anna. Budapest, 2003. 5/57–23/67; Halász, Ivan: *Cirkev, národ, štát: Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906).* Piliscsaba, 2003.; Halász, Ivan: *Modernizácia a národná svojbytnosť v spore Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho.* In: *Slowacja w obliczu Europy: sonda: materialy z konferencji naukowej.* Zost.: Janaszek-Ivaničková, Halina. Czieszyn–Katowice, 2000. 40–48; Halász Iván: *Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában – Možnosti kariéry pre Slovákov v Budapešti počas dualizmu.* In: *A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Az 1997. évi budapesti nemzetközi konferencia szöveggyűjteménye/Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov. Zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti v roku 1997.* Zost.: Hrivnák, Michal. Budapest, 1997. 70–82.

² Lásd a következő szerzők munkáit: Moritz Csáky, Gabriela Kiliánová, Elena Mannová, Juraj Podoba, Štefan Šutaj, Peter Zajac, Ablonczy Balázs, Ábrahám Barna, Demmel József, Sonkoly Gábor, Szarka László stb.

³ 1880-ban Magyarországon a magyar népesség aránya 46,6% volt, vagyis az uralkodó nemzet csak relatív többséget alkotott. A románok aránya 17,5%, a németeké 13,6%, a szlovákoké 13,5%, a szerbeké és horvátoké 4,5%, a ruszinoké 2,6% volt. Vö. Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története, 1711–1914.* Pécs, 2009. 329.

szlovákok gyenge katonai potenciálja, majd a többi nemzetiség politikai és közjogi állása biztosított erre okot. Horvátország már a 11. században a Magyar Királyság autonóm tartománya volt, a szlovák területek ezzel szemben soha nem képeztek önálló közigazgatási egységet. Autonóm területtel a szerbek és a románok sem rendelkeztek, előbbieknek azonban biztosítva volt a felekezeti különállásuk, míg a románok abban voltak érdekeltek, hogy a reformokat kivárva domináns szerephez jussanak. Halász Iván a nemzeti identitás kérdéséről áttekintést nyújtó tanulmányok csoportjába sorolja a „lojális szlovákokkal” és a szlovákok zsidókkal szembeni politikájával foglalkozó írásokat is. Kellő precizitással érzékelteti a lojális szlovák, magyarón és asszimilálódott szlovák jelzők meghatározásának, a szlovák *národovec* (nacionalista) és *vlastenec* (hazafi) fogalmak elkülönítésének nehézségét. A lojalitás relatív, gyakran konkrét események vagy folyamatok által befolyásolt jelenség, értelmezése akár korszakonként változhat. A szerző szerint a különféle meghatározások fabrikálása helyett az adott történelmi személyiségek önidentifikációjának vizsgálatával juthatunk közelebb a problémás fogalmak megértéséhez. Ő mindezt Daniel Bachát, Ján Bobula, Samuel Czambel és Adolf Pecháň közéleti tevékenységének összevetésével kísérelte meg.

Köztudott, hogy a 19. század modernizációs hulláma nem egyforma intenzitással érte az egyes nemzetiségeket. Arról azonban a korabeli szlovák–magyar viszonyokkal foglalkozó művekben is ritkán esik szó, milyen hatása volt egy adott terület domináns nemzetiségének fejlődésére egy, a modernizációra felkészültebb etnikai vagy felekezeti csoport ottani jelenléte. Ezt az űrt pótolja a kötet negyedik tanulmánya, amely a felső-magyarországi izraelita közösséggel szembeni szlovák politikával foglalkozik. A szerző statisztikai táblázatok közlésével könnyíti meg a korabeli zsidó közösség társadalmi struktúrájának megismerését. A tanulmányban hangsúlyos szerepet kap az 1870-es évektől egyre radikalizálódó antiszemita szlovák politika bemutatása. Halász Iván ismerteti Svetozár Hurban Vajanský nézeteit a zsidóság gazdasági fölényéről és a magyar nemzethez való asszimilálódásáról, s arról is szót ejt, hogy Vajanský szerint az egyre erősödő zsidóellenesség egy magyar–szlovák kooperáció alapja is lehetett volna.

Az első négy tanulmányt követően a szerző konkrét történelmi személyiségek példáján keresztül mutatja be a nemzeti és politikai identitás vizsgálatának nehézségeit. Elsőként Kossuth Lajos és Lúdvít Štúr alakját állítja egymás mellé, majd Ján Kalinčiak, Ján Nepomuk Bobula, Daniel Bachát, Martin Morhác, Milan Hodža és Jozef Škultéty személyével foglalkozik. Mindezt annak a meggyőződésnek szellemében teszi, miszerint „a nemzeti és etnikai identitásra nem tekinthetünk végleges, állandó fogalomként, mert hasonlóan minden más-hoz az egyén és a nemzet életében, időnként változásokon megy keresztül” (10).

Az etnikai és nemzettudat mellett az identitás alakulását befolyásolja a vallás, társadalmi helyzet, foglalkozás, politikai nézet is.

A fentiek leginkább Daniel Bachát életútjának leírásából rajzolódnak ki, aki működése első szakaszában kritizálta a magyarókokat. Később Pestre kerülve több elvárásnak is meg kellett felelnie; amellet, hogy szimpatizált a szlovák nemzetébresztőkkel, a magyar hazafiság eszméjét is támogatnia kellett. 1874-ben ugyanazon az ülésen választották a pesti evangélikus egyházkerület vezetőjévé, ahol elfogadták azt a határozatot az ebben az évben bezáratott nagyrőcei és túrócszentmártoni szlovák gimnáziumokkal kapcsolatban, amely deklarálta, hogy az egyházak belső autonómiája az oktatásra is kiterjed, ugyanakkor az egyházi autonómia jegyében nem szabad a hazát és annak törvényeit támadni.

A Halász Iván által kiválasztott történelmi személyiségek különböző társadalmi rétegeket reprezentálnak. Kossuth Lajos és Ludovít Štúr politikusok voltak. Mindketten felső-magyarországi származásúak, Kossuth felmenői közt is akadtak szlovákok, nála mégsem volt nyoma szlovák identitásnak. A prózaíró Ján Kalinčiak regényeiben probléma nélkül megfér egymás mellett a „szlovákság, a szlávtság és a magyarországi hazafiság”. Ján Bobula életpályája tipikus sikertörténetnek tekinthető: építómunkásként Pestre kerül, középiskolai tanulmányokat folytat, egyetemi oklevelet szerez, majd publikál, laptulajdonos és szerkesztő lesz. A szerző az ő esetében is rámutat, hogy karrierje kiépítéséhez nyilván hozzájárult magyar tudása, mégis nehéz megállapítani, mennyire asszimilálódott, hiszen soha nem került olyan helyzetbe, amikor nyíltan tagadnia kellett volna szlovákságát.

A kötet utolsó két tanulmánya olyan aktuális kérdésekkel foglalkozik, mint a különböző térbeli perspektívák megjelenése a magyar és szlovák történelemben és a kisebbségi kérdés a közép-európai régióban. A magyarországi és szlovákiai történelemoktatással kapcsolatban megjegyzi, hogy a legalapvetőbb probléma a fogalmak tisztázásának hiányából fakad. A Magyar Királyságon belül nem létezett Szlovákia nevű önálló közigazgatási egység; a magyar történetírás számára ezért elfogadhatatlan az északi területek Szlovákiaként (Slovensko) említése az 1918 előtti események kapcsán, ami ennek ellenére a szlovák történetírás régi hagyományai közé tartozik. A szlovák történetírás ugyanakkor a Felvidék fogalom helytelen használatát nehezményezi.⁴ Halász Iván a magyar történelemoktatás

⁴ A „Felvidék” fogalom az elmúlt két évszázadban jelentős változáson ment keresztül. A 19. század előtt a Magyar Királyság északi, főként szláv népek által lakott vidékét jelölte. A 19. században jelentése kiterjedt a mai Magyarország Miskolc és Salgótarján körüli területeire és Kárpátalja hegyvidéki részére is. 1918-at követően a cseh-szlovák államhoz csatolt területet nevezték Felvidéknek, ami már nem fedte a korábbi földrajzi egységet. Napjainkban a fogalom Dél-Szlovákia magyar lakta területeinek elnevezéseként él a köztudatban.

kényes kérdésének tartja a multikulturalizmust és a nemzetiségi kérdést. Úgy véli, annak ellenére, hogy a legtöbb magyarországi tankönyv foglalkozik az említett témakörökkel, sok esetben nem jól közelítik meg azokat.

Úgy gondolja, komoly gondot okoz, hogy „mivel régióinkban a középiskolai történelemoktatás jelenleg is elsősorban politikatörténettel foglalkozik [...], a magyar közéleti események tanulása hatására a tanulóknban egy teljesen magyar jellegű Magyar Királyság képe alakul ki. Ha a dologra 19. századi szemszögből tekintünk, a kép nem annyira megtévesztő, pontosabban mondva nem szándékosan megtévesztő. Sokkal inkább egy terminológiai és pedagógiai tévhitről van szó.” (215). Megoldásként a közös történelmi események ismertetésénél a különböző nézőpontok egyidejű bemutatását javasolja.

A kisebbségi kérdés annak apropóján került a kötetbe, hogy „az ún. visegrádi országok közül aktuális, a kisebbségi problémával rendelkező tapasztalattal és jól szervezett, politikai képviselettel rendelkező kisebbséggel egyedül Szlovákia rendelkezik.” (225). Két törvényszerűsége hívja fel a figyelmet: a többségi nemzet többnyire elégedett a kisebbség helyzetével, esetenként a kisebbségek jogait túlzottnak tartja. A kisebbség ezzel szemben aggódik saját helyzete miatt, akkor is, ha az aggodalom indokolatlan. A tanulmány rövid ismertetést nyújt a kisebbségi társadalmak osztályozásáról és a kisebbségpolitika eszközeiről.

Halász Iván munkája közérthetőségének és következetes vonalvezetésének köszönhetően alkalmas arra, hogy a szakmai olvasótábor mellett szélesebb olvasóközönséggel is megismertesse a hosszú 19. század nemzetépítési folyamatait. Tömören, de lényegre törően foglalja össze a szlovák identitás formálódásának jellemzőit. A politikai mozzanatok részletes ismertetése helyett az egyes személyiségek példáján keresztül tárja az olvasó elé a különböző identitásformákat, lefedve a teljes 19. századot. Ha bárki elveszne az identitástípusok útvesztőjében, Halász Iván tanulmányaiban megfelelő mintát talál az azonosítás lépéseihez.

Hajdú Anikó

MIROSLAV MICHELA–LÁSZLÓ VÖRÖS A KOL.

**Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva.
K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku
[Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés.
Emlékezetpolitikák Szlovákiában és Magyarországon]**
Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 336 p.

A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés címmel több szempontból is érdekes, új szemléletű munka látott napvilágot a trianoni kérdéskörrel, mégpedig könyv alakban és digitális formában egyaránt.¹ A Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság 2010. évi érsekújvári ülészakán elhangzott előadások megszerkesztett változataira épülő, szlovák nyelven megjelenő kollektív monográfia nem a hagyományos politikatörténeti szempontok alapján készült, hanem elsősorban a történeti magyar állam felbomlásának, a trianoni békeszerződésnek a magyar és a szlovák kollektív emlékezetében rögzült reprezentációival foglalkozik. Az öt fejezetre osztott, monografikus igényű feldolgozásban a magyar és a szlovák történelmi gondolkodás sajátosságaitól, a történelem és politikum, illetve a történelem és az oktatás viszonyán keresztül a „közemlékezet ritualizációs gyakorlatáig”, illetve az 1918–1920. évi államjogi átalakulás „kulturális traumaként” való bemutatásig terjed a fő elemzési szempontok sora. Az is újdonságnak számít, hogy a folyóiratokban, főként a tavaly megszűnt tatabányai *Limes* című folyóiratban megjelent magyar–szlovák Trianon-blokkok mellett ez az első olyan könyv, amely szlovák és magyar történészek elemzései alapján próbál képet adni a trianoni kérdéskör felsorolt szempontjairól. Bár a rendszerváltás után igen sok tanulmány, monográfia jelent meg mindkét országban erről a témáról – a kérdés súlyánál fogva – a közös birodalmi és történeti államkeretek felbomlásával összefüggő tudati, mentális folyamatok vizsgálata minden bizonnyal még jó ideig fontos feladatnak számít a magyar és a szlovák történetírásban.

A 20. századi magyar történelem ezen igen sokféleképpen értelmezett eseményének szakszerű, elfogulatlan vizsgálatában nagyon fontos a belső (magyar) és a külső (nem magyar) megközelítések ütköztetése, mert így is közelebb juthatunk azoknak a sztereotípiáknak, mítoszoknak és felelősségelhárító magyará-

¹ A munka digitális formában a következő internetes címen érhető el: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/286159/trianon.pdf>

zatoknak a kiküszöböléséhez, amelyek a köztörténetből gyakran a szaktörténetírásba is beszivárognak. Bár a nemzetközppontú és alapvetően politikatörténetre koncentrázó interpretációk még mindig meghatározó súllyal vannak jelen a témakör feldolgozásában, mára már mindkét történetírásban egyre erőteljesebb az önreflexív megközelítésmód (A kritikus szemléletmód képviselői közé tartoznak a témában magyar oldalról Romsics Ignác, Ablonczy Balázs, Zeidler Miklós; szlovák oldalról pedig többek között Vörös László és Miroslav Michela képviselik a kritikai irányzatot.) A tárgyalt kötet célja is az, hogy a kritikai és a narratológiai szemléletmódot erősítse. Erre már a könyv előszavának szerzői, Miroslav Michela és Vörös László is felhívják a figyelmet. A kötet összeállításakor olyan kérdések kerültek előtérbe, hogy e téma kapcsán vajon létezik-e „kizárólagos történeti igazság” és az vajon leírható-e azonos módon a két történetírásból? Emellett a szerkesztők arra is rámutatnak, hogy komoly eltérések vannak a két nemzeti történetírás historiográfiai tradíciójában a Trianon-témakör kapcsán (11), és hogy a problémakör jóval komplexebb, mint ahogy azt néha az aktuálpolitika, illetve a nemzeti érzelmek befolyása alatt álló történészek állítják, akik az egyetlen kizárólagos nemzeti történelmi interpretációban hisznek. A szerkesztők szerint rendkívül fontos a forrásfeldolgozás komplexitása, az objektivitás hangsúlyozása és a több szempontú megközelítésmód. Emellett felhívják a figyelmet a terminológiai és a kronológiai eltérésekre is. Ezek mind olyan szempontok, amelyeket a kritikai történetírásnak figyelembe kell vennie, szemben a nemzeti történetírással, amelynek képviselői szerint a múltnak mindössze egyetlen helyes leírása és értelmezése létezik: a nemzeti érdekeket előtérbe helyező, egyetlen, igazmondó történelem (11). A szerkesztők a közös igazság helyett a közös módszertani kiindulópontok keresésére, az azonos eredmények helyett pedig a közös értelmezési stratégiák kialakítására törekedtek (13). A tanulmányok nem a nagypolitika eseményeit tárgyalják, hanem a trianoni komplexumnak az elmúlt kilencven évben a társadalmi élet különböző szinterein kifejtett hatásáról szóló történeteket beszélnek el (13).

Összesen tizenöt tanulmány jelent meg a kötetben. Az első fejezet címe *Történeti gondolkodás*. Ez a rész, amelyben Vörös László és Etienne Boisserie írásai találhatóak, elsősorban a professzionális történetírás műfajához kapcsolódik. Előbbi szerző az 1918–1919-es évek magyar és szlovák historiográfiájának értékelő elemzését végzi el a kötet első tanulmányában. A két történetírás vonatkozó eredményeit nemcsak leírja, hanem azokat összehasonlítva elemzi is. Emellett számos olyan véleménykülönbségre és értékelési eltérésre hívja fel a figyelmet, amely a két fél között folyamatosan jelen van. Az egyik ilyen alapvető különbség, hogy a szlovák historiográfián belül Trianon egy szűken értelmezett fogalom, szemben a magyar felfogás extenzív Trianon-képével. A szlovák történetírás

szerint Trianon mindössze szimbolikus kodifikációja annak a már meglévő állapotnak, amely az 1918-ban aláírt turócszentmártoni deklarációhoz, ezzel együtt pedig Csehszlovákia kikiáltásához kapcsolódik (24). Tény, hogy a szlovák köztörténetben nem Trianon, hanem a csehszlovák államalapítás jelenti a tárgyalt eseménysor központi motívumát, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg olyan szlovák Trianon-monográfiákról, mint például Medvecký, Houdek vagy Hronský könyvei. A kötet következő írása, Etienne Boisserie tanulmánya az 1918-as turócszentmártoni deklaráció témáját járja körül. A szlovák nemzeti deklaráció értelmezéseinek történeti áttekintése után arra keresi a szerző a választ, miért csak a közelmúltban sikerült szakítani a cseh–szlovák állam jellegének szlovák nemzeti szempontú megközelítésével és az elmaradt autonómia körül kialakult meddő vitával. A fő cél azonban annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miként sikerült a turócszentmártoni döntést a szlovák nemzeti történeti narratíva izoláltságából kiszabadítani (66).

A munka *Trianon, mint politikum* című fejezetét öt tanulmány alkotja. Ezek, bár politikai szempontból közelítenek a kérdéshez, mégsem klasszikus politikatörténeti leírások. Romsics Ignác írása *Trianon és a magyar politikai gondolkodás* címmel három időszakon át vizsgálja a Trianon-értelmezések alakulását a 20. századi magyar politikai gondolkodásban. Az első időszakot a Horthy-korszak jelenti, a második szakaszt az 1945–47 közötti koalíciós évek, az utolsó időegységet pedig a Kádár-korszak adja, de a tanulmány kitér a rendszerváltás utáni időkre is. Romsics Ignác elemzése világos képet ad arról, hogy az egyes időszakok politikai gondolkodása milyen meghatározó befolyással bírt a történetírók szemléletére, a történeti magyar állam felbomlásához vezető folyamatok, illetve a békeszerződés következményeinek megítélésére. Štefan Šutaj szlovák történész *Trianon a szlovákiai történeti emlékezetben* címmel közölt tanulmánya a történeti emlékezet jelentőségére irányítja az olvasó figyelmét. Az egész kérdéskört összekapcsolja az etnikai identitás kérdésével, s ennek kapcsán szociológiai kutatások eredményeit mutatja be részletesen. Eszerint a történeti emlékezetet, valamint a történelem értelmezésének és az események megítélésének módját erősen befolyásolja az egyén etnikai önbesorolása, identitása valamint az etnicitás megélésének intenzitása (104). Simon Attila „*Ebben a köztársaságban a magyar nép nemzetté lett...*” címet viselő tanulmánya a két világháború közti kisebbségtörténet témakörén belül vizsgálódik. Munkája a két világháború közti (cseh) szlovákiai magyarság Trianonhoz fűződő viszonyának sajátos kormánypárti vonulatát mutatja be, és a szlovákiai magyar politikai elit teljes skálája helyett az aktivista irányzattal foglalkozik. Szemlélteti azt a kettősséget, amelyet az aktivista politika képviselt Trianon kérdéskörében, valamint arra is rámutat, hogy ebben milyen módon befolyásolta a csehszlovák kormány hivatalos álláspontja.

A munka fontos érdeme, hogy betekintést nyújt a két világháború közti csehszlovákiai magyar politikai élet sokszínűségébe.

Roman Holec Trianon-émlékezetének kérdését rendhagyó szempontok szerint tárgyalja. Munkájában a Trianon-diskurzust a korabeli szlovák szépirodalmon belül vizsgálja, és az irodalmi forrásoknak a történeti emlékezet formálásában, illetve a történelmi események értelmezésének kanonizálásban betöltött szerepét hangsúlyozza (131). A tanulmány célja nemcsak a Trianon-problémakör két világháború közti szlovák „fikciós irodalmon” belüli megjelenítése, hanem a szépirodalomnak, mint legitim történeti forrásnak a rehabilitálása (150).

A kötet második fejezetének utolsó tanulmányát Peter Macho írta, munkájának címe: *Apponyi és Trianon a szlovák autonomista sajtó lapjain a huszadik század húszas éveinek első felében*. Macho rámutat, hogy Apponyi Albert képe a korabeli szlovák sajtóban nem kapcsolódik össze 1920. június 4-ével, annál inkább a válás- és közoktatásügyi minisztersége idején hozott, 1907. évi népoktatási törvényekkel (157).

A kötet következő fő egységének címe: *Oktatás, tankönyv és történelemdidaktika*. Az itt olvasható három tanulmány az oktatási rendszer megújításával, a történelemtankönyvek modernizációjával, a történelemdidaktika kihívásaival foglalkozik. Jakab György a magyarországi történelemoktatás anomikus viszonyairól értekezik, és elsősorban Magyarország oktatási rendszerének korszerűtlenségére hívja fel a figyelmet. A munkaerőpiac elvárásai mellett a demokrácia és oktatási rendszer összefüggéseire, az iskola nevelési funkciójának változásaira, valamint a globalizáció hatásaira is kitér. Viliam Kratochvíl szintén a történelemoktatás modernizációja mellett érvel *Multiperspektivitás és annak funkciója a történelemoktatásban* címmel közreadott tanulmányában. Munkáját egy Jérôme Brunertől vett idézettel vezeti fel, miszerint a történelemoktatás célja, hogy a diákoknak segítsen a jelenségek értelmezésében, és a tanulás ne csupán azok megjegyzésére irányuljon (179).² A didaktikai fejezet harmadik tanulmányának szerzője Vajda Barnabás. A munka a csehszlovákiai történelemtankönyvek Trianon-képét vizsgálja 1918-tól napjainkig (185). A szerző a történelemtanárok és a történészek figyelmét is felhívja a modern történelemoktatás jelentőségére, amelynek hatásai már a trianoni kérdéskör kapcsán is észlelhetőek. Emellett azonban azt is megjegyzi, hogy a nemzetközppontú szemléletmód még mindig sok szlovákiai tankönyvben uralkodó irányvonal (200).

A kötetnek *A nyilvános emlékezet ritualizációja* című fejezetében négy tanulmány található. Zeidler Miklós a két világháború közti magyarországi irredenta kultusz nyilvános megjelenítéséről ír, revíziós ideológiai kulcsszavakat és topo-

² Erről bővebben lásd Bruner, Jérôme: *The Culture of Education*. Cambridge, 1996. 58.

szokat elemezve. Az irredentizmust a szerző a trianoni sokk által traumatizált társadalom terápiájaként értelmezi, amely egyfajta „gyógyírként szolgálhatott a fájdalomra” (232). Ablonczy Balázs tanulmánya a két világháború közti Magyarország „menekült egyesületeinek” alig kutatott történeti emlékezetét vizsgálja (234). A szerző öt példán keresztül mutatja be a menekült egyesületek működését, majd gondolatait Jan Assmann kulturális emlékezetéről kialakított koncepciójával kapcsolja össze.³ Demmel József és Miroslav Michela közös munkája, a komáromi születésű Tuba János emlékművével, az emlékműnek a szlovákiai magyar közösség emlékezetén belül elfoglalt helyével foglalkozik. Tuba sírkövének történetén keresztül elemzi a Monarchia felbomlásának kérdését a kisebbségi magyar diskurzusban (245). A kötet *Magyarország felbomlása és Trianon, mint kulturális trauma* című zárófejezetében Kovács Éva *Trianon traumatikus emlékezetéről* szóló tanulmányában Trianont a 20. századi magyar történelem traumatikus eseményeként teszi kritikai elemzés tárgyává, szerinte ugyanis Trianon kulturális traumává vált. Dagmar Kusá és Miroslav Michela azt vizsgálja, hogy a magyarországi és a szlovákiai emlékezetpolitikai gyakorlatban megnyilvánuló kulturális trauma és annak reprezentációja milyen szerepet játszik az etnikai konfliktusokban.

A tanulmánykötet komoly szemléleti és módszertani újítást képvisel. A tanulmányok a trianoni emlékezet különböző rétegeit vizsgálva szakítanak a hagyományos nézőpontokkal. A politika- és diplomáciatörténet egyeduralma helyett olyan társadalom- és művelődéstörténeti kérdéseket tárgyalnak, amelyek vizsgálata elengedhetetlen a témakör kapcsán. Emellett felhívják a figyelmet a nemzeti kizárólagosságot és a módszertani nacionalizmusokat leváltó több szempontú szemléletmód fontosságára, valamint a Trianon-jelenség komplexitására. Bár a szerzők az egyes tanulmányokban különböző témákat dolgoztak fel, mindegyik munka a jelenség kritikus vizsgálatára, a leegyszerűsítő magyarázatok helyett pedig a mélyebb okok megismerésére törekszik. Ezzel is elősegítve azt, hogy Trianon kérdése a szlovák és a magyar történetírásban ne konfliktusok forrása legyen, hanem kiindulópontot képezzen a két fél közös történelmének felfedezéséhez és feldolgozásához.

Bajcsi Ildikó

³ Ezzel kapcsolatban lásd Assman, Jan. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 2004.

TÓTH, ANDREJ-NOVOTNÝ, LUKÁŠ-STEHLÍK, MICHAL

**Národnostní menšiny v Československu 1918–1938.
Od státu národního ke státu národnostnímu?
[Nemzetiségi kisebbségek Csehszlovákiában 1918–1938.
A nemzetállamtól a nemzetiségek államáig?]
Praha, Filozofická fakulta UK Praha, 2012. 722 p.**

Az első Csehszlovák Köztársaságot (1918–1938) az 1920. február 29-én elfogadott, amúgy egyébként sok tekintetben példaértékű alkotmány nemzetállamként deklarálta, s a csehszlovák kormányzatok törekvése végig az volt, hogy ténylegesen nemzetállamot teremtsenek ebből a sokkultúrájú és -nyelvű, óriási gazdasági és civilizációs különbségeket is magában rejtő államból. E törekvés azonban épp azon a valóságon bukott meg, hogy Csehszlovákia olyan nemzetiségi állam volt, amelyben a nemzeti kisebbségek a lakosság mintegy harmadát tették ki, s amelyben a csehszlovák államnemzet ideája is fikció volt csupán. Nem meglepő, hogy egy ilyen adottságokkal bíró államban a nemzetiségi kérdés végig komoly szerepet kapott, s magának az első köztársaságnak a bukása is szorosan összefügg a nemzetiségi kérdés megoldatlanságával.

Az első Csehszlovák Köztársaságot nem ritkán a *masaryki demokrácia* jelzős szerkezettel szokás illetni, s bizonyos tekintetben jogosan, hiszen a liberális alkotmány, a valóban működő többpártrendszer, az általános választójog olyan demokratikus politikai berendezkedés körvonalait rajzolták fel, amelynek a térségben nem volt párja. A másik oldalon viszont azok a kisebbségek, amelyek egyébként maguk is élvezték a fenti adottságok előnyeit, mégis meglehetősen kritikával szemlélték a csehszlovák állam nemzetiségi valóságát. Többek között azt is, hogy – bármilyen meglepő – de Csehszlovákia, hacsak a nemzetállami elképzeléseket nem számítom, nem rendelkezett semmiféle nemzetiségi programmal. A köztársaság megalakulása előtt hangoztatott közép-európai Svájc programját ugyanis nagyon gyorsan elfeledték, új vízió kidolgozására azonban nem került sor. A nemzetiségek helyzetének rendezésére irányuló hosszú távú program hiányában pedig a csehszlovák nemzetiségi politika lépéseit leginkább az aktuálpolitikai érdekek határozták meg. S mint az 1938-as év eseményei is igazolják, komolyan akkor foglalkoztak vele, amikor már körmükre égett a probléma. Persze a németek, magyarok, lengyelek nem a víziót hiányolták leginkább, hanem azzal nem voltak kibékülve, hogy számos tekintetben másodrendű állampolgárként tekintettek rájuk: nemzeti hovatartozásuk miatt hátrányt szenvedtek az állami

állások betöltésénél, hátrányosan érintette őket a közigazgatás nyelvi gyakorlata, s a csehekkel és a szlovákokkal szemben nem ápolhatták szabadon saját nemzeti tradícióikat sem. Ezért nevezhette például Törköly József, a *Magyar Nemzeti Párt* egyik vezetője „demokratikus önkényuralomnak” ezt a rendszert, míg mások azt fejtegették, hogy a csehszlovák demokrácia csak a többség számára jelentett valódi demokráciát.

Anélkül, hogy bármely nézetet elfogadnánk, nyilvánvaló, hogy az első köz-társaság nemzetiségi politikája, illetve az érintett kisebbségek magatartása még akkor is további kutatásokat igényel, ha tudjuk, hogy a témának, közte a cseh-német, cseh-szlovák, szlovák-magyar viszonyoknak rendkívül gazdag szakirodalma van. Ezek között vannak szakszerű megközelítések (pl. Ján Rychlík munkái a cseh-szlovák viszonyról, vagy Jaroslav Kučera és Václav Kural munkái a szudétanémetek és a csehek kapcsolatáról), és tömegével találni nacionalista ihletésű pamfleteket is, amelyek szerzőinek a nevét inkább nem reklámozom. A nemzetiségi kérdés átfogó jellegű értékelésére azonban sokáig nem történt kísérlet. A cseh kollégáknak köszönhetően azonban az utóbbi években két fontos, sőt alapvető munka is napvilágot látott. Az első a René Petráš tollából 2009-ben *Menšiny v meziválečném Československu* címmel megjelent munka, amely a kisebbségek jogi helyzetét és nemzetközi jogvédelmét elemzi. A második pedig a Tóth-Lukáš-Stehlík trió *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* címet viselő könyve.

A szép kivitelű, a csehszlovák zászlót idéző borítóval ellátott kötet már önmagában tekintélyt parancsol, hiszen 722 oldalt tesz ki. Az igazi értékét azonban az adja, hogy úttörő jelentőségű munkáról van szó, hiszen első ízben történik kísérlet a téma átfogó, egyfajta komplexitást is magán hordozó összefoglalására és értékelésére. S nem mellékesen azért is, mivel a munka a cseh történetírás hagyományaihoz szakítva nemcsak kizárólag a német-kérdés prizmáján keresztül vizsgálja a témát, hanem arányos teret szentel a magyar és a lengyel kérdésnek is, sőt foglalkozik Kárpátalja problémájával és a szlovák autonomizmus témájával is. A recenzenst különösen az örvendezteti meg, hogy a cseh szakirodalom által eddig elhanyagolt magyar téma kellő súlyt kapott a munkában, s végre nem az eddig megszokott módon, csupán a szlovák szerzők szempontjait gépiesen átvéve, hanem közvetlen kutatásokra alapozva, primer források felhasználásával és a magyar nyelvű szakirodalom eredményeit sem mellőzve.

A munka világos, áttekinthető szerkezettel rendelkezik, bár a szerzők nem mindig tudták elkerülni az átfedéseket és ismétléseket. Az első nagy szerkezeti rész a Csehszlovákiában élő kisebbségeket, illetve politikai pártjaikat mutatja be. A szerzők ebben a részben rövid, ám korrekt áttekintést adnak a német, magyar lengyel pártokról, miközben a szöveg rövidségét némileg ellensúlyozza a gaz-

dag jegyzetapparátus, amely felkínálja a lehetőséget arra, hogy a témában jobban elmerülni akaró érdeklődő további hasznos olvasmányokra leljen. A bennünket leginkább érdeklő magyar pártok tevékenységét kronologikus szempontok alapján rendezve mutatják be, kitérve a parlamenti választások eredményeire, és olyan fontos mozzanatokra is, mint Edvard Beneš 1935-ös elnökké választása. Nem mellékesen erről a témáról Andrej Tóth az egyik legfontosabb cseh szakmai folyóiratban, a *Moderní dějiny*ben nemrég számos új mozzanatot felvonultató kétrészes tanulmányt publikált (*Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935*).

A cseh és szlovák szakirodalomban meglehetősen elterjedt, hogy miközben a csehszlovák pártokat politikai orientáció alapján minősítik (szociáldemokrata, agrár, néppárti jelzőket használva) a magyar polgári pártokat egyszerűen csak irredentának, negativistának, jobb esetben csak nacionalistának minősítik. Ennek a meglehetősen szelektív és elfogult megközelítésnek a transzparens példája Věra Olivová az első köztársaságról írt munkája¹, amelyben a csehszlovákiai pártokat három kategóriába sorolja be. De míg a nagy csehszlovák pártok a köztársasági kategóriába kerülnek, addig a magyar polgári pártokat a nacionalista pártok csoportjába sorolja be. Ami azért is szakmaiatlan, mert Beneš Csehszlovák *Nemzetiszocialista Pártja* vagy Kramář *Nemzeti Demokrata Pártja* legalább annyira nemzeti alapon szerveződött, mint a *Magyar Nemzeti Párt*. Szerencsére a Tóth–Lukáš–Stehlík szerzőtrío munkája ebben a tekintetben is mértéktartó és objektív, s a megszokott, de kiüresedett jelzők használata helyett a vizsgált pártok politikai programjából indul ki.

Hogy némi hiányérzetünk mégis akad, az elsősorban annak tudható be, hogy a munka szinte kizárólag csak az ellenzéki magyar pártok tevékenységével foglalkozik, miközben ezek a pártok (lásd az *Országos Keresztényszocialista Pártot* és a *Magyar Nemzeti Pártot*) 1938 előtt csupán a magyar szavazatok mintegy 60%-át tudták megszerezni. Nem foglalkoznak viszont a szerzők a csehszlovák kormányzattal együttműködő ún. aktivistákkal. Pedig az elsősorban kormánypénzekben fenntartott aktivista pártok és szekciók működése önmagában is jól jellemezte a csehszlovák nemzetiségi politikát. Nem beszélve arról, hogy Prága részben a rájuk való hivatkozással tért ki 1938-ig a magyar ellenzékkel való konstruktív kapcsolatok elől. Igaz, a magyar aktivizmus csupán a húszas évek közepéig tudott önálló politikai erőként megjelenni (elsősorban a Csomor István vezette *Köztársasági Magyar Földműves Párt* formájában), de a két nagy csehszlovák centralista párt, a *Köztársasági Agrárpárt* és a *Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt* keretein belül működő magyar szekcióként 1938-ig alternatívát kí-

¹ Olivová, Věra: *Dejiny první republiky*. Praha, 2000.

nált a magyar választóknak. Ez a hiány annál feltűnőbb, hiszen a német pártok esetében az aktivista pártok is bemutatásra kerülnek. Igaz, azok parlamenti erők voltak, és sokkal nagyobb népszerűséggel bírtak a németek körében, mint Csororék a magyar választók között, s persze az sem mellékes, hogy a német és a magyar aktivizmus összehasonlítása több szempontból is problematikus.

Nem foglalkozik a könyv a magyar baloldallal sem. Sem a német–magyar szociáldemokráciával, amely 1920-ban legalább olyan népszerű volt, mint a polgári oldal, sem pedig *Csehszlovákia Kommunista Pártjával*. Pedig abban a kisebbségek, különösen a magyar felülreprezentált volt, s Kárpátalja problémája is nehezen érthető meg a régióban rendkívül népszerű CSKP politikájának elemzése nélkül.

A kötet második nagy fejezete a nemzeti kisebbségek törvények által kodifikált jogait veszi számba. Ennek kapcsán kiemelten foglalkozik a csehszlovák kormányoknak a nemzeti kisebbségekre vonatkozó – sokszor bizony semmitmondó – programnyilatkozataival, a nemzetközi kisebbségvédelem fórumaival, a kisebbségek parlamenti képviselőivel, a nyelvtörvénnyel és a földreform kérdésével. Más részek kitűnő és a magyar szempontokat sem mellőző feldolgozásával szemben a földreform kapcsán ismét hiányérzetünknek kell hangot adni, hiszen bár a földbirtokreform kiemelten érintette Dél-Szlovákiát, s ide esett a kolonizáció súlypontja is, ám ez a szövegből nem tükröződik vissza, amit első sorban a releváns szakirodalom ismeretének hiánya okozhat.

A könyv második fele lényegében azokkal a kezdeményezésekkel foglalkozik, amelyeket a csehszlovák kormányzat a harmincas évek második felében a nemzetiségek pacifikálására tett. Ezeknek kiindulópontját egyrészt a megváltozott nemzetközi környezet, másrészt a *Szudétanémet Párt* (SdP) sikerei jelentették, amelyek nyomán Prága megértette, hogy változtatnia kell nemzetiségi politikáján. Legalábbis erre lehet következtetni Beneš elnök libereci beszédéből, és más vezető politikusok (Hodža miniszterelnök vagy Kamil Krofta külügyminiszter) megnyilvánulásaiból is. Azonban a recenzeált kötet szerzői is jól érzékelik, hogy a prágai kormányzat és a szudétanémet követelések között egyre mélyülő szakadék alakult ki, hiszen Benešék határozottan elzárkóztak az autonómia minden formájától, miközben az SdP és vele együtt a német lakosság jó része viszont épp az autonómiában látta a megoldást. Ennek fényében érthető, hogy korszak eseményeinek tárgyalásánál első sorban a *Szudétanémet Párt* és a csehszlovák kormányzat közötti feszültség kap hangsúlyos szerepet. Ám mégis úgy véljük, hogy a szerzők a jelentőségénél kisebb figyelmet szenteltek a német neoaktivizmusnak s ezzel kapcsolatban a kormány február 18-i nyilatkozatának. Pedig a Wenzel Jakschek és Prága között megszületett egyezmény sok tekintetben pragmatikus lépésekkel kívánta rendezni a német lakosság helyzetét – igaz, kevés eredménnyel.

Ennek a fejezetnek a súlypontja a nemzetiségi státútum megalkotásának folyamatára esik, amely során a szerzők – részben néhány újonnan feltárt forrásra támaszkodva – a téma eddigi egyik legaprólékosabb elemzését adják. Bár a témában újabban megjelent munka (Nemeček, Jan–Kuklík, Jan: *Od národního státu ke státu národnosti? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*) talán még részletesebben foglalkozik e problémával. Mindenesetre a *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* című munka szerzői jól érzékelik, hogy a nemzetiségi státútum alapvető paradigmaváltás volt a csehszlovák kormány részéről. Igaz ez még akkor is, ha a külső körülmények kényszerítették ki. Prágának ugyanis el kellett fogadnia, hogy a nemzetiségi kérdés rendezését a továbbiakban nem lehet csupán belügyként kezelni, s ami még fontosabb, rá kellett lépniük arra az útra, amely során az addigi nemzetállamot nemzetiségi alapokra helyezték volna. Ebben a folyamatban a szerzők szerint nem Hodža, hanem Beneš volt a határozottabb és a kezdeményezőbb, amely vélemény sok tekintetben meglepőnek tűnik. A recenzens véleménye szerint ugyanis Hodža szándékai tűntek őszintébbnek, a magyar kérdés megoldását illetően pedig Beneš aktivitása gyakorlatilag a nullával volt egyenlő. Igaz, a német–cseh viszály kiéleződésével párhuzamosan tényleg előtérbe került Beneš.

A kötet egyik nagy hozadéka, hogy a Ladislav Deák által meghonosított szemlélettel ellentétben határozott különbséget tesz a szudétanémetek és a szlovákiai magyarok között azok 1938-as magatartása és politikai reprezentációjuk viselkedése kapcsán. Teszi mindezt úgy, hogy elsősorban a források elemzéséből indul ki. Mint az *Egyesült Magyar Párt* (EMP) 1938 tavaszán beterjesztett 81 pontos memoranduma esetében, amelyet részletesen elemez, majd – a valóságnak megfelelően – megállapítja arról, hogy abban a német követelésekkel szemben nem voltak populista elemek, s az egyes pontok a magyar kisebbség politikai, gazdasági és kulturális életének konkrét jelenségeivel foglalkoztak. Ez is igazolja, hogy a szerzők nem csupán az SdP és az *Egyesült Magyar Párt* között húzódozó ideológiai szakadékot látják, de a két párt napi politikai gyakorlata közötti különbségeket is. Ahogy azt is, hogy az SdP és az EMP teljesen eltérően állt a nemzetiségi státútumról folyó tárgyalásokhoz. Míg ugyanis Henleinék valójában nem törekedtek a megegyezésre, addig Esterházyék egy bizonyos ideig a magyar lakosság helyzete javításának lehetőségét látták a státútumban. Ezt tükrözi vissza a két párt részéről a státútum második verziójára adott válasz tartalma is, hiszen míg az SdP felszínes frázisokkal tűzdelt válaszban utasította el a státútum-tervezet szövegét, addig az EMP nem csupán kritikát fogalmazott meg, de konstruktív javaslatokat is tett. Az már más kérdés – s ezt is jól ismeri fel a munka – hogy az EMP vezetői joggal sérelmezték, hogy velük érdemben nem is tárgyalt a prágai kormányzat.

Az *Egyesült Magyar Párt* 1938-as szerepével foglalkozó részek jól érzékeltek, hogy a szlovákiai magyar politika 1938-as magatartása korántsem írható le a szakirodalom egy része által használt sablonokkal. Az EMP ugyanis 1938 augusztusáig a magyar kisebbség helyzetének Csehszlovákián belüli megoldását preferálta. Persze nem azért, mintha nem akarta volna a határrevíziót, hanem mert nem ismerte fel annak lehetőségét. A revíziót pedig továbbra is a szlovák kérdés megoldásán keresztül, a szlovák autonómia támogatásának útján, egyfajta evolúciós úton képzelte el.

Ettől az irányvonalától az EMP csupán az 1938 augusztusában Chamberlain angol miniszterelnök által Prágába küldött közvetítő, Walter Runciman hatására tért el, s helyezte törekvései középpontjába a magyar lakta területek autonómiáját. Ez már a német törekvésekhez való igazodás jele volt, mint ahogy az is, hogy szeptember közepén már a magyar kisebbség önrendelkezésének az érvényesítését hangsúlyozták. Ez volt az a pillanat, amikor – részben külső impulzusok hatására – felismerték, hogy a határok korrekciója hamarosan bekövetkezhet. Ekkor természetesen már ők sem akartak megegyezni Prágával. Bár már nem is volt miről.

A kötet végén található függelékek hasznos kiegészítói az előző fejezeteknek. A jól áttekinthető táblázatok többek között a korabeli népszámlálási eredményeket, a parlamenti választások eredményeit és a német és magyar parlamenti képviselők listáját is tartalmazzák. Ezenkívül megtalálhatjuk ebben a részben a nemzetiségek jogait szabályozó legfontosabb törvények, illetve a nemzetiségi státútum javaslatának szövegét is.

A Tóth–Novotný–Stehlík trió könyve szakmailag alapos munka, amely nélkülözhetetlen kézikönyvét fogja jelenteni a témát kutató szakembereknek, egyetemistáknak, az érdeklődő közvéleménynek. Különösen fontos szerepet játszhat ez a könyv a magyar kisebbség szempontjából, hiszen a cseh és a szlovák olvasó a téma ilyen alapos és korrekt ismertetésével eddig nem találkozhatott.

Hibái persze vannak a munkának, s nem is annyira abban, amit tartalmaz, hanem abban, ami kimaradt belőle. A magyar aktivisták és a CSKP mellőzéséről már szóltunk. De ugyanígy hiányoljuk a németek kormányba lépésének és annak eredményeinek a mélyebb vizsgálatát is. Mégis úgy véljük, hogy a *Národnostní menšina v Československu 1918–1938* című munka az utóbbi évek csehszlovák történetírásának az egyik legfontosabb alkotása. Mindez persze kevés, ha elmaradnak a kötettel kapcsolatos szakmai reakciók. A pozitív, de egyben a negatív értékeléseket is beleértve. Ez a munka ugyanis csak akkor fogja betölteni a hivatását, ha olyan vitákat generál, amelyek másokat is az első köztársaság nemzetiségi politikájának további kutatására ösztönöznek.

Különösen fontos lenne, ha e munka a szlovák historiográfiát is inspirálná és vitára ösztönözné. A Ladislav Deák által meghonosított mantrák folyamatos ismétlése fölött ugyanis – mint azt az itt recenzeált munka 1938-cal foglalkozó része is igazolja – már eljárt az idő. Szerencsére a cseh és részben a szlovák történetírás legújabb eredményei is ezt támasztják alá. A Tóth–Novotný–Stehlík trió könyve mindenesetre őket is igazolja.

Simon Attila

MARTIN HETÉNYI

**(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945.
[Az (Egyesült) Szlovákiai Magyar Párt 1939–1945]**

Nitra, UKF, 2011. 307 p.

Hiánypótló műről van szó, amivel a szlovák és magyar historiográfia régóta adós, ezért örvendetes, hogy megjelenhetett ez a könyv, igaz egyelőre csak szlovák nyelven. A könyv ismertetése előtt érdemes kitérni a szlovákiai magyarok II. világháború előtti politikai helyzetére. A magyarságot Trianon után két párt képviselte Csehszlovákiában. A kisebbségvédelem terén a magyar pártok nélkülözhetetlen, pozitív szerepet tölthettek be azzal, hogy a nemzetközi szervezetek és a közvélemény figyelmét ráirányították a nemzetiségi problémákra. Az egyik párt az *Országos Keresztényszocialista Párt*, a másik a *Magyar Nemzeti Párt* volt, ezek egyesülésével jött létre 1936. június 21-én Érsekújváron az *Egyesült Magyar Párt*. A két párt erejét mutatja, hogy 1935-ben a szavazatok 15%-át szerezték meg, s Szlovákiában a harmadik legerősebb politikai erőt alkották. Az *Egyesült Magyar Párt* 1939. január 19-én, Komáromban megtartott kongresszusán felvette a *Felvidéki Magyar Párt* nevet, amely tovább működött a Magyarországhoz került területen és 1940 tavaszán Teleki Pál miniszterelnök döntése alapján beolvasztották a *Magyar Élet Pártjába*. 1938 után a szlovák területeken maradt magyarok érdekeit az Esterházy János vezette *Szlovenszkoí Magyar Párt* képviselte tovább, amely a második világháború végéig működött. E pártnak és elődeinek tevékenysége mindvégig a magyarországi kormánykörökkel való szoros egyetértésben és ezek támogatásával folyt. Martin Hetényi könyve e szlovákiai párt 1939–1945 közötti tevékenységét kívánja bemutatni. A könyv tehát nem a szlovákiai magyarság, hanem a párt történetét vázolja, általa mégis betekintést nyerhetünk az ottani magyarok mindennapjaiba. A szlovákiai *Magyar Párt* nemcsak politikai párt volt, de érdekvédelmi szervezet is, amely szociális tevékenységet is végzett, valamint szervezte az ottaniak kulturális életét. Esterházy a pártot és a szlovákiai magyarságot úgy fogta fel, mint egy nagy családot: hitvallása szerint a párt és annak vezetése volt az apa és a tagok a gyerekek, akiknek az ügyes-bajos dolgait orvosolni kell. A szlovákiai magyar nemzetiségű közösség összlétszáma ekkor mintegy 67 500 főt tett ki, az ő érdekképviselőtüket látta el a párt Szlovákiában. A Szlovák Köztársaság szomszédai közül kizárólag Magyarországnak volt számottevő szlovák kisebbsége, így pusztán e két állam viszonyára vonatkozhatott a szlovák alkotmány 95. §-a, amely szerint „a nemzetiségi csoport alkotmányban foglalt jogai csak annyiban érvényesek, amennyiben ugyanazokat élvezzi az illető nemzeti-

ségi csoport anyaországának területén lakó szlovák kisebbség is". Ez volt a reciprocitás elve, amely 1939 és 1945 között nem csupán a szlovák–magyar államközi kapcsolatokat, de a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák kisebbség életét is erőteljesen meghatározta.

Szlovákia 1939 márciusában Németország jóváhagyásával jöhetett létre, annak egyik szatellitállamaként. 1945-ig egyszer sem került sor az országban választásokra. Élén Jozef Tiso állt, 1942-től vezér titulussal. Tiso, Vojtech Tuka miniszterelnök és Alexander Mach belügyminiszter között hatalmi harc folyt. Tiso a mérsékeltbb szárnyat képviselte, míg ellenfelei a radikálisabb nemzeti-szocialista irányzatot, s végül Tiso került ki győztesen nagyobb tömegbázisa és népszerűsége miatt, amit a németek is beláttak, így nem merték elmozdítani. 1939–1945 között Szlovákiában összesen három engedélyezett párt volt: a *Szlovenszkói Magyar Párt*, *Hlinka Szlovák Néppártja* és a *Kárpáti német Párt*. Szlovákiában olyan politikai rendszer jött létre, amely elveit tekintve totalitárius rendszer volt, miközben állampolgáraihoz való viszonyában mérsékletet tanúsított, kivéve a kommunistákat és a zsidókat. Hetényi könyvéből megtudhatjuk, hogy az állami szervek hogyan viszonyultak a szlovákiai magyarokhoz. A szlovák–magyar viszony 1939–1944 között mindvégig elég feszült volt. Ráadásul a szlovák vezetők tartottak egy esetleges magyar támadástól, amely során újabb területeket vonnának el tőlük, ugyanakkor a maguk részéről a bécsi döntés revíziójának gondolatát vetették fel, amit német segítséggel kívántak megvalósítani. 1941 végére a nemzetiségi kérdésben olyannyira kiéleződött a viszony a két ország között, hogy Magyarország a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetett, de ezt a németek közbelépése megakadályozta, akiknek nem állt érdekükben, hogy szövetségeseik torzsalkodjanak.

Martin Hetényi, a könyv szerzője fiatal történész, a nyitrai Konstantin Bölcsészettudományi Kar Történelem Szakának oktatója, aki eddigi munkássága során főleg az 1938–1945 közötti korszakkal foglalkozott. Magyarországon is publikált írásokat a kétoldalú viszonyról. Szlovákiában már egy könyve is megjelent, amelynek címe: *Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945* (Szlovák–magyar határ 1938–1945 között).¹

Hetényi könyve azért újszerű, mert e témával alig foglalkozott valaki szlovák részről (a magyar történészek közül Tilkovszky Loránt, G. Kovács László, Molnár Imre, Simon Attila, Popély Gyula és e recenzió szerzője említendő, bár csak érintőlegesen születtek tanulmányok a témával kapcsolatban). Az említett témakör kutatását a szlovák szakmai körök sokáig mellőzték. A szlovák állam 1939–1945 közötti története a rendszerváltás előtt nem volt kutatható. A szlovák

¹ Hetényi, Martin: *Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, 2008.

publikációk, amelyek a szlovák–magyar viszonyral és a párttal is foglalkoztak, általában részrehajlóak voltak, ráadásul csak az irodalomból, memoárokból és a korabeli újságokból merítették anyagaikat, levéltári forrásokat pedig korlátozottan használtak. Ezért is örvendetes, hogy Hetényi munkája a szlovákiai levéltári források feltárására is irányult, de a kutatást nehezítette, hogy a párt hivatalos feljegyzései nagyrészt megsemmisültek. Hetényi a szlovák levéltárakban talált anyagokat kiegészítette a mindkét országban megjelent szakirodalom felhasználásával. Munkájában igyekszik objektíven bemutatni a korabeli eseményeket. Újszerűsége abban is rejlik, hogy sok részkérdésre is választ találunk benne, és hogy szlovák szempontból láthatjuk a párt tevékenységét.

A könyv felosztása egyszerre tematikus és kronologikus. Négy fő fejezete van. Az elsőben a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét mutatja be 1938-ban. A másodikban az *Egyesült Magyar Párt* helyzetét az első bécsi döntés utáni időszak alatt és után. A harmadikban a párt névváltozásának okát és az új pártprogram célkitűzéseit szemlélteti, hiszen 1940 júniusában a párt neve *Szlovenszkói Magyar Pártra* változott. A negyedik fejezet a párt kulturális, társadalmi, sport-, karitatív és felvilágosító tevékenységét mutatja be 1941 és 1945 között. Hetényi munkáját színesíti és értékét emeli a számos táblázat és térkép, illetve fénykép. A szerző az olvasók elé tárja a párt működésének nehézségeit és az államhatalommal vívott harcát is. A párt tagjait érő retorziókat konkrét példákon keresztül mutatja be az olvasóknak. Hetényi munkájában érdekes adalékokkal szolgál a szlovákiai magyarságnak a szlovák társadalmon belül elfoglalt szerepéről is. A műből megtudhatjuk például a *Magyar Párt* helyi szerveinek, elnökeinek a nevét és foglalkozását is, amiről a szlovák rendőrség pontos kimutatásokkal rendelkezett, hiszen megfigyelte tevékenységüket. Kiderül az is, hogy nem állja meg a helyét az a korábbi, főleg a szocializmus alatt elterjedt megállapítás, hogy a *Magyar Párt* fasiszta és kollaboráns lett volna. Hetényi azt hangsúlyozza, hogy a párt politikájában az összetartásra és az érdekvédelemre helyezte a hangsúlyt, Esterházy János szerepét is objektivitásra törekvően, nem pedig részrehajlóan vagy elítélően mutatja be, sőt megemlíti, hogy a szlovák állam hibákat és túlkapásokat is elkövetett a magyar kisebbséggel szemben. Ezt korábban szlovák történészek nem írták le. Hetényi könyvének egyik kijelentése azonban vitatható, szerinte ugyanis Csehszlovákia szétverésében „konfrontációs aktivitásával” az *Egyesült Magyar Párt* is részt vett (301), holott köztudomású, hogy Esterházy 1938-ban és 1939-ben is elutasította az erre irányuló német kezdeményezéseket és a *Szudétanémet Párt* részéről érkező megkereséseket. Ő csak tárgyalásos úton tudta elképzelni a határváltozásokat. Vitába szállhatunk a szerző azon kijelentésével is, amely szerint Magyarországon ebben az időben 700 000 szlovák élt (151). Ladislav Deák szlovák történész is, aki több évtizedig kutatta a témát, csak

450-500 000-re becsüli a magyarországi szlovákok számát. A magyar számítások szerint ez a szám 1939-ben maximálisan is csak 300 000 fő lehetett, a Magyarországhoz visszacsatolt területeket is figyelembe véve. A recenzens számára elkerülhetetlenül szembeötlik a szerző egy másik megállapítása is, amelyben az első bécsi döntés kapcsán azt írja a határokról: „nem statisztikai adatok, gazdasági és történelmi érvek döntöttek, hanem a nagyhatalmak érdekei...” (23). Valóban a nagyhatalmak kényszerítették rá Csehszlovákiát a tárgyalásokra. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a bécsi döntés határvonala közelebb esett a tényleges etnikai és nyelvi határokhoz.

Hetényi könyve információkkal szolgál arról a kevésbé ismert tényről, miszerint Szlovákiában magyarokból önvédelmi szervezetet akartak létrehozni Horthy-gárda néven. Ez egyfajta védelmi egység lett volna, de 1939–1940 folyamán a megvalósítás még elég kezdetleges stádiumban volt. Főleg a rendezvények biztosítása és a felvonulások alatti alakzatban menetelés lett volna a feladatuk. A gárda Pozsonyban alakult meg és mintegy 200 tagot számlált, de működésüket a szlovák hatóságok szinte azonnal betiltották. A Hlinka-gárda tagjai keresték a velük történő összecsapás lehetőségét, amire 1939. április 23-án került sor. Ekkor a rendőrség és a Hlinka-gárda tagjai őrizetbe vettek mintegy 63 főt a magyarok közül. A magyar gárda egyik főszervezőjét börtöncellájában összeverve és felakasztva találták. A későbbi rendőrségi nyomozás nem derítette ki az eset hátterét, ami a magyar diplomácia tiltakozását vonta maga után. Ám végül Esterházy elutasította a gárda további szervezését, mert nem kívánta tovább élezni a helyzetet a két állam között.

A könyvben nyomon követhetjük, hogy a Szlovákiában maradt magyarok helyzete 1939 után miként romlott a korábbi évekhez képest. Meg kell jegyezni, hogy a magyarországi szlovákság helyzete is rosszabbodott, a reciprocitás politikája jellemezte a két állam közötti viszonyt. Az első bécsi döntés következtében Magyarországhoz került területeken élő magyarok örömmel fogadták a változásokat, de gazdasági szempontból nem voltak elégedettek, ami abból adódott, hogy a két világháború közötti időszak alatt Csehszlovákiában magasabb volt az életszínvonal. Az átcsatolt területek lakossága elveszített olyan politikai jogokat és előnyöket is, amelyeket korábban Csehszlovákiában élvezhettek. A szlovák történészek sokszor jelentős hangsúlyt helyeznek a két ország közötti szociális és társadalmi különbségek bemutatására. Ezekben az elemzésekben érzékelhető egy bizonyos túldimenzionáltság, amikor párhuzamot keresnek az akkori magyarországi szlovákok elnyomása és a csehszlovákiai magyarság későbbi sorsa között. Hetényi könyve ebből a szempontból unikum, mert arra helyezi a hangsúlyt, hogy a Szlovákia területén élő magyarság helyzete politikailag és gazdaságilag egyaránt nehéz volt.

A *Magyar Pártba* kezdetben németek és zsidók is beléphettek. Hetényi szerint a németek a katonai kötelezettség elmulasztása, magyar kötődéseik vagy a nemzetiszocialista eszmék elutasítása miatt csatlakoztak, a zsidók pedig elsősorban magyar érzelmük miatt, ám nekik származásukat titkolni kellett. Esterházy személyes utasítására a párt zsidó tagjainak a nyilvántartását megsemmisítették, és sok szlovákiai zsidónak magyar igazolványt adtak, hogy ezzel segíthessék őket. A szlovák hatóságok a *Magyar Párt* tevékenységét mindvégig igyekeztek akadályozni: nyomoztak a párt tagjai után, megfigyelés alá helyezték és nemegyszer bebörtönözték őket, indok vagy bírósági végzés nélkül. A párt vezető tisztviselőinek helyzetét nehezítette, hogy őket is folyamatosan zaklatták. Az állami szervek száműzetéssel, katonai behívással, rendőrségi felügyelettel, pénzügyi bírsággal, házkutatásokkal, utazási korlátozásokkal fenyegették a párt tagjait. A Hlinka-gárda tagjai a bécsi döntés évfordulója alkalmával minden évben tüntetést szerveztek a magyarok ellen, és inzultáltak vagy megverték a párt jelvényeit viselőket az utcán. Többször előfordult, hogy az Esterházy által létrehozott magyar házakat megtámadták, azok berendezéseit összetörték.

Hetényi művéről elmondhatjuk, alapvetően fontos könyvet írt, amely az e téma iránt érdeklődő kutatók számára megkerülhetetlen hivatkozási pont lesz, amely azonban a korszak kutatói között heves vitákat válthat ki. A szlovák tudományos élet egyelőre nem reagált Hetényi könyvére, és szakmai vita sem bontakozott ki. Véleményem szerint a könyv jó eszköz lehet ahhoz, hogy a két nép egymás történelmét megismerje. A kötetet mindazok nagy haszonnal tudják forgatni, akik e téma iránt érdeklődnek. Állításait és elemzéseit szlovák és magyar szemszögből is érdemes volna megvitatni, épp ezért megfontolandó lenne egy esetleges magyar nyelvű kiadás is.

Janek István

PORTRÉ

„A megosztó nemzeti-narratív szemléletek alternatívája a régi Magyarország intézményközpontú, illetve a társadalomtörténeti változásokra összpontosító vizsgálata lenne.”

Bemutatjuk Tibor Pichler filozófust



Tibor Pichler (1949) szlovák filozófus, 1994 óta a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója. Az utóbbi évtizedekben a közép-európai gondolkodás történetével foglalkozik, ezen belül is külön figyelmet szentelt a politikai eszmék és a politikai filozófia történetének. Legfontosabb művei a *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí* (Nemzetük iránt elkötelezett szlovákok és polgárok: a 19. századi szlovák politikai gondolkodásról), illetve az *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myšlenia* (Etnosz és polis. Fejezetek a szlovák és a magyarországi politikai gondolkodásból).

Kérem, mutakozzon be a magyar olvasóknak. Miért a filozófus pályát választotta fiatalon? Milyen hatások érték az egyetemen és első kutatói éveiben?

A pozsonyi Komenský Egyetemen a filozófia mellett történelmet is tanultam. Azért döntöttem a filozófia mellett, mert vonzott az elmélkedés, az elvontabb, általános utak, s nem utolsósorban az összefogottabb írásmód, a történelemből viszont megőriztem a gondolkodás és az eszmék társadalmi összefüggései iránti élénk érdeklődést. Az általam tanulmányozott problémakörhöz, a szlovák poli-

tikai gondolkodás, a politikai eszmék történetéhez fokozatosan, a múlt század nyolcvanas éveiben jutottam el, mégpedig Svätopluk Štúr munkáin, mindenekelőtt *Zmysel slovenského obrodenia* (A szlovák újjászületés értelme) című könyvén keresztül. Erős hatást gyakorolt rám továbbá Peter Brock kanadai szlavista *The Slovak National Awakening. An Essay in the Intellectual History of East Central Europe* című munkája, amely véletlenül került kezembe a nyolcvanas évek elején. A felülnézet és az újszerű tálalás fogott meg benne, amely eltért a hagyományos megközelítésektől, a létező narratívákhoz idomított leíró jellegű eljárásoktól. Lenyűgözött az idevágó irodalom ismerete, a tömörség és a szerző képessége, hogy a témát szélesebb összefüggésekbe ágyazza és jellemezze az összetett problémákat.

Národovci¹ a občania (Nemzetük iránt elkötelezett szlovákok és polgárok) című könyvében írta, hogy „a szlovák nemzetteremtő eszme vizsgálatának értelmezési kerete csakis a modernizálódó magyarországi társadalom lehet, mert szociológiai értelemben vett szlovák társadalom mint *societas* még nem létezett. Ezt nem jelenti azt, hogy ne létezett volna »társadalom« – szlovákul beszélő, szociálisan eltérő szokásokat és szervezeteket kialakító személyek sokasága –, ám tény, hogy a magyarországitól intézményesen nem különült el valamiféle szlovák társadalom.” Ez a problémafelvetés, amely a nemzetképződés és a társadalomképződés közti viszony fontosságát emeli ki, régóta áll érdeklődése középpontjában. Hogy jutott el a témához?

Mindig foglalkoztatott a történelem keretétől szolgáló társadalmi-politikai intézményi környezet; a nemzeti mozgalmak nem úgyszólván önmagukból, a nemzetből fejlődtek ki, hanem egy intézményi meghatározottságú egészen belüli történelekből – épp e történelekre adott válaszként. Konkrétan: a szlovák nemzeti mozgalom, a nacionalizmus azon etnikai érzéstől mozgatott értelmiségiek – szlovák nemzeti entuziaszták műve, akik belefogtak egy Magyarországon belüli modern szlovák nemzet építésébe. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szlovák értelmiségiek eltérő felekezeti kultúrákban működtek, és a vallási hovatartozás mentálisan is differenciálta őket. A közép-európai „lexikográfiai forradalmak” részeként az új irodalmi nyelv kodifikálása a nemzetteremtés legnagyobb lépése volt, amely nyelvileg egyesítette a két felekezetet. Jegyezzük meg azt is, hogy a

¹ A szlovák „národovec” kifejezés magyarra körülményesen fordítható, jelentése: a szlovák nemzeti célok iránt elkötelezett szlovák. Itt felváltva a „nemzetük iránt elkötelezett szlovák”, a „szlovák nemzeti entuziaszta”, illetve az „entuziaszta” kifejezésekkel adjuk vissza.

sajtó segítségével létrehozták a szlovák közéletet. Ez az értelmiségi entuziaszta réteg kulturális elit volt, amely alapvetően a politikai intézmények világán kívül működött, és csak 1848–1849 forradalmi időszakában kísérelte meg, hogy politikailag intézményesítse a nemzetről mint a nyelv és a kultúra közösségéről kialakított elképzelését. Tudatosítanunk kell, hogy a magyarországi intézmények keretében tevékenykedtek és ezen intézmények keretében kezdtek bele projektjeik megvalósításába, s habár mentálisan sok, nemzete iránt elkötelezett szlovák „dehungerizálódott”, a valóságban továbbra is a közös magyarországi intézményrendszer szokásai és törvényei határozták meg őket. Magyarán szólva, a magyarországi lakosság, illetve a vallási kultúrák nyelvi különbözősége belesimult Magyarország modernizációs folyamatokat felmutató rendi, illetve később rendiség utáni társadalmába. Azt akarom ezzel mondani, hogy Felső-Magyarország szlovák népessége is rendileg tagozódott, és politikai-intézményi szempontból csak a rendi (nemesi) nemzet létezett, amely végül maga kezdeményezte az előjogokra épülő rendi társadalom lebontását. Ám a törvény előtti egyenlőség kimondása önmagában még nem jelentette azt, hogy automatikusan létrejött volna a polgárok állama, és egyik napról a másikra vége lett volna a hagyományos rendiségnek. Magyarország izgalmas terepe a külön fejlődő nacionalizmusokkal összefonódó társadalmi átalakulási folyamatok tanulmányozásának; e nacionalizmusok hordozói, szereplői egymástól elütnek társadalmi állásukban és a politikai befolyás lehetőségeit tekintve. Magyarországon a nemesség egészen 1918-ig domináns politikai szereplő maradt. A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok az adott helyzetben egyszerre ütköztek a hivatalos kormányzati nacionalizmusba és a szlovák történelmi irodalom által *magyaróznak*² nevezett rétegbe. Magyarországon a rendek társadalmá nem alakult át egyenes vonalúan a nyelviileg homogenizálódott polgárok társadalmává, mivel ezzel a trenddel párhuzamosan hatottak a konkurens nemzeti aspirációk, mozgalmak. Magyarország intézményes társadalmi képlete számára folyamatos kihívást jelentettek a nemzeti mozgalmak, amelyek maximalista programjának része volt azon törekvés, hogy az ország váljék a nemzetek Magyarországává. E gondolat viszont jeges rémülettel töltötte el az uralkodó köröket, amelyek inkább úgy döntöttek, hogy útját állják az ország politikai demokratizálódásának, mert az nyilvánvalóan megerősítené a nemzetiségeket. E feltartóztató tevékenységgel viszont a – mondjuk úgy – magyarországi-magyar politikai életet is károsították, amire Miloš Štefanovič figyelmeztetett is, amikor az 1868-os nemzetiségi törvény kapcsán azt írta, hogy be nem tartásával általában sérül Magyarországon a törvények uralma, amely nem fogható fel és nem alkalmazható szelektív módon. Egészében

² Olyan szlovák, aki nem a szlovák, hanem a magyar nemzeti közösség céljait segíti elő.

leszögezhetjük, hogy 1918-ig Magyarország rendiség utáni (posztrendi) társadalom volt, amely nem látott még neki problémái kezelésének, és a törvény előtti egyenlőség deklarálása ellenére szociálisan szegmentált társadalom volt, és hogy Magyarország fő problémája nemcsak nemzetiségi, hanem egyben szociális és polgári-politikai probléma is volt.

Magyar szempontból különösen érdekes, ahogy ebben a folyamatban a nemesség helyét, szerepét és jelentőségét ábrázolja. Miért volt fontos a korabeli szlovák politikai gondolkodásban a felső-magyarországi társadalom 1848-ig privilegizált elitrétege? Milyen szlovák politikai elképzelések kapcsolódtak hozzájuk?

A felső-magyarországi szlovák anyanyelvű nemesség kulcsfontosságú réteget jelentett a szlovák nacionalizmus számára, mert volt politikai műveltsége, pozíciója, vagyona és befolyása, ami a nemesség által dominált Magyarországon mind-mind a sikeres politikai tevékenység döntő attribútuma volt. A nemességre, mint tapasztalt politikai szereplőre a nemzetük iránt elkötelezett szlovákoknak szükségük volt, meg kívánták azt nyerni a nemzeti mozgalom számára. A probléma abban rejlett, hogy ezek a szlovák nemzeti entuziaszták a maguk nacionalizmusát a falusi, általuk romantikusan felfogott népre alapozták, az viszont nehezen képzelhető el, hogy a nemesség tagjai nagyobb számban elfogadták volna a felkínált szerepet, és a szlovák népi rétegek képviselőiként a szlovák népi nacionalizmus vezetőivé lettek volna, mivel társadalmi állásukkal és politikai létükkel a Magyar Királyság hagyományaihoz és intézményeihez kötődtek. A néppel való kapcsolatuk inkább a földesúri patrimonializmus lokális hagyományaként írható le.

Újszerű az a megközelítése is, hogy a 19. századi szlovák nemzeti mozgalom tagjait nem tekinti a szó eredeti értelmében politikusoknak. Hiszen ez idáig mind a szlovák, mind a magyar historiográfia döntő részben „politikusokként” emlegette például Lúdvít Štúrt és körét, illetve későbbi követőit. Hogyan jellemezhetők ők, ha nem politikusként, és mi a tétje ennek a megkülönböztetésnek?

A szlovák nemzeti entuziaszták nem voltak politikusok; értelmiségiek voltak, akik kidolgozták a nemzeti historizmus doktrínáját, kezdeményezői voltak az új irodalmi nyelv kodifikálásának, ideológusok voltak, akik politikai programot is kifejtettek, és törekedtek annak megvalósítására. És voltak olyanok, akik inkább inkább a sajtón és egyesületeken keresztül történő rendszeres polgári-politikai nevelés jelentőségét hangsúlyozták – nevezzük őket empirikus nemzeti entuziasztáknak. A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok mögött nem állt vagyon, politikai tapasztalat és befolyás. Nem voltak képesek tartósan és nagyobb szám-

ban megvetni lábukat a létező intézményi politikai struktúrákban, s mivel nem volt hatalmi bázisuk, az uralkodó körök valójában nem tekintették őket politikai partnernek, még ha eszmékben ugyanakkor Magyarország területi integritására nézve potenciális fenyegetést láttak is. Ám Felső-Magyarország szlovák népessége, mint egész, látens formában hatalmi tényezőnek volt tekinthető Közép-Európában, s ekként mutatkozott is meg markánsan a közép-európai történelem válságos pillanataiban. A hozadékok és a hatékonyság elégtelensége ellenére a nemzetileg elköteleződött szlovák gondolkodást megilleti a „politikai” jelző abban az értelemben, hogy koncepcióikkal e személyek folyamatosan megkérdőjelezték a létező hivatalos kormányzati nemzetiségi politikát, és olyan célokat posztuláltak, amelyek a nemzeti/nemzetiségi egyenjogúságtól egészen Magyarországnak a nemzetek országává történő átalakításáig terjedtek.

E politikai gondolkodók tevékenységét mennyiben befolyásolta rekrutációjuk, az, hogy az 1830-as, 1840-es években (a minden szempontból kivételnek tekinthető Ludovít Štúron kívül) szinte minden tagjuk evangélikus és katolikus pap volt, és milyen minőségi változást jelentett, hogy az 1860-as évek elejétől kezdve inkább ügyvédek, orvosok, mérnökök kerültek vezető szerepbe a mozgalomban?

A nemzeti entuziaszták foglalkozási háttérében végbemenő fokozatos változás nyilvánvalóan összefügg a szlovák nyelvi környezet gazdasági-társadalmi dinamikájával, különösen a fin de siècle időszakában, ugyanakkor továbbra is érvényben maradt, hogy a nemzeti mozgalom sikeres fejlődése nem nélkülözhetette a gyakorlatias kompetenciákat, készségeket, nem csoda tehát, hogy elsősorban az ügyvédek előtt nyílt tág tér a működésre. Sikerükben viszont a szlovák ügyfélkör is szerepet játszott, ami bizonyos szlovák gazdasági fellendülésről is tanúskodik, másrészt jelzi a szlovák vidéken folytatott asszimilációs politika korlátait. Ám a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok foglalkozási irányultságának e trendjét nem szabad abszolutizálni, mert a politikai katolicizmus fejlődésével ismét előtérbe lép a pap mint potenciális politikai szereplő, amire Andrej Hlinka a legjobb példa.

A 19. századra irányuló szlovák nemzeti emlékezet eddig a szlovák anyanyelvű szereplőket két, egymástól élesen elhatárolt csoportba osztotta, a szlováksággért dolgozó nemzeti entuziaszták, vagyis a Štúr-követők (Štúrovci), illetve a nemzetelhagyó elfajzottak (odrodilci) táborába. Ön más megközelítést javasol. Miért gondolta úgy, hogy ez az eredeti felosztás korrekcióra szorul?

Differenciált szemléletről van szó. A szlovák nemzeti mozgalom szlovák nemzeti érzelmű értelmiségiek műve. Nem minden szlovák értelmiségi volt azonban „nemzeti érzelmű”. A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok között pedig úgyszintén voltak eltérések és viták, nézeteiben tagolt réteget alkottak, bár lehet, hogy ez nincs kellőképp tematizálva, mert minden, az egyenjogúsításért küzdő nacionalizmus az elkerülhetetlen egységet szereti hangsúlyozni, hiszen azon az imperatívuszon alapul, miszerint az egyén köteles magát alárendelni az egésznek. A domináns nemzeti narratíva jórészt a kanonizált képviselőkre épül. Ám voltak olyan, nemzetük iránt elkötelezett, de kritikus szlovákok is, akik nem illeszkedtek a fősodorba, mint például Jonáš Záborský, a „nemzeti bűnös” vagy az ugyancsak kritikus Samuel D. Štefanovič és Miloš Štefanovič. Ám ugyancsak érdekes a nemzeti dikurzusban magyarónként elkönyvelt személyek kategóriája, akik különböző fokon és okokból asszimilálódtak, akik körében jelen volt az opportunista hozzáállás, a társadalmi felemelkedés vágya, ám, mint Daniel Rapant megjegyzi, a valódi meggyőződés is. Ezt a réteget, amelyet a nemzeti-eg elkötelezett szlovák szövegek *renegátnak* minősítettek, mivel nem nemzeti eredetével összhangban cselekedett, a nemzeti mozgalom fő ellenfelének tekintették. Tagjai azonban 1918 után fokozatosan ismét szlovákká lettek (Anton Štefánék szociológus újszlovákként határozta meg őket, a magyarországi kulturális minták, azaz az erkölcsi magyarosodás, a dzsentrizmus hordozóit látva bennük). És persze ne feledkezzünk el a szlovák nép politikailag be nem tagozódott, az asszimilációval szemben ellenálló széles rétegeiről. Felső-Magyarország szlovákkul beszélő lakossága, mint egész, nemzetileg nem integrálódott, az ország egész lakosságához hasonlóan a tovább élő társadalmi szegmentálódás állapotában élt, a meg nem haladott rendi társadalomnak és az ebből fakadó összes problémának az eredményeként. A hivatalos nacionalizmus projektjének, amely a soknemzetiségű Magyarország „nemzeti állammá” való átalakítását célozta, abban rejlettek a társadalmi korlátai, hogy lényegében a hagyományos magyarországi elitek, azaz a nemesség állt mögötte.

Az Ön által alkalmazott felosztás szerint a szlovák nemzeti mozgalomhoz tartozó egyéneket két nagy csoportba lehet sorolni, a gradualisták és a maximalisták közé. Mik a gradualista és a maximalista csoport közti fő különbségek?

A gradualizmus és a maximalizmus két politikai stratégia. Az első hosszú távú fejlődéssel, fokozatos pozícióépítéssel és erőgyűjtéssel számol, az adott lehetőségekhez igazodó célokat tűz ki. A maximalizmus egyszerre mindent akar, a hatalmi fórum (uralkodó, országgyűlés, minisztérium) egyszeri nagy közjogi

aktusára épít, amely azután megindítja a fejlődést. Erre példaként említhetjük az 1848-as *Szlovák Nemzet Kívánságait*. Mondhatnánk, hogy a gradualizmus evolúciós, a maximalizmus pedig radikális stratégia, ám a várt radikális közjogi beavatkozás jöhet kívülről is, esetleg valamely történelmi katasztrófa, összeomlás vagy geopolitikai átrendeződés, azaz új állami és nemzeti keretek következményeként.

A korábbi felosztás miatt több olyan gondolkodó is kimaradt a szlovák történelmi kánonból, akiknek egyértelmű helyük van ott. Legutóbbi tanulmánykötetében a Szarvason elhunyt tanárról, Štěpan Launerről ír, akit eddig a szlovák mozgalom egyik legnagyobb áruőjaként tartották számon, hiszen az egykor Štúr köréhez tartozó Launer erősen támadó hangvételű, magyar nyelvű pamfletekben bírálta egykori eszmetársát. Hogy látja Ön Launer helyét a szlovák politikai gondolkodás történetében?

Štěpan Launer érdekes személyiség, egy figyelemre méltó munka, a *Povaha slovanstva* (A szlávok alkata, 1847) szerzője, aki kiemelte a nyugat-európai kultúra és civilizáció jelentőségét a nyugati szlávok számára, egyben kimondta, hogy megvan az érzékük a nyugat-európai szellem iránt. Ma úgy mondanánk, hogy meggyőződéses európai volt. A szlovák lutheránus értelmiségi közegeből jött, ám nem minősíthetjük csak úgy „elfajzottnak”³, mert soha nem tagadta meg szlovák identitását, viszont elvetette és nihilistának nevezte Štúr szlovák *nation-building* irányvonalát. Úgy tűnik, Štúr csoportját a szlovák értelmiségen belül egyfajta pártnak tekintette. Fiatalon halt meg, így valójában nem tudjuk, hogyan alakultak volna nézetei. Valamire viszont szeretném felhívni a figyelmet. Launer politikai alapállása nem etnikai-nemzeti volt (kategorikusan elutasította a nemzetiségi túlbuzgóságot, a magyart is), hanem a maga módján politikai-teológiai és magyarországi-polgári. A liberalizmust alapjában azonosította a protestantizmussal, az abszolutizmussal, sőt a konzervativizmussal pedig a katolicizmussal. Egyszerűbben fogalmazva, a protestantizmus az ő értelmezésében megfelelt a szabadságnak, a hierarchizmusra épülő katolicizmus pedig épp az ellenkezőjének. Launer Štúrnak felróta, hogy elárulta a protestantizmust, mert Bécs hagyományosan a katolicizmust, a hierarchikus berendezkedést és az abszolutizmussal testesítette meg. Az 1848–1849-es forradalom alatt azonban világossá vált számára, hogy a magyarországi minisztérium politikáját a szlovák nyelvű nyilvánosság felé csakis szlovákul lehet magyarázni, tehát közvetve, de belátta a népnyelv

³ A szlovák odrodilec szó a nemzetét elhagyó, szó szerint „elfajzott” szlovákot jelöli.

jelentőségét. A Launer és Štúr közti közvetett vita tanúskodik arról az élénk szellemi tevékenységről, amely a 19. század negyvenes éveiben a szlovák nemzeti mozgalomban domináns evangélikus értelmiség köreiből folyp.

Launer nagy ellenfele, Štúr is hagyott hátra egy eddig sokszor félreértelmezett, de többnyire inkább „elfelejtett” kéziratot, A szlávok és a jövő világát, amelyben az 1848–1849-ben a császár mellé álló Štúr, csalódvá Ferenc József és kormányának ígéréteben, a szlovákok Orosz Birodalomhoz való csatlakozásának a lehetőségét vetette fel. Mivel Štúr néhány évvel később meghalt, sokan politikai testamentumaként emlegették ezt a művet. Ön hogyan értékeli?

A Štúr-féle *Szlávokat* én nem tekinteném testamentumnak. Nem szlovákul írta, hanem németül, a szlávokhoz fordult benne, stílusa pedig mozgósító, némi-képp prófétai, biblikus hangvételű. Az írás tartalma nem áll összhangban Štúr negyvennyolc előtti realista-gradualista nézeteivel, amelyekben figyelemre méltó szociológiai meglátásokkal találkozunk a szlovák nemzeti-öntudatosító folyamat feladatait és szükségleteit illetőleg. Az említett munkában kifejtett álláspontja és nézetei azonban tartalmukban és dikciójukban engem igencsak az Uvarov-féle orosz hivatalos népiesség doktrínájára⁴ emlékeztetnek. Alaposabb tanulmányban kellene végigkövetni ezt a nyomot, amely a bécsi orosz követség protopresbiteréhez, Rajevszkijhez vezet. Štúr írása a szlávság „keleti” megfogalmazásának vonulatába illeszkedik, így is fogadták Oroszországban.

Több írásában figyelmet szentelt a Štefanovičoknak – Štúr kortársának, Samuel Štefanovičnak és az 1895-ös budapesti nemzetiségi kongresszuson kulcsszerepet játszó Miloš Štefanovičnak is. Miért érdekesek ők?

Apa és fia, Samuel és Miloš Štefanovič a kritikus, a nem romantikus szlovák nemzeti elkötelezettség figyelemre méltó képviselői. Röviden úgy jellemezhetnénk őket, mint elkötelezett szlovák entuziasztákat, akik nemcsak maguk cselekedtek, hanem igyekeztek kritikusan értékelni a többiek tevékenységét, és leszűrní a tanulságokat a szlovák nemzeti mozgalom hatékony fejlődése érdekében. Miloš Štefanovič érdekes programalkotó s egyben a Magyarországon uralkodó poli-

⁴ Az I. Miklós kultuszminisztere által képviselt állami ideológia alapja az orthodoxia, az önkényuralom és a népiesség, azaz a patriarchális uralkodó-nép viszony egysége.

tikai rendszer bírálója, emellett a nemzetiségek együttműködésének élharcosa volt. Időnek előtte, ötvenévesen halt meg, 1904-ben.

Volt kölcsönhatás a szlovák és a magyar politikai gondolkodás között a 19. században? Egyáltalán, beszélhetünk e tekintetben összmagyarországi politikai diskurzusról, és ha igen, meddig?

Én másként, a szociológus Štefan Janšákhhoz hasonlóan fogalmaznék: az „utánzás” ez eddig megíratlan történetéről van szó, amely kimutatható egyes személyiségek példáján: Kossuth és Štúr romantikus és agitátor-alkata, a Deák-féle kivárási taktika és a szlovák politikai passzivitás epizódja, és bőven találnánk még hasonló példákat. Janšák arra is rámutat, hogy ezekről a hasonlóságokról nem volt szokás írni, mert a különbségek kiemelése volt a cél. A probléma visszatul arra a közös intézményi és szokásbeli környezetre, amely a nyelvi eltérések ellenére is hatott Magyarországon. Bécs külpolitikai kudarcaiból Magyarország is profitált: ahogy Bécs gyengült, Magyarország úgy erősödött, ami példázza a makropolitikai események hatását, amelyek befolyásolják, megváltoztatják egy adott régióban a politikai erőviszonyokat.

Ami az összmagyarországi diskurzust illeti, megállapítható, hogy például Michal Mudroň vagy akár Miloš Štefanovič a magyar nyelvet is használták, publikáltak magyarul, hogy nézeteiket megismertessék a szélesebb, mondhatnánk összmagyarországi nyilvánossággal. Arról már nincs tudomásom, milyen mértékben kommentálták nézeteiket, álláspontjukat magyarországi-magyar részről, mint ahogy a kormányzat, illetve a nemzetiségek politikai diskurzusát magába foglaló magyarországi politikai diskurzust sem áll módomban megítélni. Ez az izgalmas kérdés mindenestre rendszeres kutatást igényelne.

Mely magyar politikai gondolkodók életművét tanulmányozta?

„Életműről” nem beszélnek. Megismerkedtem Eötvös Józsefnek a nemzetiség gondolatával és a nemzetiségi politikával foglalkozó munkáival. Nemcsak figyelemre méltó gondolkodó volt, hanem egyben politikus-értelmiségi, aki szellemi kompetenciája, politikai érzékenysége, akárcsak széles körű érdeklődése okán rászolgál arra, hogy nemzet feletti szinten, mint politikai gondolkodót vizsgáljuk. Ám politikai érvényesülése nem állt arányban intellektuális képességeivel. A maga módján, a magyarországi viszonyok között Alexis Tocqueville-re emlékeztet, aki jelentős politikai teoretikus volt, a gyakorlati politikában viszont

kevésbé volt sikeres. Eötvösben a politikai-intézményi gondolkodásnak a képessége fogott meg, az, hogy szélesebb nemzet feletti összefüggésekben, nemcsak szűk politikai-nemzeti szinten gondolkodott. Méltán tekinthetjük politikaelméleti szakembernek. A 20. századból a széles merítést tekintve Bibó Istvánt tudnám mellé állítani.

Hogyan látja a jelenlegi (és jövőbeli) magyar–szlovák történészkapcsolatokat? Mik lehetnek Ön szerint az eltérő múltszemléletek ütköztetésének lehetőségében rejlő előnyök és buktatók?

Nem áll módomban megítélni a szlovák és a magyar történészek kapcsolatait. Ha a közös múltat a nacionalizmus talaján, pontosabban a történelmi Magyarország utáni (postuhorský) és nemzetállami szemszögből ítéljük meg, abból nem közös, hanem megosztó nemzeti-narratív szemléletek születnek. Igen általánosan azt mondhatnám, hogy mindennek az alternatívája a régi Magyarország intézményközpontú, illetve a társadalomtörténeti változásokra összpontosító, tehát történeti szociológiai vizsgálata lenne, amely viszont nehezen fog a közpolitikai diskurzus hatása alatt álló nemzeti narráció helyébe lépni.

Köszönjük a beszélgetést!

Az interjút Demmel József készítette

Fordította: Ábrahám Barna

TIBOR PICHLER

Etnos a polis.
Zo slovenského a uhorského politického myslenia
[Etnosz és polisz.
Fejezetek a szlovák és a magyarországi
politikai gondolkodásból]
Bratislava, Kalligram, 2011. 132 p.

A szlovák–magyar közös múlt egyik legvitatottabb pontja (a háborús konfliktusok során elkövetett bűnökön, illetve az ekkor elszenvedett sérelmeken túl) a nacionalizmus eszméje által a 19. század elején életre hívott nemzeti mozgalmak története, amelynek megítélése gyökeresen eltér a szlovák, illetve a magyar történelmi szövegekben. Nagyon sarkosan fogalmazva: nincs olyan szerző, aki Kossuth Lajost és Lúdvít Štúrt egyformán pozitív hősöknek mutatná be. Sőt, az olyan történelmi szövegek is rendkívül ritkák, amelyek a másik fél számára elfogadhatóan ábrázolják a saját nemzeti mozgalom történetét, azaz egy szlovák Štúr-ábrázolás állításai nagy valószínűséggel kisebb vagy nagyobb részben nem lesznek kompatibilisek a magyar szakma eredményeivel, és fordítva, egy szlovák történész sem valószínű, hogy el tudna fogadni maradéktalanul egy magyar Kossuth-értelmezést. Tibor Pichlernek a *Kalligram Kiadónál* 2011-ben megjelent tanulmánykötete azonban végrehajtja ezt a bravúrt: a szerző ugyanis úgy beszél a szlovák nemzeti mozgalom legfontosabb aktorairól és legtanulságosabb szövegeiről, hogy közben állításai egy magyar történész számára is befogadhatóak, és megfelelő vitaalapot biztosítanak a nemzeti mozgalmakról szóló szakmai diskurzus számára.

Az *Etnos a polis* nyolc tanulmányában Tibor Pichler a szlovák politikai gondolkodás történetét vizsgálja, pontosabban – ahogy erre a szerző is többször hangsúlyosan reflektál – a szlovák nemzeti gondolkodású értelmiség bizonyos tagjai (tehát nem feltétlenül vagy többségében nem politikusok) által készített szövegek társadalom- és történelemfilozófiai analízisét és interpretációját végzi el. Pichler az első két tanulmányban Štěpan Launer *Povaha slovanstva* és Lúdvít Štúr *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* című műveit elemzi, amelyeket úgy olvas, mint két közép-európai környezetben élő szlovák értelmiségi kulturális és politikai önkeresésének és önmeghatározásának az elbeszéléseit. Nagyon fontos, hogy már a kezdő tanulmány is egy olyan személyiségről, Štěpan Launerról szól, akít mindaddig döntően a štúri küzdelmek prizmáján keresztül szemlélve egyértelműen elítélt a szlovák történetírás. Launer (1821–1851), Štúr egykori diákja

Štúr és Hurban követői között kifejezetten ellenszenves volt, mert kritizálta a szlovák nemzetépítés štúri projektjét, ellenezte a nép nyelvén alapuló szlovák irodalmi nyelv bevezetését, és általánosságban sem egyezett a szláv nemzetekről és jövőjükéről alkotott képe Štúréval. Pichler azonban a Povahát elemezve rájött, hogy az valójában nem egy Štúr-ellenes pamflet (ahogy korábban gyakran jellemezték),¹ hanem egy olyan munka, amelyben Launer Štúréhoz hasonlóan a korabeli szlovák nemzeti diskurzushoz akart a maga módján hozzájárulni. Launer a *Povaha Slovanstvában* (amelyből egyébként kiderül, hogy szerzője nagyon is otthonosan mozgott a hegeli történelemfilozófiában) Štúrral szemben nem Oroszországot, hanem Nyugat-Európát tekinti követendő mintának, sőt még azt is elutasítja, hogy a szlávok anélkül tudnának a világtörténelem fejlődésében részt venni, hogy elsajátítanák a nyugati kultúra értékeit, szerinte ugyanis erre saját kulturális erejükből nem képesek. Štúrékat nihilistáknak tartotta, mert úgy vélte, hogy az etnicitás nem lehet releváns politikai kiindulópont vagy egy politikai program alapja.

A következő tanulmány a nagy ellenfélnek, Štúrnak a halála után megjelent írását, *A szlávok és a jövő világát elemzi*. Pichler nem elsősorban politikai tervzetként, hanem ideológiai iratként olvassa a szöveget, és úgy értelmezi, mint a Nyugat protookcidentalista kritikáját, illetve mint konzervatív szlavofil utópiát. Rámutat, hogy Štúrt (aki egyébként soha nem járt Oroszországban és nem tanulmányozta helyben, saját szemével az orosz viszonyokat) nagymértékben befolyásolta a hivatalos orosz ideológia hármasszava „pravoszlávság, autokrácia, nemzetiség”. Pichler nem feledkezik meg a magyarországi/magyar diskurzus kontextualizálásáról sem, amikor Zay Károly és általában a magyar politikai elit oroszképét is a beemeli a vizsgálat keretei közé.

Magyar szempontból különösen érdekes a harmadik írás, amelyben az egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet deáki koncepcióját elemzi. E fogalomról még ma is gyakran a 19. századi nemzeti viták diskurzusát alkalmazva beszélünk. Magyar részről próbáljuk védeni, jogosságát, indokoltságát alátámasztani, míg a szlovák hozzászólók szűkkeblűségét, a valójában létező szlovák nemzet létének a benne foglalt tagadását bírálják. Nem így Tibor Pichler, aki elhagyva ezt a beszédmódot, úgy véli, hogy az egy és oszthatatlan politikai nemzet koncepciója valójában a gyakorlatba át nem ültetett teória maradt, hogy az a Deák és Eötvös által elképzelt dualista konstitúció, amelynek részét képzelte a

¹ Igaz, Launer írt 1848-ban Štúr-ellenes pamfletet is, bár a Hegeli történelemfilozófia még ebből sem hiányzott. Launer István: *A Štúr féle tótság veszedelmes iránya*. Buda, Bagó Márton, 1848. Új kiadását lásd: Launer István: *A Štúr féle tótság veszedelmes iránya [Részletek]*: In: Štúr, Ludovít: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012. 616–617.

nemzetiségi törvény, nem volt tényleges befolyással a későbbi magyar politikai gondolkodásra és tettekre, sőt ez utóbbi az előbbivel szemben fogalmazódott meg. Pichler nagy alaposággal vizsgálja meg Eötvös József politikai eszméit, és úgy véli, épp az ő munkássága a példa rá, hogy a Bach-korszak után még létezett Magyarországon egy nem kizárólag magyar nemzeti, hanem összmagyarországi politikai diskurzus (ezt támasztja alá egyébként, hogy Eötvös nézeteire az *Új Iskola* nevű politikai formáció vezető gondolkodója, Ján Palárik is gyakran reflektált).

Pichler szerint Eötvös a közép-európai nemzetiségi konfliktusokról gondolkodva arra a meggyőződésre jutott, hogy a nemzetiség szabad fejlődése, a nyelvi és kulturális haladás az állampolgári és politikai jogok közül kihagyhatatlan tétel, a nemzetiségekkel szembeni repressziót pedig egyszerűen kontraproduktívnak tartotta. Pichler tehát értő és empatikus módon értékeli Eötvös politikai megfontolásait, és sikeresen lép túl azon a leegyszerűsítésen, ami úgy jellemzi Eötvös nemzetiségi koncepcióját, hogy nem volt hajlandó kollektív jogokat adni a nemzetiségeknek. Pichler szerint a szlovák politikatörténetben nem reflektálnak kellőképpen arra a tényre, hogy Eötvös 1871-ben, valamint Deák 1875-ben bekövetkezett halála a magyar politikában is cezúrát jelentett, s lezárult a mérsékelt liberalizmus korszaka. Grünwald Béla *Felvidék* című munkáját tekinti hátráknak, és rámutat arra is, hogy Grünwald kezdő soraiban, amelyek szerint a magyar politikusok nem ismerik saját országukat, csak a nyugati politikai eszméket és pártokat, valószínűleg épp Eötvöst kritizálta. Az viszont a magyar politikatörténetek számára lehet releváns felfedezés, hogy a Grünwald *Felvidékére* ugyanezzel a címmel válaszröpiratot író, egyébként nem mellékesen jogász végzettségű Michal Mudroň épp az eötvösi egységes politikai nemzet koncepcióját és az 1868-as nemzetiségi törvényt vette alapul, amikor bírálatát megfogalmazta.

Különleges jelenség a szlovák politikai gondolkodás történetében a Štefanovič-család. Mind Samuel Štefanovič (1822–1910), mind a fia, Miloš Štefanovič (1854–1904) olyan gondolkodóknak tekinthetők, akiket az utókor a szlovák nemzeti mozgalom tagjaiként értelmez, és akik nagyon is releváns, előremutató és működőképes belső kritikát fogalmaztak meg a nemzeti mozgalom legfontosabb kérdéseiben, 1920 után mégis kívül rekedtek a kánonon. Pichler mindkettejüket a szlovák politikai gondolkodók gradualista csoportjába sorolja. A 19. századi szlovák nemzetképző folyamatnak szerinte ugyanis két stratégiája volt, a maximalista és a gradualista. A maximalista követői nem vetettek számot a rendelkezésükre álló erő és a nemzeti követelések megvalósításához szükséges erő közti hatalmas különbséggel, és egyből a szlovák igények maximumát akarták elérni. Ez nyilván csak felülről, uralkodói támogatással valósulhatott volna meg (s ezt nevezte az idősebb Štefanovič „fantasztá-fatalista” álláspontnak). A másik irány

követői (akik között, ahogy Pichler elemzése meggyőzően bizonyította, a Štefanovičok voltak talán a legjelentősebbek) kizárták a külső segítséget, és kizárólagosan az aprómunkára, a saját erő igénybevételére akarták alapozni a jövő fejlődését.

Pichler elsőként a fiú, Miloš politikai eszméit tekinti át. A fiatalabb Štefanovič keményen bírálta a kor szlovák politikáját. Szerinte a szlovákoknak erős, de csak saját belső erőre támaszkodó nemzeti mozgalmat kellene építeni. Épp ezért elutasította a kortárs szlovák értelmiségiek által gyakran igénybe vett orosz anyagi támogatást, s inkább a magyarországi nem magyar nemzetiségek szövetségének a kiépítésén dolgozott: ő volt az 1895-ös budapesti nemzetiségi kongresszus kezdeményezője és kulcsfigurája. Egyértelműen elvetette a politikai petíciók, kérelmek tradícióján alapuló politikát is, mert az szerinte a kérelmező gyengeségén és a címzett hatalmi súlyán alapult – nem reklamálni kell, ami a címzett jóakarátát feltételezi, hanem jogos követelésért harcolni. Kritizálta ugyanakkor a magyar politikai elitet, s egyik kulcsmondata az volt, hogy a magyar politikusok Magyarország jövőjét akkor biztosíthatják, ha nem a nemzeti állam, hanem a jogállam létrehozásán dolgoznak, mivel szerinte a nemzetiségellenes politika elsősorban a magyar politikai életet károsítja és deformálja. Pichler politikai stratégaként és éles szemű politikai elemzőként jellemzi őt, és a szlovák állampolgári aktivitás doktrínájának a megalkotását köti hozzá, amely egyrészt a magyarországi politikai elit, másrészt a szlovák nemzeti mozgalom tevékenységének a kritikáján alapult.

Samuel Štefanovič, csakúgy, mint fia, olyan, kompromisszumot nem ismerő belső kritikusa volt a nemzeti mozgalomnak, aki próbált alternatívát képezni a szlovák nemzetiek diskurzusán belül. Milošhoz hasonlóan ő is elutasította a külső segítségben reménykedés politikáját. Jó példa erre, hogy a szlovák konzervatívok által szerkesztett és nem melleleg orosz pénzzel is támogatott *Národné novinyt* éppúgy elítélte, mint a magyar kormány által dotált szlovák újságokat. Kortársaitól, Štúréktól eltérően nem keresett a nemzeti projekt számára filozófiai-történelmi legitimációt, és nem építette történelemfilozófiára a politikáját.

Nem lehet nem észrevenni, hogy Pichler szimpatizál ezekkel a sajátos, különutas figurákkal, ugyanakkor ez aligha róható fel neki, egyrészt azért, mert írásai minden sorát nagyon komoly önreflexió és alaposan átgondolt logikai szerkezet jellemzi, másrészt pedig azért, mert nem kudarcos, félresiklott vagy eleve hibás politikai koncepciókat vizsgál, hanem olyan, igazán minőségi, okos, jól végiggondolt írásokat, amelyek ugyan történetesen nem váltak a nemzeti nagy elbeszélés részévé, de ez nem a szövegeken, hanem kizárólag külső körülményeken (elsősorban a kanonizáció folyamatán) múlt. Tibor Pichler *Etnos a polis* című könyve tehát bebizonyította egyrészt, hogy a 19. századi szlovák politikai

gondolkodás története valóban izgalmas és napjainkban is nagy relevanciával bíró téma, másrészt, hogy létezik olyan beszédmód, amelyben ez a téma a magyar történetírás számára is befogadható, és létre lehet hozni olyan szövegeket, amelyek előremutató szakmai viták alapjai lehetnek. Összegezve: Tibor Pichler e könyvben nyolc, a szlovák politikai gondolkodás történetéről szóló, nagyon fontos és rendkívül izgalmas tanulmányt tett le az asztalra, amelyek sikerrel tágítják ki a szlovák politikai gondolkodás történeti kánonját.

Demmel József

SUMMARY

In the third volume of the *Korridor, Slovak-Hungarian Historical Journal* two studies are presented. László Vörös analyzes the changes of social representations of the Slovak speaking population of the north-western part of the Hungarian Kingdom in the 19th century, and the Hungarian/Magyar nationalist discourses. The focus is on the period after the Austro-Hungarian Compromise in 1867, with particular attention on the years of the World War I. The study is based on the analysis of five Hungarian/Magyar regional newspapers (issued in mainly Slovak inhabited areas), in which the author explores the usage of social categories (“people/folk”, “nationality”, “nation”) and stereotypes as they were utilized in the social representations of the Slovaks. The goal of Tibor Pichler is to show – on the Slovak example – the problems of historically conditioned transition of Hungary from the stage of corporative society to the society of citizens.

In our Critique column we present a monography analyzing the action of a Hungarian party acting in Slovakia during World War II., an anthology of studies dealing with the Trianon peace treaty from a new perspective diverging from political interpretations, a corpus published on the 150th anniversary of the foundation of the Slovak Lutheran congregation in Budapest, a volume focusing on the nationality problems of Czechoslovakia between the two World Wars, and a book analyzing the forms of Slovak identity in the 19th century. In our Portrait column we would like to present a Slovak philosopher analyzing the Slovak political thinking in the 19th century, Tibor Pichler.

Fordította: Hornok Rita

SZERZŐINK

Bajcsi Ildikó (1985) történész, PhD-hallgató, Eszterházy Károly Főiskola. Kutatási területe a csehszlovákiai magyar társadalom történetének vizsgálata biográfiai források tükrében (1920–1989). Fontosabb munkái: Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában. In: *Eruditio-Educatio*, 5. (2010). 1–2. sz.; Szlovákiai magyar anyanyelvű romák szociális és munkaerő-piaci körülményei. In: Horváth Ágnes–Zs. Dobó Marianna–Szarka László. *Egyenlő esélyek–jó esélyek*. Eger, 2011.; Magyar–szlovák vegyes házasságok egyéni élettörténetek tükrében. In: *Eruditio-Educatio* 7. (2012) 1. sz.; Trianon-narratívák a szlovák és a magyar történetírásban. In: Pusko Gábor (szerk.): *Tér, idő, közösség. A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében*. Tornalja, 2013.

Demmel József (1982) történész, az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézetében dolgozik. Kutatási területe a 19. századi szlovák társadalomtörténet. Fontosabb munkái: *Egész Szlovákia elfért egy tutajon*. Pozsony, 2009.; *A szlovák nemzet születése*. Pozsony, 2011.

Hajdú Anikó (1989) történész, PhD-hallgató, Eszterházy Károly Főiskola, Történelemtudományi Doktori Iskola. Doktori témája a központosítás és a modernizáció reprezentációja a dualizmus kori Felső-Magyarország társadalom- és művelődéstörténetében. Publikációi: A népoktatás modernizációjának megyei korlátai. In: *Tér, idő, közösség. A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében*. Szerk. Pusko Gábor: Tornalja, 2013.; *Források a 20. század eleji magyarországi nemzetiségi tanítóperek történetéhez*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. (2013) 1. sz.

Janek István (1970) történész, az MTA BTK TTI tudományos munkatársa. Érdeklődési területe az 1938 és 1949 közötti csehszlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok, az 1939 és 1945 közötti szlovák–magyar kapcsolatok, valamint a kisebbségi és nemzetiségi kérdés a 20. században. Fontosabb publikációi: *Magyar törekvések a Felvidék megszerzésére 1938-ban*. In: *Történelmi Szemle*, 53. (2010) 1. sz.; *Magyar közeledési szándékok a szlovák vezetőkhez 1943–1944 folyamán*. In: *Múltunk*, (2010) 4. sz.

Pichler, Tibor (1949) filozófus, 1994 óta a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének igazgatója. Az utóbbi évtizedekben a közép-európai gondol-

kodás történetével foglalkozik, ezen belül is külön figyelmet szentelt a politikai eszmék és a politikai filozófia történetének. Legfontosabb művei: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava, 1998.; *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*. Bratislava, 2011.

Simon Attila (1966) történész, a Fórum Kisebbségkutató Intézet Történeti Kutatások Részleg igazgatója. A Selye János Egyetem Történelem Tanszékének tanszékvezető docense. Szakmai érdeklődésének középpontjában elsősorban a szlovákiai magyarok két világháború közötti története áll. Főbb publikációi: *Elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja, 2013.; *Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben*. Pozsony, 2011.; *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, 2010.; *Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, 2008.; *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002)*. Somorja-Dunaszerdahely. 2004.

Viršinská, Miriam (1980) történész, a pozsonyi Komenský Egyetem Történelem Tanszékének munkatársa. Kutatási területe a 19. századi szlovák történelem, különösen az evangélikus egyház története, az egyházpolitika problematikája és a magyarországi nemzeti emancipációs küzdelmek. Fontosabb publikációi: *Ivantyšinová, Tatiana–Viršinská, Miriam: Na ceste k literárnej vzájomnosti. Poľsko-slovenský dialóg*. Bratislava, 2013.; *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*. Martin, 2011.; *Prievidza v rokoch 1848–1918*. In: *Prievidza. Monografia mesta*. Banská Bystrica, 2013.; *Peštianska (1791) a budapeštianska synoda (1891–1894) a ich význam pre vývoj evanjelickej a. v. cirkevnej správy v Uhorsku*. In: *Rábik, Vladimír a kol.: Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Krakov, 2010.; *Cirkevnopolitická a kňazsko–kazateľská činnosť*. In: *Jozef Miloslav Hurban. Prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Zost. N. Rolková. Bratislava, 2007.

Vörös László (1978) történész, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa, a Forum Historiae internetes folyóirat főszerkesztője. Történelemelmélettel, a történetírásban megnyilvánuló nacionalizmussal és a közép-európai nacionalizmus történetével foglalkozik a 19. század második felében és a 20. század elején. Fontosabb munkái: *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ” ako sociálna reprezentácia*. Pisa, 2010.; *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Eds.: Michela, Miroslav–Vörös, László. Bratislava, 2013.

Croatica Nonprofit Kft., Budapest

Felelős vezető:

Horváth Csaba ügyvezető igazgató